

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XLIII

številka 1

jan.-feb. 2003

VSEBINA

Uvodnik

Marko Stabej
Po Jeziku in slovstvu Jezik in slovstvo

Razprave

Alojzija Zupan Sosič
Ali beremo maturitetne romane z užitkom?
Pavel Ocepek
Parateater in duhovna drama v misteriju *Prebujenje v svetlobo* Vilija Ravnjaka
Ina Ferbežar
Dialog med ciljem in metodo
Simon Krek
Sodobna dvojezična leksikografija

Ocene in poročila

Andreja Žele
Studie z korpusové lingvistiky. Acta Universitatis Carolinae. Philologica 3-4 (1997).
Praga: Universita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2000
Vojko Gorjanc
10. mednarodni kongres Evropskega združenja za leksikografijo
Vesna Požgaj Hadži
Projekt TEMPUS 2001–2003: Komunikacijska kompetenca v večjezičnem okolju

V spomin

Karmen Kenda Jež
Tine Logar (1916–2003)

V branje vam priporočamo

Abstracts

JEZIK IN SLOVSTVO

Volume XLIII

Number 1

Jan.-Feb. 2003

CONTENTS

Editorial

Marko Stabej
XXX

Articles

Alojzija Zupan Sosič
XXX

Pavel Ocepek
XXX

Ina Ferbežar
XXX

Simon Krek
XXX

Reviews and presentations

Andreja Žele
XXX

Vojko Gorjanc
The Tenth EURALEX International Congress

Vesna Požgaj Hadži
TEMPUS 2001–2003 Project: XXX

In Memoriam

Karmen Kenda Jež
Tine Logar (1916–2003)

Book recommendations

Abstracts

PO JEZIKU IN SLOVSTVU JEZIK IN SLOVSTVO

Spoštovani bralci in bralke, pred vami je prenovljena izdaja Jezika in slovstva, osrednje slovenistične strokovne revije. Če berete te vrstice, ste se torej že seznanili s prvo novostjo, s preurejenimi platnicami. In če ste že začeli brati, vas vabim, da vsaj preletite revijo do konca, jo s prizanesljivo kritičnostjo ocenite in presodite, ali se vam zdi vredna pozornosti in naročnine ali ne.

V novem uredniškem odboru (imena najdete v kolofonu), ki ga je za obdobje treh let decembra lani izvolil Upravni odbor Zveze slavističnih društev Slovenije, smo se poleg prenove platnic odločili še za nekaj pomembnejših sprememb, za katere upamo, da se bodo obnesle in da se bodo tudi vam zdele smiselne. Najprej red izhajanja: namesto osem številka na študijsko oziroma šolsko leto – tega tempa JiS že dolgo ni zmozel brez hude zadihanosti – bo izhajalo šest številka na koledarsko leto. Vsaj ena številka bo dvojna, praviloma 3.-4., in sicer bo vsa posvečena posebni temi. Ta posebna številka naj bi celovito in kar se da informativno predstavila sodobno stanje raziskav in strokovnega dogajanja na posameznem slovenističnem področju, hkrati pa spodbudila njegov nadaljnji razvoj. Za letošnjo že lahko napovemo, da bo ubrana na temo jezikovnih virov in tehnologij za slovenščino – za zanimivo poletno strokovno branje bo torej poskrbljeno. Neko drugo spremembo bodo neposredno občutili predvsem avtorji in avtorice, bralcem pa naj bi zagotavljala predvsem kvalitetnejše berilo: postopek recenziranja prispevkov bo praviloma anonimen, pa tudi razvidnejši in ažurnejši. V širši uredniški odbor smo vključili tudi ugledne tuje slovenistične in druge strokovnjake ter strokovnjakinje, ne le zaradi lepšega, temveč zaradi lažjega pretoka spoznanj in internacionalizacije slovenističnih disciplin, pa tudi zato, da bi se izognili samozadostnosti ali kar samozaverovanosti.

Jezik in slovstvo vsebinsko nadaljuje skoraj petdesetletno programsko tradicijo: ponujati želi odgovore na aktualna vprašanja slovenskega jezika, literature ter pedagoške prakse. Gotovo pa je potrebno programska izhodišča prilagajati sodobnim ter prihajajočim družbenim, znanstvenim in strokovnim razmeram. Najbrž se ni težko strinjati z mnenjem, da je slovenistika kot krovni vidik ved, ki se ukvarjajo s slovenskim jezikom in slovensko književnostjo, potrebna poglobljenega premisleka. Gotovo ima kakovostno in količinsko bogato zaledje v tradiciji, nenazadnje tudi v tisočih in tisočih straneh dosedanjih letnikov JiS-a. Toda v okvirih slovenske samostojne državnosti ter integracijskih in globalizacijskih procesov dobiva slovenistika druge perspektive in naloge. Po mnenju uredništva razmislak o njej nikakor ne sme biti uglašen obrambeno ali zaščitniško, temveč mora biti odprt, utemeljen, samozavesten ter išoč.

Slovenistika se zadnje čase institucionalno krepi, pripravljajo se novi slovenski visokošolski slovenistični programi, tudi na tujih univerzah in med tujimi študenti je vse več zanimanja za študij slovenščine. Stroka lahko cveti le, če ima urejene možnosti objavljanja. Nikakor ne le zato, da lahko tisti, ki delajo poklicno kariero, z objavami nabirajo nujno potrebne točke za napredovanje. Ne, razvit strokovni tisk je pogoj za kakovost in celovitost stroke, namenjen pa ni predvsem tistim, ki ga ustvarjajo, temveč tistim, ki ga berejo.

Zato bo Jezik in slovstvo odprt predvsem tistim razmislekom, ki znanstvenosti in strokovnosti ne bodo razumeli kot nekaj posvečenega, ekskluzivnega, samozadostnega in samemu sebi namenjenega, temveč bodo energijo usmerili v realne in aktualne strokovne probleme in jih skušali v skladu z visokimi znanstvenimi merili in etiko tudi pojasnjevati in reševati. Na kar se da razumljiv in, če se bo le dalo, tudi privlačen način. Seveda nikakor nočemo biti populist ali predpisovalci receptov. Specializaciji se ni mogoče izogniti, saj je v sodobnem poklicnem, strokovnem in znanstvenem delovanju nujen in potreben proces. Tempo novih spoznanj je vrtoglav. Kdor hoče biti res na tekočem, mora poskrbeti ne le za to,

da do informacij pride, kar je glede na vse sodobne tehnološke in finančne možnosti pravzaprav še najlaže, temveč mora informacije tudi kritično odbrati, jih premisliti in smiselno vgraditi v svoje znanje. Šele s tem znanjem lahko nato ustrezno rešuje izbrane probleme.

Toda kakor je specializacija po eni strani nujna, po drugi strani zmeraj načena celovitost stroke. Specialistična spoznanja se morajo v taki ali drugačni obliki vračati v stroko kot celoto, sicer slejkoprej izgubijo smisel. Z najpomembnejšimi novostmi se morajo seznanjati vsi, ki se s stroko ukvarjajo. Zato, da se nato sami lahko odločajo, kam in kako bodo vnaprej usmerjali svoje lastno strokovno delovanje in tako tudi sami bogatili stroko s svojimi spoznanji. Prav je, da v slovenistiki dokončno minejo časi, ko se je le peščica spoznala na vse in je o vsem tudi razsojala, množica pa je bila spoznana za nevredno lastnih spoznanj in je v vsem le slepo sledila izbranim.

Nespremljanje stroke pomeni strokovno smrt, je rada v univerzitetni učilnici svarila profesorica Breda Pogorelec. Seveda pa v današnjem času vsesplošne prezaposlenosti odrasli zaposleni ljudje le težka najdejo čas za poglobljen sproti študij vseh strokovnih področij. Slovenisti in slovenistke smo tukaj še v posebno zahtevnem položaju. Od marsikoga med nami se pričakuje, da je usposobljeni razsodnik o zadevah slovenskega jezika in književnosti, za nameček še kulture in umetnosti, in sicer v zgodovini in sodobnosti. V zadnjih desetletjih je na pomoč priskočilo stalno strokovno spopolnjevanje v najrazličnejših oblikah in izvedbah, kar je gotovo zelo dragoceno. Toda neredko se pod znamko 'neposredno uporabno' ponujajo instant strokovni recepti, ki s pravim znanjem in vedenjem nimajo veliko skupnega. Strokovna revija naj bo nevsiljiv in zanesljiv vir stalnega spopolnjevanja in informiranja, ki si ga lahko vsakdo dozira po svojih potrebah, kadarkoli, kjerkoli in kakorkoli se mu zahoče.

Vabljeni ste torej k branju in dopisovanju; za prvih nekaj števil se v uredništvu zanašamo na vašo prizanesljivost in potrpežljivost, nato pa računamo z vašo neusmiljeno zahtevnostjo in kritičnostjo.

Marko Stabej

ALI BEREMO MATURITETNE ROMANE Z UŽITKOM?

Branje maturitetnega romana *Alamut* (1938) je lahko užitek, če učitelj pri vodenju analitično-ustvarjalnega branja spreminja svoje vloge od spremljevalca do usmerjevalca učenčevega branja, hkrati pa navaja učence k razbiranju večplastnosti romana. V prispevku sem predlagala nekaj možnosti približevanja romanu po zgodovinski, filozofsko-religiozni in psihološki poti, ko sem Bartolov roman predstavila kot skico za sproščujoče in učinkovito literarno branje.

V današnjem času agresivnih podob se leposlovni knjigi vsiljuje obrobno, večkrat že kar nesodobno poslanstvo. Branje romanov po končanem šolanju postaja neobičajno početje, bralna zanesenost pa že v otroštvu in mladosti redka in čudaška. Da ne bi usihanje bralne vedoželjnosti maturitetni romani še pospešili, bom v razmišljanju o letošnjem maturitetnem romanu največ pozornosti posvetila učencu in učitelju. Tako bom Bartolov *Alamut* zasledovala skozi oči bralke, ki se počasi približuje romanu; poskušala bom nanizati nekaj možnosti »spoprijateljivke« z njim.

Kako brati in zasledovati svoje branje v prid poglobljenega razumevanja besedila, bo tema tega članka, ki bo vodila k enemu samemu odgovoru: branje naj nudi čimveč užitka. Milan Jesih (2002: 6) je v članku *Puhlica plemenitost* takole načel mit o plemenitenju bralca: "Si dandanes kdo želi biti plemenit? Plemenito srce, ki s plemenitimi dejanji teži k plemenitim ciljem – čista zguba! Rdeče številke! Resnični razlog za branje, poslušanje, gledanje ni nič drugega kot užitek: razlog sebičen. Vse drugo je sentimentalna navlaka."

Ta Jesihova odločna izpeljava ni nova, saj je razpravljanje o užitku branja in pisanja sprostila postmodernistična poetika, ki je želela svoj umetniški izdelek z všečnostjo in berljivostjo čimbolj približati bralcu. Zadovoljstvo v besedilu so zagovarjali tudi literarni teoretiki in zgodovinarji, med njimi strukturalist, semiotik in poststrukturalist Roland Barthes, ki je s svojim delom prelomno zaznamoval 20. stoletje. Ta je besedilo razumel kot medbesedilo, torej skupek različnih besedil, prepleten s citati, referencami in literarnimi asociacijami.

Užitek v besedilu nastane po njegovem pri premostitvi meja med branjem in pisanjem, ko se oboje poveže v skupno označevalno prakso.

Pojmovanje knjige kot izvora užitka bom izpostavila zato, da bi poskušala zaježiti »bralno evforijo« ob maturitetnih romanih, ki lahko povzroči obratne, nezaželjene učinke: pojmovanje branja kot naporenega in nesmiselnega učenja ter odpor do leposlovja nasploh. V tem smislu razumem vlogo učitelja kot najpomembnejšega spodbujevalca, ne pa strogega ocenjevalca branja, kar je odločilno predvsem za tiste bralce, katerih »bralna osebnost« še ni izgrajena. Ne bi rada podajala vzornih interpretacij,¹ v katerih učitelji in drugi strokovnjaki ponujajo neke vrste receptov za poučevanje posameznih besedil. Čeprav so taka priporočila zanimiva, se strinjam z M. Grosman (2000: 58), da jih moramo razumeti le kot možnosti za nekaj učiteljev in nekaj skupin učencev. Upoštevati je namreč treba konkretne učence z različnimi zanimanji, znanji in izkušnjami, prav tako pa lahko skrbno izdelane interpretacije zatrejo ustvarjalne vzgibe učencev in učiteljev.

Obravnavo letošnjega maturiternega romana² Vladimira Bartola (1903–1967) *Alamut* (1938) bom predstavila kot skico za sproščujoče in učinkovito literarno branje. Posvetila se bom srednješolskim bralcem, ki maturitetni roman berejo drugače kot ostala (nešolska) literarna dela. Nakazala bom nekaj predlogov za spremljanje in usmerjanje branja, predvsem pa poskušala skrčiti izbor številnih literarnozgodovinskih podatkov o tem romanu v zanimive možnosti literarne refleksije. Posvetila se bom učitelju, ki spreminja v procesu branja svoje vloge od spremljevalca do usmerjevalca učenčevega branja.

Ker je celostno literarno branje izhodišče in cilj literarnega pouka, sem literarnozgodovinsko, literarnoteoretično in interpretativnoanalitično metodo obravnave *Alamuta* prilagodila dvema fazama branja: prvemu branju, ki se imenuje spontano branje (Krakar Vogel 2002: 10) in drugi fazi (večkratnega) branja, analitično-ustvarjalnemu branju.

Prvo branje nudi največ bralnega užitka večini bralcev, zato se bom rajši omejila na drugo fazo branja, ki pogloblja bralni užitek, a zaradi večje bralne koncentracije pri manj ambicioznih bralcih sproža negotovanje in/ali pasivnost. Ker je letošnji izbrani roman

¹ Bolj kot vzorne interpretacije so pri pouku pomembne različne vaje za dejavnosti ob besedilih. Učitelju je v pomoč npr. uporaba vaj v novih učbenikih *Branja in Svet književnosti*.

² Članek je delna predelava mojega predavanja srednješolskim profesorjem o maturitetnem romanu *Alamut*.

obsežen, naj prvemu branju sledi daljši pogovor o bralnih vtisih z naslednjimi izhodišči: Komu bi priporočal branje romana in komu odsvetoval? Zakaj? Komentirajte svoje odlomke iz knjige – zakaj se vam zdijo napeti, zanimivi, ne/prepričljivi, paradoksalni, problematični, bistveni za razumevanje romana ... Sintetična zgradba romana omogoča hitro rekonstrukcijo dogodkov in situacij, ki jo za boljšo predstavljalnost ponazorimo s shemami in dogajalnimi premicami. Rekonstrukcija zgodbe je priložnost za »govorne nastope«, ki jih scensko prilagodimo posebnemu vzdušju v razredu. Ustanovimo namreč »pripovedovalnico«: v neformalno oblikovanem razredu z zanimivo sceno vzpodbudimo pripovedovalsko retorične spretnosti. Izkušen pripovedovalec začne pripovedovati zgodbo, ki jo nadaljujejo ostali po ključu svobodne ali bliskovite (določimo učenca, ki pokaže naslednjega pripovedovalca) izbire pripovedovalca. Osvetlitev osrednjih literarnih oseb lahko poteka z gibljivo sopostavitvijo različnih perspektiv. Učenci naj si izberejo za predstavitev eno od zgodb (Hasanova, Ibn Tahirjeva, Halimina, Abu Alijeva, Sulejkina, Apamina, Hosreinova, Džafarjeva zgodba in zgodba Mirjam) in primerjajo prekrivanja ali odstopanja svojih govornih ali pisnih besedil. Za popestritev in ne preveč poglobljeno brskanje po romanu predlagam predstavitev pregovorov oz. ljudskih modrosti, ki so razpršeni po romanu. Učenci najprej razložijo njihov pomen brez romanesknega konteksta. Nato poskušajo pregovore oz. ljudske modrosti umestiti v zgodbo, svojo razlago pa lahko še dopolnijo z vključitvijo v ustrezne odlomke in poglavja, hkrati pa utemeljijo izbiro tistih pregovorov, ki najbolj povzemajo osrednje pomenske plasti romana. Pregovori oz. ljudske modrosti³ so npr.:

- a) Srečnejši je sestradan šakal v puščavi kot sit lev v kletki (86).
- b) Zakaj niti ne pogori dvakrat ista bakla niti ne vzcete ponovno uveli tulipan (170).
- c) Z ljubeznijo je kakor s pečenko: čim starejši so zobje, tem mlajša mora biti jagnjetina (174).
- d) Modro je bilo rečeno: bodi skromen in ovsena pogača ti bo sleherni dan teknila bolje od rajske jedi (174).
- e) Mladosti se spodobi učenje, a starosti užitek poučevanja (175).
- f) Če se hočeš ljudi posluževati kot sredstev, potem je bolje, da ti ostanejo tuje njihove brige (187).
- g) Modrijan se mora našemiti, če hoče priti pri ljudstvu do ugleda in veljave (193).
- h) Strahopetni umira tisočkrat, hrabri enkrat (197).

³ Strani pregovorov oz. ljudskih modrosti navajam po najnovejši izdaji *Alamuta* (Vladimir Bartol, *Alamut*, Ljubljana, Založba Sanje, 2002).

i) Blaznost velikih ljudi ustvarja čudeže (244).

Čas po prvem branju je primeren za ugotavljanje sporočilnosti in večplastnosti romana. Ker sta emotivna in spoznavna motiviranost na tej stopnji branja še trdno povezani in celo nerazdružljivi, jima lahko ohranimo celovitost z naslednjimi vprašanji: Kaj nam pripoveduje delo? Ali nam pove kakšno novo spoznanje? Ali pomaga osveščati neosveščeno, ozaveščati nezavedno, priklicati pozabljeno in razpredati domišljajske niti bralca na nov, osvežujoč način? Kakšne bralce in koliko bralcev nagovarja?

Zadnje vprašanje je pogosto v novejših raziskavah literature, ki posvečajo pomembno pozornost bralcu. Ravno analiza njegove vloge je pri *Alamutu* najbolj zanimiva, saj je ta roman edino slovensko literarno delo, ki je očitno zaslovelo v svetu, torej nagovarja tudi neslovenske bralce. Poleg uspeha v svetu ga označuje še močan metaliterarni odziv – Bartolov opus je poleg Zupanovega in Kocbekovega doživel največ metaliterarnih odzivov.

S tema zunajliterarnima značilnostma (prodor na svetovni literarni trg in metaliterarna odmevnost) so bili najbrž dijaki seznanjeni že pred branjem, kar je – kot motivacijska reklama – spodbudilo ali pospešilo zanimanje za branje. Kritičnejši in previdnejši bralci pa so bili motivirani nekoliko drugače. Ker so izhajali iz predpostavke, da je uspešnica (bestseller) poseben literarno družbeni pojav, ki deluje po načelih tržnega mehanizma, so pri branju hoteli preveriti njeno umetniško koherenco, prepričljivost in univerzalnost, oz. literarnost kot bistvo literarnega dela.

Natančnejša predstavitev literarne recepcije poteka vzporedno z ugibanji in utemeljitvami učencev o priljubljenosti in uspešnosti tega romana. Učenci lahko sami poiščejo (tudi na internetu) informacije o *Alamutu* in odmevih nanj, poučno je predvsem zbiranje neslovenskih kritik. Analiza teh zapisov pove, da je bil mit »preklete knjige«, ki ga je pariški urednik ob francoski izdaji 1988 izrabil kot tržno reklamo (Paternu 1989: 212), uspešen, saj je bil francoski prevod hitro razprodan, knjiga ponatisnjena, uspešno pa se je prodajal tudi španski prevod leto dni kasneje. *Alamut* je v Franciji pristal na osmem mestu priljubljenosti (prehitel je celo Milana Kundero), kar je bilo najbrž usodno tudi za slovensko literarno javnost, ki se je začela bolj zanimati za roman ter je čez dve leti organizirala simpozij o njegovem delu in življenju, katerega prispevki so objavljeni v knjigi *Pogledi na Bartola* (1991).

Francoska reklamna domislica, da je bil *Alamut* v Sloveniji petdeset let prepovedana knjiga, je neresnična. Že prvi izid romana (1938) je bil primerno pospremljen s kritikami – Bartol je bil zadovoljen z odzivi bralcev, manj pa »strokovnih« bralcev. Zato je večkrat izjavil, da je ta roman kritika napačno razumela in razlagala (nekaj odklonilnih kritik bo predstavljenih kasneje, pri filozofskem in zgodovinskem pristopu k romanu), ko mu je očitala moralni individualizem, socialno brezbržišstvo in nezrelost v smislu odsotnosti etičnega temelja.

Poseben val oživljanja Bartolove literature je prihajal iz Trsta, pisateljevega rojstnega mesta, in se od sredine sedemdesetih let močno okreplil; v tem času je najpomembnejša študija v smeri apologetskih stališč študija Tarasa Kermaunerja (*V. Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature*), objavljena v zbirki novel *Demon in Eros*, 1974. Roman je vzbudil svetovno zanimanje še enkrat, po 11. septembru 2001, kjer je ameriške bralce pritegnila ista tema, kot že prej evropske: verski fundamentalizem s terorističnimi akcijami. Poleg političnega aktualizma je Paternu (1989: 219, 220) navedel še dva vzroka bralne priljubljenosti. Drugi je literarni hedonizem, saj roman označuje odsotnost moralne držbe, berljiva in lahkotna zgodba s stopnjevanim in napetim dogajanjem ter poenostavljena karakterizacija. Te značilnosti odsevajo tudi v jezikovni podobi (tretjem razlogu), kjer je odsotnost »osebnega stila« zelo olajšala in pospešila prevajanje.

Različnost kritik z motiviranjem lastnega vrednotenja usmerja analitično-ustvarjalno branje; k njegovi natančnosti in privlačnosti pripomorejo motivacijski listi (npr. Podoba raja),⁴ ki jih učenci izpolnjujejo ob drugem branju. Poglobljeno razpravljanje o romanu se začne po drugem branju in vodi k tretjemu (četrtemu, petemu...) analitično-ustvarjalnemu branju, kjer učenci sami iščejo še dodatne informacije, povezave in potrditve svojih, učiteljevih ter kritičnih in literarnozgodovinskih razmišljanj, ko jih ustvarjalno nadgradijo v literarni večer, predstavo, razstavo ali razredni časopis na alamutsko temo. Analitično-ustvarjalno branje bo s takšnimi ciljnim usmeritvami opravičilo nujnost ponovnega branja, pri bralcih pa vzbudilo občutek, da ne berejo ponovno zaradi »podatkovne mrzlice« in resnosti maturitetnega perfekcionizma, pač pa zato, da bodo lažje zaigrali izbrano vlogo na predstavi, uredili razstavo ali zapisali prispevke za razredni časopis. Ker sta analitično in ustvarjalno branje tesno povezana procesa in ju v tem članku razumem kot pogoj za poglobljeno razumevanje

⁴ Vsi trije motivacijski listi in prosojnica, ki so v članku omenjeni, so nanizani na koncu tega prispevka.

romana, se bodo nadaljnje interpretacije in analize nanašale na oba procesa, kjer bodo predlogi, zapisani v nadaljevanju, sledili ciljem prenovljenega pouka književnosti.

Romanu se lahko približamo na več načinov, saj je najbolj odprta, prehodna in najmanj predvidljiva literarna vrsta (Zupan Sosič 2001: 71–83). Kot taka ponuja še več možnosti za analize in interpretacije (od ostalih literarnih vrst). Tako se lahko *Alamutu* približamo z literarnosmerno določitvijo in mnogoplastno žanrsko analizo. Prva pot nam bo pokazala literarne in družbenopolitične razmere ob nastanku romana, druga, mnogoplastna žanrska analiza, pa bo raziskovala roman kot sinkretičen spoj zgodovinskega, filozofskega in psihološkega romana.

Literarnozgodovinska pot

Na alamutsko snov je Bartola opozoril Josip Vidmar 1927 v Parizu, ko mu je navedel mesto iz potopisa Marca Pola. Kasneje je Bartol bolj poudarjal pobudo Nade Gabrijelčič, ki mu je pripovedovala o trivialnem romanu *Roža sveta* Henryja Riderja Haggarda, nekateri razlagalci (npr. Kos, Paternu) pa idejo o nihilističnem diktatorju navezujejo tudi na epizodo Dostojevskega Veliki inkvizitor v romanu *Bratje Karamazovi* (1879–1880). Roman pomeni za slovensko literaturo novost, saj je literarni kanon ob njegovem izidu priznaval dva ideološka okvirja (Kralj 1999): simbolizem cankarjanskega tipa in socialni realizem ter najmanj upoštevani avantgardizem kot časovno vmesni tip literature. Bartol je pogumno pretrgal s t. i. idealistično metafiziko, tako da se njegova dela ne gibljejo več v miselnem zaledju humanistične morale. To jih je označilo za nihilistična, kar je v imenu narodnoobrambnega modela slovenske literarne kritike pomenilo oznako sumljivo. Dejstvo, da je leta 1945 preklical svoj roman, govori o tem, da ga je hotel braniti pred obtožbami ideološke, moralne in politične narave. Kasneje je roman avtor spet »priznal«, a ga je zagovarjal kot zgodovinski roman (prikaz zgodovine v islamski Perziji ok. l. 1100), kar je v nasprotju z njegovimi ugovori ob prvi izdaji *Alamuta* (1938). Takrat je namreč zanikal sočasne interpretacije romana kot zgolj zgodovinskega in poudaril njegovo žanrsko sinkretičnost (splet zgodovinskega, filozofskega, idejnega in psihološkega romana). Da roman ni samo zgodovinski roman, je dokazal avtor že s posvetilom (Nekemu diktatorju), ki ga je urednik *Modre ptice*, Janez Žagar, zaradi dvoumnosti črtal. Menil je, da daje potuho diktatorjem. Avtor je posvetilo pozneje opredelil kot opomin trem velikim diktatorjem »dobe med Einsteinom in Freudom«: Hitlerju, Mussoliniju in Stalinu. Zgodovinska perspektiva

romana pomeni pristopanje k romanu skozi islamsko temo, ki je trenutno še vedno v ospredju svetovnega bralnega zanimanja. Ko učenci predstavijo ustne ali pisne naloge oz. rezultate anket o poznavanju islama (lahko tudi o sodobni politični problematiki), izmailstva (splošna in romaneskna podoba) in terorizma, njihovo znanje sklenemo s shemo na prosojnici (objavljeno na koncu tega poglavja) in z zanimivostmi iz krščanstva in islama, ki je krščanstvu najbližja religija. Islam in krščanstvo namreč spadata v abrahamsko družino religij, filozofsko pa temeljita v grški filozofiji.

Ker so literarne osebe v romanu asasini, naj opozorim na današnje (dvojno) razumevanje njihovega delovanja. Po potopisu Marca Pola *Il Milione* (13. st.) se je uveljavilo prepričanje, da so asasini nevarni morilci. Zaradi odvisnosti od mamil so fanatični borci, njihov najmočnejši vodja je bil Starec z gore, Hasan Ibn Saba. Za potrditev teze o uživanju mamil so razlagalci te skrajne islamske ločine navajali etimološko razlago: asasin izhaja iz besede hašašin, torej poimenuje tistega, ki uživa hašiš. Pri tem pa so pozabili na arabsko besedo asasin, ki pomeni varuh oz. čuvaj. Novejše zgodovinske teorije trdijo, da so si ideje o uživanju hašiša (etimološka razlaga besede asasin lahko vzpodbudi pogovor o hašišu: kako proizvajajo to mamilo in kakšne učinke ima) izmislili nasprotniki izmailcev, saj ni omenjena v muslimanskih kronikah. To tezo potrjuje tudi splošno spoznanje, da zgodovino vedno pišejo zmagovalci oz. predstavniki večine, kar v našem primeru pomenijo suniti, ki so hoteli čimbolj očrtni skrajno islamsko manjšino – asasine. Nenavadno bi bilo, (a čisto nemogoče vendarle ne), da bi zgodovinski zmerni in strogi Hasan napeljeval svoje učence v drogo. Življenje na resničnem Alamutu in ostalih utrdbah je bilo namreč zelo asketsko in strogo. Tako je sicer v *Alamutu* tudi predstavljeno (to tezo naj učenci potrdijo s primeri iz romana). Prehajanje po stopnjah na lestvici nazivov (novinec – fedai – dai – vodja) je povezano s trdim življenjem, ki pogojuje napredovanje procesa spoznavanja. Stopnje prehajanja od nevednosti k popolnemu spoznanju se zgledujejo po Platonovem spoznavanju lepote in ljubezni v *Simpoziju*. Tam obsega prva faza ljubezen mladega človeka do lepega telesa. Druga faza je spoznanje, da so si lepa telesa med seboj podobna, kar posledično pomeni razširitev ljubezni od naklonjenosti enemu človeku do ljubezni nasploh. Naslednja faza je že sublimacija: spoznavajoči bo začel dajati prednost duhovni lepoti pred telesno lepoto, tako da bo v zaključnih razvojnih procesih razširil ljubezen do lepote na ljubezen do miselnega sveta in znanosti, na koncu pa »prispel« do najvišje vednosti – do spoznanja prapodobe vsega lepega. Na podoben način je potekala tudi spoznavna pot Hasana in Ibn Tahirja. Učenci naj jo osvežijo in naj pri tem ne pozabijo na

ključno Bartolovo misel, ki ni vezana na Platona: ljubezensko razočaranje je vir temeljnega spoznavnega preobrata. Hasan namreč meni, da je večina zadovoljna z bajkami, peščici pa je treba omajati vero z razočaranjem kot sredstvom »otreznitve«, da se ji potem lahko posreduje najvišje načelo, ki temelji na zanikovanju vseh nauk in izročil. Tem izbrancem pomeni prava moč življenje brez sleherne opore in trdnosti.

Filozofsko-religiozna pot

Ta je tesno povezana z zgodovinsko in psihološko razlago, njeno izhodišče bodo oznake literarne kritike, ki so romanu očitale odsotnost etične perspektive, moralni individualizem in satanistično filozofijo smrti. Po utemeljitvi in razlagi teh očitkov s primeri iz romana naj učenci predstavijo Hasanov peklenski načrt in se vrednostno opredelijo do njega. Ker je temelj Hasanove filozofije moto na začetku romana (Nič ni resnično, vse je dovoljeno), vodi nadaljnje razmišljanje v razlago nihilizma.

Nihilistično vodilo na začetku romana je zasidrano v ničejanski filozofiji. Čeprav je opremljeno z opombo Vrhovni izrek izmailstva, Janko Kos (1991) dokazuje, da to vodilo ni izmailsko, pač pa Nietzschejevo, vzeto iz knjige *Tako je govoril Zaratustra*, 1885. Ne glede na izvor izreka izseva celotni roman ničejansko filozofijo, čeprav se je Bartol prav z zagovorom o izmailskem izvoru mota hotel opravičiti pred etiketo nihilist, ki v preteklosti pri nas ni bila dobrodošla. Hkrati je Bartol zanikal celo svoje dobro poznavanje Nietzscheja, čeprav je znano, da je izbral in prevedel nekaj odlomkov prav iz knjige *Tako je govoril Zaratustra*. Za razumevanje celotnega dela pravzaprav ni pomemben izvor tega izreka (izmailski ali Nietzschejev), pač pa problematika novoveškega skepticizma, ateizma in moralizma, ki je proti koncu 18. st. začela dobivati ime »nihilizem«. Ob tem je potrebno upoštevati, da se je hkrati z Nietzschejem »domislil« podobne problematike tudi Dostojevski, s formulo »Če ni boga, je vse dovoljeno«, ki jo izreče Ivan Karamazov v romanu *Bratje Karamazovi*. Nietzschejev cilj najradikalnejše skepse in amoralizma je nadčlovek, pogoj zanj je postavitve volje do moči kot vrhovne samovrednote. V tem smislu je *Alamut* še vedno primer »pasivnega« nihilizma, saj Hasanove razlage ne dosegajo prevrednotenja vrednot (kjer je najvišja vrednota volja do moči), ampak še vedno vztrajajo pri dokončnosti skepse in amoralistične svobodnosti.

Hasanov nihilizem je kot sofizem skrit za fanatizem oblasti oz. diktature, ki ga giblje manipulacija (učenci naj poiščejo odlomke, ki izražajo Hasanovo manipulativno spretnost). Razlaga Hasanovega razumevanja lastne moči poteka vzporedno z ugotovitvijo, da je bil Bartol radikalen predvsem v uporabi Nietzschejeve predstave o preseganju tradicionalne krščanske oz. meščanske morale, saj moči ni razumel kot moralno-ideološke pozitivitete, ampak kot cinično stališče, da posameznik ni zavezan nikomur in ničemur (nobeni morali, ideologiji), kvečjemu lastnim idejam in sistemu. V tem smislu je Bartol najdosledneje tematiziral evropsko nihilistično problematiko, veliko bolj kot npr. Ivan Cankar ali Vitomil Zupan.

Psihološka pot

Ker se filozofsko-religiozna interpretacija prekriva z razlago Hasanove filozofije, se torej v okviru mnogoplastne žanrske analize nenehno giblje tudi od opazovanja literarnih oseb (predvsem Hasana) do vloge pripovedovalca in njegovega odnosa do bralca. K bolj plastični strnitvi karakterizacije naj prispeva kratek predgovor o Hasanovih predhodnikih.

Alamutu so ob izidu (poleg že omenjenih kritik) očitali tudi psihologizem, predvsem uvajanje psihoanalitične metode, kjer so literarno javnost najbolj »motili«
erotični motivi. Pisatelj je poznal Freudova dela, študiral je psihiatrijo in psihologijo na Sorboni ter leta 1925 psihoanaliziral hipnotizirano dekle. Svoje izkušnje si je zapisoval v dnevnik, ki je podlaga romanu *Čudež na vasi*, 1984. Zanimanje za duševnost je bilo torej tudi njegovo poklicno poslanstvo, zato ni čudno, da je že v kratki prozi (*Al Araf*, 1935; *Demon in eros*, 1974; *Med idilo in grozo*, 1988) postavljaj v ospredje nenavadno, izjemno in avtoritativno literarno osebo. Sam je razkril, da so Hasanovi predhodniki Robert Nigris, Ivan Fjodorovič Kalinin in Simon Krassowitz, literarni junaki njegovih kratkih pripovedi. Vsi so svetovljanske osebnosti, absolutni skeptiki, meščani ali aristokrati (za razliko od najpogostejšega sočasnega slovenskega junaka tistega časa: kmeta, bajtarja – malega človeka). Vsi spoznajo svojo premoč nad ljudmi po ljubezenskem razočaranju, ki ga po izjemni žalosti zgostijo v spoznanje, da šele odpoved emocionalni odvisnosti (ljubezen je namreč neindividualistično čustvo, odvisno tudi od drugega) vodi k popolni individualnosti

in svobodi. Močnejši vzamejo usodo v svoje roke, vendar vedno tako, da si podreajo in določajo usodo šibkejših – jih zapeljujejo. Hierarhizacija spoznanja ureja lestvico razvrščanja ljudi v dve skupini: prvo predstavlja peščica vsevednežev, izjemnežev oz. zapeljevalcev, v drugo skupino pa spadajo vsi ostali, nevedneži oz. zapeljani. Prvi so eksperimentatorji z ostalimi, zapeljanimi, kjer se od nevedne množice ločijo le tisti posamezniki, ki tudi hlepijo po vstopu v prvo skupino elitnežev. Če so učenci sami spoznali strogo hierarhizacijo ljudi v romanu, bodo z veseljem umestili vanjo še ženske, platonistično razumljene kot posrednice spoznanja oz. sredstva za doseg cilja. »Šele ženska napravi iz moškega celega moža. Ona mu posreduje spoznanje, ob njej postane zrel. Z nedolžnostjo telesa izgubi tudi nedolžnost duše...« (Bartol 2002: 233). Za celovitejšo in večplastno razlago Hasanovega značaja naj učenci poiščejo odlomke za utemeljitev in razumevanje prijateljstva, ljubezni, spoznanja, vere, brezkončnookkega boga, minljivosti, zmotnosti človeka. Ko bodo odgovarjali na naslednja vprašanja (Ali Hasan kdaj dvomi o svojem početju? Kako se je osebnostno spreminjala Mirjam? Ali je naklonjenost med dekleti pravo prijateljstvo? Kdo je v romanu nihilističen? Katero žanrsko opredelitev bi postavili v ospredje pri ekranizaciji romana...), jim bosta v pomoč oba motivacijska lista: Hasan Ibn Saba in Kaj je Al Araf.

Priповed v Alamutu

Literarnozgodovinska in interpretativnoanalitična metoda sta z mnogoplastno žanrsko analizo po vseh treh poteh k romanu (zgodovinski, filozofsko-religiozni, psihološki) že nakazale nekaj značilnosti romaneskne pripovedi. O njej so (najbrž) spregovorili že dijaki sami, ko so zaznali njeno berljivost in všečnost, lahko pa tudi dolgočasnost. K natančnemu opazovanju pripovedi jih bo pritegnila primerjava opisov Haliminega in Ibn Tahirjevega prihoda na grad (Bartol, 2002: 7–20 in 42–58), kjer lahko poiščejo podobnosti v opisu obeh novincev in opazujejo pripovedne zmožnosti različnih čuste strahu, pričakovanja, tesnobe, nelagodja in veselja obeh novincev.

Roland Barthes je v knjigi *Zadovoljstvo v tekstu* razpravljal o dveh vrstah zadovoljstva: zadovoljstvo ob ustvarjanju in doživljanju novega ter užitek ob prepoznavanju znanega, ustaljenega in v tem smislu predvidljivega. Bralci v *Alamutu* nedvomno uživajo na oba

načina; kot novo v romanu lahko doživljajo tematološko pestrost in odseve metafizičnega nihilizma, ustaljeni pripovedno-jezikovni postopki omogočajo nezapleteno in hitro branje, hkrati pa tudi užitek ob prepoznavanju že znanih karakterizacijskih in zgodbenih obrazcev. Užitek ob popreproščeni pripovedi je odvisen od tipa bralca; bolj razgledani in kritični bralci bodo v *Alamutu* zaznali delno trivializacijo, ozaveščeno že v najzgodnejših kritikah kot skonstruiranost, shematičnost, stilno površnost in poenostavljen izraz. Tudi kasnejše literarnozgodovinske analize so ugotovile tematsko, idejno in jezikovno redundanco, ki omogoča široko identifikacijo literarnega dela z beročim občinstvom. Pripoved označuje več trivialnih značilnosti; sistematično opazovanje trivializacije pomaga bralcem prepoznati njene značilnosti tudi v ostalih romanih.

Najbolj trivialni so opisi – so statični in monotoni, saj se v njih ponavljajo iste ali podobne značilnosti. Določeni izseki poglavja (npr. prihod novincev na Alamut, odhod fedajev v raj, odzivi deklet na Apamo...) so očitno predvidljivi, saj se prizori zrcalno ponavljajo. Podobno velja za karakterizacijo, kjer se pisatelj najbolj posveča zunanjemu opisu oz. videzu literarne osebe. Njene zunanje značilnosti avtor ne vključi v dogodke, tako da je podoba osebe rezultat statične imaginacije (Glušič 1991: 108–111), ker ne nastaja dinamično oz. v dialoškem odnosu z dogajanjem. Ponavljanje pripovednih informacij preveč usmerja bralčevo doživljanje, saj večkrat ne dopusti lastnih vzporejanj, predvidevanj, ugibanj...

Statični značaj opisov vodi v plitvo oznako čustev in razpoloženja, posebej so nemotivirani prehodi med njimi. Tako se nasprotujoče si lastnosti (navidezno) harmonično združujejo, kar poveča vtis naivne idealizacije. Npr. Apama ob spoznanju, da bo Hasan umoril sina in na njegovo mesto sprejel svojega učenca, vzklikne: »Da, strašen in dober oče je to!« (Bartol 2002: 457). Patetičnost skuša na več mestih zakriti pripovedne vrzeli in uspavati bralce s predstavitvijo potenciranih, a (hkrati) izključujočih se čustvenih razpoloženj. Karakterizacijo bistveno določa klišeizacija,⁵ ki jo lahko podrobno raziščemo z raziskavo stalnih besednih zvez, fraz in drugih jezikovnih inovacij.

⁵ Klišeiziran jezik so učenci delno spoznali že ob motivacijskem listu Podoba raja, kjer je bila predstavljena raba ekspresivnih besed in pomanjševalnic.

Spoznanje o delni trivializaciji *Alamuta* najbrž ne izniči bralne vedoželjnosti, pač pa nakazuje, da je Bartol posvetil manj skrbi pripovedni prefinjenosti, več pa zgodovinsko-filozofsko-psihološki predstavitvi nenavadnih literarnih oseb, ki so kljub časovni odmaknjenosti še vedno sodobne, danes pa celo presenetljivo aktualne. Zmerna literarnozgodovinska in literarno teoretična poučenost o njih ne sme zavirati ali celo zmanjševati užitka ob branju in razlaganju romana – za branje maturitetnih romanov je namreč bolj od podatkovne naravnosti⁶ pomembno razbiranje večplastnosti romana, približevanje bistvenim literarnim pojavom v besedilu, samostojno odkrivanje ali povezovanje osrednjih sporočilnih jeder ter vodeno ozaveščanje bralčevih razpoloženj.

Intuitivno in analitično-ustvarjalno branje odpirata veliko vprašanj ter vabita v svet književnosti (primerjava z deli F. M. Dostojevskega, I. Cankarja, V. Zupana) in refleksije o njej. Od učiteljev je odvisno, koliko časa bodo bralci v njem uživali in kako se bo njihovo čutno ugodje prevajalo v bralni spomin in literarno znanje.

Literatura

Bajt, Drago, 1984: Bartolov Alamut (spremna beseda). Vladimir Bartol: *Alamut*. Maribor in Koper: Založba Obzorja in Lipa. 453–499.

Barthes, Roland, 1975: *Zadovoljstvo u tekstu*. Gradina: Biblioteka Misao.

Bartol, Vladimir, 2002: *Alamut*. Ljubljana: Založba Sanje.

Bartol, Vladimir, 1984: *Čudež na vasi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Bartol, Vladimir, 1988: *Med idilo in grozo*. Ljubljana: Književna mladina Slovenije.

Bartol, Vladimir, 2001: *Mladost pri svetem Ivanu*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Glušič, Helga, 1991: Literarna oseba kot osrednji pripovedni element v Bartolovi in Zupanovi prozi. *Pogledi na Bartola*. Ljubljana: Revija Literatura (Zbirka Novi pristopi). 105–112.

⁶ Maturitetne sklope ponavadi spremlja množica metaliterarnih spisov. Ti včasih minuciozno razčlenjujejo tudi podatke, ki niso pomembni za poglobljeno literarno branje, s svojo pretirano znanstvenostjo pa spodkopavajo bralno samozavest srednješolcev.

Grosman, Meta, 2000: *Šolska ura z besedilom*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Jesih, Milan, 2002: Publica plemenitost. *Delo* 219. 6.

Kermauner, Taras, 1974: Vladimir Bartol – predhodnik današnje slovenske moderne literature. Vladimir Bartol: *Demon in eros*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kos, Janko, 1991: Težave z Bartolom. *Pogledi na Bartola*. Ljubljana: Revija Literatura (Zbirka Novi pristopi). 9–52.

Krakar-Vogel, Boža, 2002: Maturitetni esej »po novem«. *Slovenščina v šoli* 5. 2–13.

Kralj, Lado, 1991: Bartol, Mrzel, Grum. *Pogledi na Bartola*. Ljubljana: Revija Literatura (Zbirka Novi pristopi). 118–140.

Paternu, Boris, 1989: Bartolov roman Alamut. B. Pogorelec (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave. Zbornik referatov*. 211–225.

Pezdirc Bartol, Mateja, 1999/2000: Vloga bralca v poglavitnih literarnoteoretičnih smereh 20. stoletja. *Jezik in slovstvo* 45/5 in 6. 195–206, 243–251.

Smailagić, Nerkez, 1990: *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze, 1997. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Smith, Huston, 1996: *Svetovne religije*. Maribor: Založba Obzorja.

Zupan Sosič, Alojzija, 2001: Poti k romanu. *Primerjalna književnost* 1. 71–83.

PRILOGE

A MOTIVACIJSKI LISTI

I. **Opis krščanskega raja** (*Prva Mojzesova knjiga – Geneza*)

Gospod Bog je zasadil vrt proti vzhodu v Edenu in je tja postavil človeka, katerega je bil izoblikoval. Gospod Bog je dal, da je iz zemlje pognalo vsakovrstno drevje, prijetno za pogled in dobro za jed, tudi drevo življenja v sredi vrta in drevo spoznanja dobrega in hudega.

V Edenu je izvirala reka, da je namakala vrt; od tam pa se je delila v štiri glavne reke. Ena od njih se imenuje Pišón. Ta teče okoli vse dežele Havila, v kateri je zlato – in zlato te dežele je dobro; tam je tudi bdeli in kamen oniks. Drugi reki je ime Gihon. Ta teče okoli vse dežele Kuš. Tretji reki je ime Tigris. Ta teče vzhodno od Asúrja. Četrta reka pa je Evfrat.

Gospod Bog je vzel človeka in ga postavil v edenski vrt, da bi ga obdeloval in varoval. Gospod Bog je človeku zapovedal in rekel: »Z vseh dreves v vrtu smeš jesti, le z drevesa spoznanja dobrega in hudega nikar ne jej! Kajti na dan, ko bi jedel z njega, boš gotovo umrl.«

II. **Opis muslimanskega raja** (dženeta) – povzetek iz več sur (Nerkez Smailagić, 1990: *Leksikon islama*)

- XLVII, 15: Dženet je obljubljen tistim, ki se bojijo Alaha – v njem so sveže reke vode in mleka, prav tako reke vina, ki prijaajo tistim, ki jih pijejo; in reke precejenega medu. Tam so tudi vse vrste sadja.
- IV, 57: Izbrani bodo v njih večno ostali, v njih bodo čiste ženske imeli.
- LVI, 15–22: Ljudje v raji bodo sedeli na izvezenih divanih, stregli jim bodo večni mladeniči s čašami, napolnjenimi iz tekočih izvirov – od njih jih ne bo bolela glava, zaradi njih ne bodo izgubili razsodnosti. Stregli jih bodo tudi s sadjem, ki ga bodo lahko sami izbrali [...] ljudje bodo med lotosovim drevjem brez trnov, med bananinimi plodovi, nanizanimi v hladu prostranem, poleg tekoče vode [...] in na vzdignjenih posteljah.
- LVI, 3536: Z novim stvarjenjem bomo Mi ustvarili hurije in jih naredili za device.

III. **Pogovor**

1. Primerjajte oba opisa raja z Alamutovimi rajskimi vrtovi. Kateremu opisu in kako se približuje Hasanova iluzija raja?
2. Se strinjate, da je Hasanov raj urejen po moški predstavi življenja? Zakaj?

3. Dekleta oz. hurije v raju so označene s pozitivnimi (deklica, ljubček; gazelica, golobičica, ptičica, taščica, mačica, žabica, grlica) in negativnimi (gos, opica, škržat, kokodajsica) ekspresivnimi besedami, ki črpajo iz animalističnega slovarja. Fante, nasprotno, ne označuje toliko ekspresivnih besed, predvsem pa manj pomanjševalnic (deček, tovariš, živo bodalo, škržat). Kaj takšna jezikovna podoba odseva? Kakšen vtis naredi na bralca? Ali so odnosi moški–ženske v alamutskem raju podobni odnosom v *Zločinu in kazni*? Kaj pa v našem življenju?

KAJ JE AL ARAF – motivacijski list 2

Vladimir Bartol: **Al Araf**. Vladimir Bartol: *Demon in eros* (1974).

Ali veš, kaj je Al Araf? Al Araf je, tako velijo razlagalci Korana, ime visokega zidu, ki se dviga med peklom in rajem in ju razdvaja. Niti prebivalci tega, niti prebivalci onega ne vidijo čezenj. Ali nanj bodo prišli tisti, ki so padli, boreč se za sveto stvar, z mečem v roki, vendar proti volji svojih roditeljev. V pekel ne pridejo, ker so mučeniki. V raj ne morejo, ker niso ubogali staršev. Ali v nameček jim bo dano poznanje i prebivalcev pekla i onih nebes. Oboje pa bodo razločevali po določenih znamenjih na licu. Araf pomeni poznati in »poznanje« je njihova usoda. V življenju so bili postavljeni pred odločite spoznali so véliko stvar, za katero se jim je bilo boriti. Starši, oropani tega spoznanja, so jim branili. Odločili so se za prvo in prekršili četrto božjo zapoved.

Taka je tudi usoda nas, ki smo spoznali. Daleč jasnovidnejši od naših očetov in naših voditeljev smo, zato je naša dolžnosti, da vzamemo proti njihovi volji orožje v roke. Naša pot gre tik nad pogubljenjem. Zanj nam je potrebno pravo srce.

Vladimir Bartol: *Alamut*, 2002.

»To je zid Al Araf, ki loči raj od pekla.«

»Čudo nezaslišano,« je zašepetal. »Zdaj se mi je zazdelo, kot da se je neka senca premaknila vrh njega.«

»Bržkone je bil eden izmed junakov, ki so padli z orožjem v roki za pravo vero, boreč se proti volji svojih roditeljev. Zdaj s hrepenenjem gledajo v naše vrtove. K nam ne smejo, ker so

prekršili četrto Alahovo zapoved. V pekel ne spadajo, ker so umrli kot mučenci. Zato jim je dano, da vidijo na obe strani. Mi uživamo, a oni spoznavajo.«

»Kje je potem Alahov prestol ter Vseusmiljeni s preroki in mučenci?«

»Ne misli, da je raj kakor kakšna zemeljska pokrajina, Ibn Tahir. Neizmeren je v svoji razsežnosti. Tu, pod Arafom, se začinja in se razteza potem skozi osmero neskončnih pokrajin do poslednjega in najbolj vzvišenega predela. Ta je prestol Alahov. Samo Prerok in Seiduna sta od živih smela do tja. Za vas, navadne izbrance, je določen tale začetni oddelek.«

Pogovor

1. Ali se vam zdi motiv Al Arafa pomemben za razumevanje romana in Hasanove filozofije?
2. Iz obeh odlomkov povzemite čimveč opredelitev Al Arafa. Povejte še svoje razlage tega mejnega zidu med peklom in rajem.

HASAN IBN SABA – motivacijski list 3

I. Odlomek iz Bartolovih spominov *Mladost pri svetem Ivanu* (2001).

Podobno zanimanje, privlačevanje in pozornost so vzbujali v meni človeški karakterji in tipi, ki so se sorodno odlikovali po ostro izraženih lastnostih. Iz prve mladosti se spominjam nekaterih vaških originalov, o katerih bom o priliki še pisal. Toda tudi pri mojih vrstnikih so me na neki poseben način privlačevali taki, ki so imeli kako upoštevanja vredno lastnost močno izraženo. Medtem ko so se originali v moji zavesti kmalu umaknili v vedri kotiček, kjer je botroval moj smisel za humor, je udarilo v meni na površje ojačeno zanimanje za vse vrste drzoviteže, iznajdljiveže in umetnike ter obvladovalce življenja.

Ta moj smisel in to moje zanimanje za take vrste prirodnih in človeških produktov ni bil niti privzgojen niti naučen. Mama se je večkrat karajoče jezila, da je dajal otrok v svojih risbah in plastičnih modelacijah prednost neki posebni vrsti ptic in drugih živali, ki so njo ravno zaradi tistih lastnosti odbijale, zaradi katerih so otroka privlačevale. Prav tako je zbudilo takrat in pozneje njeno negodovanje moje pretirano in po njenem mišljenju enostransko zanimanje za določene človeške karakterje in tipe. Toda temu se ni dalo odpomoči: otroku z izrazitimi smisli in instinkti za določene stvari se na dolgo ne more vsiliti neko drugačno zanimanje.

II. Dialog Simona Krassowitza z Božidarjem Miklavcem v noveli **Zapeljivec pod steno**.

Vladimir Bartol: *Demon in eros* (1974).

- »Ali veš, kaj je to: nič?! Preslaboten se mi zdi skoraj človeški razum, da bi mogel dojeti vso vsebino te strašne besede. Ali to ti lahko povem: Ko ni ničesar več, tudi ničesar nikoli ni bilo! Ne razumeš? Ko izgineš ti, izginejo tudi vsi tvoji odnosi, z njimi vse, kar si kdaj doživel ali spoznal in s tem vse, kar je kdaj bilo. Pred ničemer ni ničesar bilo in po njem ne bo ničesar več. Zato ni po smrti ne kesanja ne obžalovanja. In ker ju pozneje ne bo, ve filozof, da sta tudi zdaj nepotrebna. Zato se niti ne boji smrti, niti ničesar, kar ga spravlja v nevarnost, da bi ga doletela. Upravičen je torej zahtevek: živi nevarno!«
- »Ali zdaj, zdaj, dokler sem še, je zame lepo in vredno živeti! Zame sije sonce in cvetijo rože, zame letijo metulji in biva ljubezen. Zame sta znanost in modrost.«
- »Vse to je res. Ali ko tebe ne bo, tudi vsega tega ne bo in takrat bo vseeno, ali si živel toliko ali toliko časa. Zdaj ti postavim vprašanje: kaj se ti zdi spričo spoznanja, da bo nekoč vse izginilo, vrednejše: živeti v neprestanem strahu pred tem, kar mora priti, pusto in dolgočasno življenje, ali pa, ker veš, da te tako in tako nekoč čaka konec, tvegati vse in se podati na veliko pot? Zakaj obojega rezultat bo isti: pogreznjenje v nič.«

Miklavcu je postalo tesno.

- »Kaj misliš, da zares obstaja samo ta dvojna možnost?«
- »Samo ta dvojna možnost obstaja. Ogromna večina ljudi se odloči za prvo pot: strahopetno in na videz varno. Na videz samo, sem dejal! Zakaj modrijan ve, da človek ne ve ne ure ne dneva, kdaj ga bo doletela usoda. Čisto jasno je torej zanj, da se odloči za hrabro življenje. – Poznam številne biografije velikih mož: vsi so se bili odločili za to drugo pot. Kdor hoče nekaj doseči, mora tvegati; vsako tveganje pa je nevarno.

III. Vladimir Bartol: *Alamut*, 2002.

»Niso stvari same po sebi, ki nas delajo srečne ali nesrečne,« je dejal Hasan prijateljema na zvezdarni, ko so spet polegli po blazinah. »Marveč samo naša misel, naše prepričanje, ki ju imamo o njih. Za primer: Skopuh zakoplje zaklad na skrivnem mestu. Javno se kaže siromaka, na tihem pa uživa v zavesti, da je bogataš. Sosed izvoha njegovo skrivnost in mu vzame zaklad. Skopuh se bo veselil bogastva vse dotlej, da ni odkril tatvine. In če bi ga prej doletela smrt, bi izdihnil v srečni zavesti, da je bogataš. Prav tako

je z možem, ki ne ve, da ga njegova ljubljenska vara. Da tega ne izve, bo srečen živel do svoje smrti. V nasprotnem primeru bi bila njegova najljubša žena lahko vzor zvestobe. Če bi ga lažniva usta prepričala, da mu je nezvesta, bi trpel peklenške muke. Niti stvari niti resnična dejstva torej ne odločajo o naši sreči oziroma nesreči, marveč smo povsem in izključno odvisni od naših predstav, od naše zavesti o njih. Sleherni dan nam odkriva, kako lažnive in zmotne so te predstave. Na kako šibkih nogah sloni naša sreča! Kako neupravičeno je dostikrat naše žalovanje! Kaj čuda, če je modrijan ravnodušen nasproti obema?! In če uživajo srečo lahko samo preprosteži in bedaki?!« [...] »Čemu si se torej prej razburjal nad tem, da sem poslal fedaije v raj? Mar niso srečni? Kakšna je neki razlika med njihovo srečo in med srečo nekoga drugega, ki prav tako ne pozna njenih pravih predpostavk? Vem, kaj tebe moti. Moti te to, da mi trije nekaj vemo, česar oni ne vedo. In kljub temu so še zmerom na boljšem na primer od mene. Misli si, kako bi bil onim trem v kali zagrenjen sleherni užitek, če bi jih obšla sumnja, da sem jih hoté zavedel v nekaj, nad čimer oni nimajo pregleda. Ali da jaz o vsem tem, kar se z njimi godi, nekaj več vem kot oni sami. Ali ko bi slutili, da so samo igrača, brezvoljne šahovske figure v mojih rokah. Da so samo sredstva, ki jih uporablja neka višja volja, nek višji razum pri nekem neznanem načrtu. Meni, prijatelja, taka slutnja, taka sumnja zagrenjuje sleherni dan mojega življenja. Slutnja, da utegne biti nad nami nekdo, ki z jasnim duhom pregleda vesoljstvo in naš položaj v njem, ki utegne vedeti v njem marsikaj, nemara celo uro naše smrti, kar je vse našemu razumu neusmiljeno zastrto.

IV. Pogovor

1. Bartol piše v svojih spominih o karakterjih in tipih, ki so se sorodno odlikovali po ostro izraženih lastnostih. Ali jih lahko najdete v karakterizaciji Krassowitza in Hasana? Katere lastnosti imata primerjani literarni osebi posebno močno izražene?
2. Kateri govor (Krassowitzev, Hasanov) se vam zdi bolj prepričljiv in zakaj? Ali bi sami podobno razlagali minljivost in doživljanje sreče?
3. Kako razumete in razlagate izraz manipulacija? Iz odlomkov razložite manipulativno spretnost obeh literarnih oseb.
4. Ali Hasan v odlomku ali v celotnem romanu kdaj dvomi o svojem početju? Kaj pa Mirjam?

B PROSOJNICA

ISLAM

Starozavezni izvor krščanstva in islama

ADAM

Noe (potomec)

Sem (sin) * semit = Semov potomec

Agara	+	Abraham (potomec)	+	Sara
(2. A. žena)				(1. A. žena)
Izmael				Izak
Muslimani (Meka)				Hebrejci (Palestina)
politeizem		monoteizem		

Razkol v islamu

ISLAM

suniti **šiiti**

(tradicionalisti–večina)

(manjšina)

IZMAILCI

ASASINI

- a) tisti, ki jedo hašiš (hašašini)
- b) varuhi, čuvaji

PARATEATER IN DUHOVNA DRAMA V MISTERIJU PREBUJENJE V SVETLOBO VILIIJA RAVNJAKA

Besedilo predstavlja obredno gledališče kot posebno gledališko obliko. Sprašuje se o literarno zvrstno ustreznem besedilu, ki je lahko predloga pri ugledališčenju obreda. Ob analizi dramskega dela *Prebujenje v svetlobo* (2002) Vilija Ravnjaka ugotavlja, da je ustrezna zvrst za obredno gledališče posebna oblika drame, ki jo poimenuje paradrama.

Parateater je dramska oblika in gledališka dejavnost v najširšem smislu, ki se zateka k postopkom, izposojeniM pri gledališču, čeprav redko meri na estetsko realizacijo in se umešča na rob institucije. Parateater lahko kot gledališko dejavnost pojmujeemo z dveh različnih si civilizacijskih kodov, ki sta na »videz povsem nezdržljiva, neprimerljiva, vendar enaka v svojem ustvarjalnem jedru in končnem učinku« (Ravnjak 1993: 80), in sicer: parateater lahko povezujeemo s parapsihologijo oziroma magijo in mistiko, ki predstavljata temeljno izkustvo kulta, prav tako pa se lahko parateater kot gledališka dejavnost realizira skozi obredno gledališče kot gledališko obliko. Če parateater povezujeemo s parapsihologijo, potem lahko govorimo o psihodrami, ki je zgrajena na principih psihoanalize in gestalta in za spodbudo uporablja gledališče kot odrsko izražanje, pri katerem v družbi s psihiatrom in igralcem preskuša odrsko prakso z estetskim ciljem, ki ni kaj več kot terapija (Pavis 2000: 552).

V razpravi nas bo predvsem zanimalo obredno gledališče kot gledališka oblika, kajti poskušali bomo odgovoriti na vprašanje, kje v dramatikii, natančneje med tipi drame, iskati ustrezno zvrstno literarno besedilo, ki kot avtohtona literarna umetnina služi za predlogo pri ugledališčenju obreda. Je to morda duhovna drama?

Če želimo govoriti o **obrednem gledališču**, se moramo najprej seznaniti s temeljnima pojmomaa, to sta obred in mit, oziroma za razumevanje obrednega gledališča je pomembna

njuna povezanost, ki je z vidika umetnosti temelj vsej umetnosti, ne le gledališki. Literaturo bomo povzemali po Patriceu Pavisu (2000: 485–488) in po Viliju Ravnjaku (1993: 84–93).

Obred je najpogosteje povezan z religijo in magijo, saj izraža psihični, družbeni in metafizični svet svojih udeležencev. »Ustvarja pogoje za varno obnavljanje in preobraženje raznovrstnih tipov identitet, in sicer: družbene, psihične in intelektualne, zgodovinske, metafizične« (Ravnjak 1993: 84). Obrede je mogoče shematično razdeliti v skupnostne, izvajajo se običajno javno v skladu z ustnimi izročili ali svetimi spisi; družinske, namenjeni so označevanju bioritma najozje družbene celice; osebne, opravlja jih posameznik, ki meditira, moli ali kako drugače dela na sebi. Vsekakor pa je obred paradigma družbenih procesov. V določenem trenutku postane sredstvo oziroma oblika razrešitve krize. Po mnenju Victorja Turnerja se kriznost kaže v štirih etapah: kot prekršek, kršitev družbenih oziroma kozmičnih zakonov; kriza, psihična napetost, občutek krivde, pretnja uničenja; postopek razrešitve, žrtvovanje, očiščenje; dokončanje ali izhod iz krize, pomiritev stanja oziroma doživetje spokojnosti in veselja (1989: 97). Obred sam pa nastaja preko konkretizacije različnih medijev. Vključevati mora možnosti vseh čutnih zaznav, od okusa, vonja, dotika vse do sluha. Obredno simboliko izražajo tudi barve, števila, geometrične oblike, prav tako je za obredne prostore značilno, da je v njih ljudem božje oziroma sveto posebej dostopno, kar je pravzaprav most med zemeljskim in božanskim. Obred torej omogoča spoj z nadnaravnim.

Mit in obred sta ontogenetsko sozvočna fenomena. Razprave, kaj je prej, mit ali obred, so brezpredmetne, saj morata biti prisotna vedno oba, ker drug drugega pogojujeta. Njun nastanek, razvoj in obstoj so rezultat interakcijskih procesov med človekovo psihično notranjostjo in objektivnimi pogoji, življenjskimi okoliščinami fizičnega sveta. Mit in obred sta dva vidika iste stvarnosti, verbalni in akcijski, teoretični in praktični. Mit ima pravzaprav pragmatično funkcijo kot instrument za reševanje kritičnih problemov, ki zadevajo blaginjo posameznika in družbe, skratka mit je orodje za ohranjanje harmonije na ekonomski in socialni ravni. Po mnenju Levi-Straussa je mit stanje med jezikom in glasbo. Tako kot glasba je tudi mit stroj za zaustavljanje časa, sredstvo, ki organizira psihični čas poslušalca. Kot zgodovinska pripoved o preteklosti je diahron, a hkrati kot sredstvo za razjasnjevanje sedanjosti ali prihodnosti sinhron. Zato je mitsko mišljenje v osnovi metaforično (1980: 238). Ravnjak pa izhaja iz predpostavke, da obred obnavlja prvotni obrazec razporeditve energetskih silnic, opisanih v mitu.

Po splošnem prepričanju je nastanku gledališča botrovalo versko obredje, ki je ob slavljenju poljedelskega obreda ali obreda plodnosti združevalo človeško skupnost, porajalo scenarije, med katerimi je prišlo do smrti boga, da bi drugi preživeli, do usmrtitve jetnika, sprevoda, orgije ali organiziranega karnevala. Za vse te obrede so bile značilne pragedališke prvine: kostumi, žrtvovanja, izbor simbolnih predmetov, simbolizacija posvečenega prostora ter kozmičnega in mitskega časa, ki se razlikujeta od okolja verujočih.

Obredno gledališče se pojavlja v povezavi z magijskimi in religijskimi obredi.

V starih razvitih civilizacijah antičnega sveta sta magija in religija sozvočna fenomena, negacija nastopi šele z evropskim krščanstvom. Razlika med enim in drugim sicer obstaja: magija pomeni v dobesednem smislu eksperimentiranje in manipuliranje z energijami in silami, ki najpogosteje nastopajo kot bogovi ali mitski junaki; religija pa pomeni predvsem čaščenje in zaupanje, vero v božanske sile. Odnos magije do energetskih silnic je aktiven, saj se človek enači z bogovi ali pa jim celo vlada. Pri religiji je situacija pasivna. Bog je nad človekom, če človek veruje vanj, mu bodo nadnaravne sile izpolnile želje in pričakovanja. Pri magiji ni pravzaprav nič nadnaravnega, nepojasnjenege, religija pa gradi na skrivnosti (Ravnjak 1993: 89).

Zato lahko rečemo, da je religija nekaj zunanjega, magija pa nekaj notranjega. Na osnovi razlikovanja magijsko-mističnega in religijskega lahko vpeljemo delitev na obredno mističnomagijsko gledališče, ki je sveto, in obredno religijsko gledališče, ki je posvetno. Za prvi tip je značilno, da ne pozna gledalca, izvajajo ga samo svečeniki ali magijski incijanti, in poteka v zaprtih prostorih hrama. Gre za dobesedno magijski obred, kjer so gledalci lahko delno vključeni v dogajanje, ki ga sicer vodijo svečeniki. Tipičen primer tovrstnega gledališča sta krščanska maša in egipčanski pogrebni obred. V drugem tipu gledališča se religijske oziroma mitološke teme v spektakelski obliki predstavljajo gledalcem, izvajajo pa jih svečeniki oziroma z njihovo pomočjo priučeni igralci in to običajno pred hrami na prostem.

Obred oziroma **obredno gledališče**, tako sveto kot posvetno, »je kozmogenetično, kar pomeni, da uprizarja, oživlja temeljni dogodek, ki je povzročil nastanek določenega kozmosa. Mitska preteklost je tako posodobljena in povezuje svet božanskega in človeškega v enovit, zaokrožen sistem. Zato je obredno gledališče arhetipologije-arhetipoloških situacij in karakterizacij, ker posega v najgloblje plasti človekovega nezavednega s pomočjo natančno izdelanih psihotehnik« (Ravnjak 1993: 919).

V nadaljevanju razprave se bomo osredotočili na **duhovno dramo**, saj je med vsemi tipi drame (duhovna drama, poetična drama, drama absurda ali absurdna drama, meščanska drama, melodrama) ravno duhovna drama oznaka za igre z religiozno, nabožno in moralistično motiviko, v kateri ni prave tragičnosti in tudi ne komičnosti. Po svojem nastanku in po svojem razvoju je religiozno angažirana. Doseči hoče duhovni dvig in poglobitev ter krščansko očiščenje gledalcev oziroma bralcev. »K njej zato ne prištevamo dram z religiozno tematiko, ki jim je religiozna angažiranost tuja« (Kuret 1981: 5–7). Ob podrobni seznanitvi z duhovno dramo pa nas bodo zanimale tudi prvine dramskega besedila, še zlasti v duhovni drami, ki so kot kategorije izpostavljene in brez katerih tudi ni mogoče govoriti o dramskem besedilu. Prav tako bomo kasneje s pomočjo prvin dramskega besedila analizirali misterij *Prebujenje v svetlobo* Vilija Ravnjaka, dobljene ugotovitve pa primerjali s konkretiziranimi prvini v duhovni drami in tako skušali odgovoriti na zastavljeno vprašanje, ali duhovna drama kot zvrstno literarno besedilo služi kot avtohtona literarna umetnina za predlogo obrednemu gledališču.

Za pojem duhovne drame imamo pri nas več sinonimov, ki lahko pomenijo tudi tematske razlike: verska ali religiozna drama, biblična drama, če je tematika iz Biblije, legendna drama. Duhovna drama je glavna oblika resne srednjeveške drame v vsej Evropi, razširjena posebno v 13.–15. stoletju, kjer se je ob mašnem obredu izoblikovala najprej liturgična drama, kasneje pa se preseli iz cerkve na druga prizorišča glede na svojo obliko (Poniž 1996: 108). Razdeli se torej na misterij, mirakel, moraliteto in pasijonsko igro.

Za duhovno dramo v cerkvi se je udomačilo ime **liturgična drama**. Značilnost le-te je, da že po obliki ponuja zametke dramatizacije in da spremlja krščansko cerkveno leto, ki obnavlja zgodovino odrešenja: božični čas, velikonočni čas... Ob tej tematiki se pojavljajo še obravnave legend, marijanske snovi, biblične snovi... **Misterij**, ime izhaja iz besede mysterium, kar pomeni skrivnost Kristusovega rojstva, je srednjeveška nabožna drama, ki prikazuje prizore iz Biblije ali življenja svetnikov. Med verskimi prazniki so jih uprizarjali ljubitelji v simultanih scenah na posameznih prizoriščih. Misteriji so ponavadi trajali več dni, s pripovedovalcem, ki je povezoval posamezne epizode in prizorišča, in vodjo iger. **Mirakel** je srednjeveška gledališka zvrst, ki v pripovedni in dramski obliki pripoveduje o življenju kakega svetnika. V miraklih so prisotni čudežni dogodki, ki posegajo v prizor iz vsakdanjega življenja. Mirakel je po zasnovi predhodnica kasneje nastalim misterijem, moralitetam in pasijonom. **Moraliteta** pa je srednjeveško dramsko delo religioznega navdiha z didaktičnim

in moralizatorskim namenom. Dramski liki so abstrakcije alegoričnih personifikacij pregreh in čednosti. Dejanje je alegorija, ki prikazuje človekov položaj in potovanje kot nenehen spopad med dobrim in zlim, od tod tudi pedagoškost tovrstnih dramskih del. **Pasijonska igra** je srednjeveška dramska oblika, ki temelji na uprizarjanju Kristusovega trpljenja, izhajajoč iz evangelijev. Pasijonske igre se zelo približujejo misterijem, vendar so za razliko od njih veliko bolj spektakularne, časovno daljše in dramsko bogatejše.

Analogno prvinam drame lahko tudi v duhovni drami konkretiziramo dramsko osebo, dramsko dogajanje, dramski prostor, dramski čas in dramski jezik. Zagotovo je moč govoriti, da so prvine v duhovni drami specifične in se v mnogočem razlikujejo od ostalih tipov drame, saj je duhovna drama za razliko od mnogih drugih imela svojo zlato dobo v srednjem veku, dandanes pa je redko brana oziroma uprizorjena, kot literatura pa nastaja redko ali pa sploh ne.

Dramske osebe v duhovni drami sodijo v kategorijo personifikacije, saj personificiran dramski lik nosi informacije abstraktnih lastnosti, ki temeljijo na prizorih iz Biblije ali na življenju svetnikov ali na uprizarjanju Kristusovega trpljenja, skratka na krščanski mitologiji. Informacije, ki so povezane z dramskim junakom, pa ostajajo skromne, velikokrat nejasne in nedorečene. Prav tako ne moremo govoriti, da so dramske osebe nosilci kompleksnih sociološko in psihološko opisljivih lastnosti, ki temeljijo na resničnih izkušnjah. Zagotovo med dramske osebe v duhovni drami sodi zbor, ki je tista posebna skupina plesalcev, pevcev in recitatorjev, na kateri temelji predstavljanje višjih moralnih in etičnih interesov, izraženih z lirskim zanosom.

Dramsko dogajanje je povezano z zaporedjem dogodkov, ki so ustvarjeni predvsem z obnašanjem dramskih oseb, ki s prehodom iz ene situacije v drugo tvorijo dramsko dogajanje. Analiza značajev se odmika od dejanj zapleta, kajti zanima jo le personifikacija strasti in absolutne želje, zato dramske osebe ostajajo zgolj kot seznam moralnih udeleženj in povsem sovpadajo s svojimi diskurzi, kajti vse poteka tako, kot bi bilo njihovo delovanje posledica njihovega hotenja. Zato se v duhovni drami zaplet izrisuje zgolj kot splet okoliščin, iz katerih izhaja dramska vznemirjenost. Toliko bolj pa dramsko dogajanje temelji na verbalni akciji in zaprtem koncu.

Dramski prostor je v duhovni drami odprt dogajalni prostor, ki se lahko realizira na več prizoriščih v zaporedju, in je prostor fikcije.

Dramski čas je v duhovni drami povezan z iluzijo, je lahko enoten skozi vse dramsko dogajanje ali pa tudi ne, je razdrobljen in ne poteka kontinuirano, saj pri obravnavani krščanski mitologiji zavzema življenje človeka od njegovega rojstva pa vse do smrti in še dlje v posmrtno življenje.

Dramski jezik v glavnem besedilu duhovne drame temelji na dramskem dialogu, ki je v splošnem verbalna izmenjava med dramskimi liki, in na dialoški komunikaciji med vidno in med nevidno osebo, med človekom in med bogom ali duhom. V duhovni drami prevladujeta duolog in polilog, monologa pa skoraj ne srečamo. Ker je značilna številčnost dramskih oseb, lahko govorimo o obsegu kot tipu komunikacije, kjer dialog nastane takrat, ko si dramske osebe sledijo v dovolj pospešenem ritmu, zaradi česar dramsko besedilo ustvarja vtis zaporedja monologov. Za slednje je značilna stihomitija. Med vrstami dialogov prevladujejo replike, ki si ne nasprotujejo, temveč izhajajo iz istih ust, kar pomeni, da besedilo ne pripada določenemu značaju, ampak je poetično razdeljeno med dramske osebe kot monolog več glasov. Stransko besedilo pa je izraženo v pogostih komentarjih, opombah in napotkih.

Vili Ravnjak, diplomirani dramaturg, zagotovo sodi med vidnejše dramske ustvarjalce v slovenskem prostoru. Še več, njegova ustvarjalna področja, ki izhajajo iz gledališča kot tistega pramedija, ki ne samo konstituira, temveč dovoli človeku tudi sanjati, so med seboj koherentna oziroma povezana v svojstveno, dopolnjujočo celoto. Ne samo, da se med seboj pogojujejo, temveč v svoji konstitutivni percepciji afirmirajo obravnavane tematike do najpreciznejše razčlenjenosti, vsebinske popolnosti, ki jo vrednoti stroka, in do očitnih presežkov enega posameznika. Gledališka antropologija (Mariborski gledališki nemiri (1990), Umetnost igre (1991); članki in razprave: Teorija kaosa in možnost dramaturgije (1992), Teorija paradoksa (1988), Vrnitev v estetski krog (1987)...), ezoterika (Spoznavanje višjega jaza (1993), Smragdna pot ali potovanje k notranjemu učitelju (1999), O poteh samospoznavanja (1999), Prebujenje v svetlobo (2002)) in literarno ustvarjanje so tista področja ustvarjanja, ki ob neposredno gledališko ustvarjalnem in vodstvenem predstavljajo in ostajajo kot zapisi dokument časa, v katerem deluje Vili Ravnjak. Na tem mestu lahko soglašamo z Denisom Ponižem, ki Ravnjakovo literarno ustvarjanje, natančneje dramatiko, deli na dva tipa, in sicer: naturalistično-realistična dramatika, ezoterična dramatika (Poniž

2001: 348). V naturalistično-realistično dramatiko, ki je nastajala v obdobju od 1971 do 1987, lahko štejemo vsa zgodnja Ravnjakova dramska dela, med katerimi še posebno izstopata Pusta zemlja (1981) in Vsakdanje slike (1983). V drugi tip, ki predstavlja do sedaj višek Ravnjakove dramatike, pa lahko uvrstimo ezoterično dramatiko, ki predstavlja povsem drugačen doživljajski prostor sveta in človeka in ki jo dramatik nemalokrat zagovarja v svojih esejih in razpravah v okviru antropologije gledališča. V cikel ezoterične drame lahko štejemo naslednje drame: Potovanje v Rim (1990 1998), Aneks (1990 1998), Tugomer ali tisti, ki meri žalost (1991 1994 1998), Giordano Bruno (1995 1998), Vonj črnih vrtnic (1998), Feniksov let (1998). V naštetih dramah je moč najti nekatere značilnosti, ki se izrisujejo v vsaki od njih. Tako Ravnjak hkrati s prastarimi obredi in simboli v besedila uvaja izrazito moderno izrazoslovje. Mit mu ne predstavlja zgodbe o silnih herojih in božanstvih, temveč odraz mišljenja današnje družbe, sem lahko štejemo mit o vesolju, v katerem hočemo spoznati kozmos do njegovih skrajnih meja. Skratka, Ravnjak se velikokrat poigrava z vesoljem, ki pa se idealno vključuje v kontekst relativnosti prostora in časa, zato drame ne sledijo linearni časovni premici, stvari se dogajajo paralelno, značilni pa so skoki iz realnosti v metafizično resničnost, iz življenja v stanje smrti.

Ravnjakovo novo dramsko delo *Prebujenje v svetlobo* (2002), objavljeno v istoimenski knjigi z daljšo razpravo o Egipčanski knjigi mrtvih, zagotovo pritrjuje zapisanemu razmišljanju. Dramsko delo *Prebujenje v svetlobo* bomo v nadaljevanju obravnavali nadrobno, saj bomo skušali z njim odgovoriti na prej zastavljeno vprašanje.

Prebujenje v svetlobo je svobodna umetniška predelava mističnih obredov Egipščanske knjige mrtvih (Pert em hru – v prevodu Prebujenje v svetlobo). Gre za skoraj pet tisoč let stara duhovna besedila, ki so tvorila osnovo egipčanske religije. Do danes so se ohranila v obliki različnih papirusnih zavitkov, najdenih v egipčanskih grobnicah, in v obliki zapisov ter poslikav po stenah piramid, grobnic in na sarkofagih (Ravnjak 2002: 178).

Prav tako lahko iz Uvoda razberemo, da dramsko besedilo temelji na besedilu Anijevega papirusa, ki je bil najden v grobnici kraljevega pisarja Anija iz Teb, ki izvira iz 18. dinastije (okoli 1500 pr. n. št.). Dramsko besedilo je vsebinsko dopolnjeno z elementi nekaterih egipčanskih motivov, vanj pa je tudi vključeno besedilo Berlinskega papirusa (Razgovor človeka s svojo dušo), ki je nastalo okoli 2000 pr. n. št.

Dramsko besedilo *Prebujenje v svetlobo* sestavljajo trije deli: Večer, Noč in Jutro, znotraj katerih je sedemnajst dejanj, ki se izrisujejo v egipčanskem templju kot prizorišču in v starem Egiptu kot časovni opredelitvi dogajanja. Vendar tako prizorišče kot tudi čas mestoma posegata na simbolno raven opredelitve, in sicer se prizorišče seli v vesolje in človekovo zavest, čas pa v sanje danes.

Prolog se prične s smrtjo Anija, kraljevega pisarja, ki je simbolična, saj zaustavitev dihanja in bitje srca napravi zarezo tišine in praznine v prostoru in času in v tej zarezi, razpoki se pravzaprav odvije celotno dogajanje. Ani je neofit (začetnik na duhovni poti), ki je legel v zemljo, da bi lahko vstal v luč, saj mora na poti prebujenja iz smrti prepoznati svojo nesmrtnost. Svečeniki Izida, Neftida, Tot in Boginja ur Anija s pomočjo mnogoštevilnega zbora vodijo skozi dvaindvajset obredov. Cilj je dosežen, kajti Ani na koncu ve, kaj je nesmrtnost, saj je spoznal razliko med smrtnim in nesmrtnim življenjem. Semena, ki so bila na začetku, so vzkli. Dramsko besedilo pa zaključí svečenica Izida, ki pove zgodbo o dveh Suncih, o Siriusu in o Soncu, le-to pa je odgovor na tretje Sfingino vprašanje.

Dramske osebe lahko razdelimo v dve skupini, in sicer na konkretizirane (Ani, Boginja ur, Izida, Neftida, Tot) in zbor. Ani, kraljevi pisar v egipčanskih Tebah, nadzornik žitnice v Abidosu, zapisovalec darov, namenjenih bogovom, se v uvodu sreča s svojo simbolno smrtjo, kajti le-ta mu omogoča, da si na poti očiščenja in samospoznavanja, na katero se je podal prostovoljno, odgovori na vprašanje moralnih vrednot, ki so plod lastnih spoznanj in ne priučene, naučene, ki jih je pridobil v svojem življenju. Edino možno pot mu predstavlja obredno očiščenje, v katerega stopi zavestno, saj se je pripravljen soočiti tako z negativnimi dejstvi kot tudi s pozitivnimi spoznanji, ki bodo osmislili njegovo tuzemsko bivanje, saj sam pravi: »Naj moja duša ne bo zaprta, naj moja senca ne bo vkovana, naj mi bo odprta pot, pot za dušo mojo, pot za senco mojo, da bi videl velikega Boga!« (Ravnjak 2002: 194). Pravzaprav je Ani lik, ki personificira mnogokaterega posameznika družbe, ki se v svetu, v katerem živi, zaveda lastnih napak in zmot. Le, da Ani stori korak naprej, kajti v svojem hrepenenju po duhovni prenovi je pripravljen to tudi storiti, ne le o tem govoriti kot mnogi posamezniki. Volja in hrepenenje, ki ga ženeta v duhovno prenavo, sta bistveni karakteristični prvini, ki Anija določata in ga kot lik opredeljujeta različno od ostalih dramskih likov. Vsekakor je moč govoriti o Aniju kot personificirani in abstraktni figuri, ki pooseblja posameznika v neki družbi, saj razen osnovnih biografskih podatkov o njem ne izvemo

ničesar in tudi njegov odnos do ostalih likov ni eksplicitno označen, kajti ostale dramske osebe so le voditelji in izvajalci celotnega obrednega dogajanja.

Boginja ur je personifikacija časa, ki vodi dogajanja, saj čas predstavlja eno bistvenih komponent celotnega obredja. Njen odnos do ostalih dramskih oseb je nevtralen, saj sama pravi: "»Prihajam z večerom. Vstajam z zadnjimi sončnimi žarki, prikličejo me zadnji poljubi svetlobe za gorami. ...Jaz sem Boginja ur, živih in mrtvih večna spremljevalka. Zapiram vrata dneva, odpiram vrata noči!« (Ravnjak 2002: 185). Prav gotovo je Boginja ur tisti lik, ki na sebi lasten način daje dinamiko in notranji ritem ne le dramskemu dogajanju, temveč tudi ostalim likom, s katerimi tvori sozvočje obreda.

Izida, Neftida, Tot so svečeniki, ki skozi celotno dramsko dogajanje spremljajo Anija na njegovi poti duhovnega očiščenja. Njihov odnos do Anija je pozitivno naravnani, saj si želijo, da bi Ani premagal lastne napake in zmote in da bi očiščen zagledal nov dan. O karakteristiki svečnikov ni moč govoriti, saj so čiste personifikacije oziroma abstraktni liki, ki s svojo usposobljenostjo in duhovnim nazorom izvajajo obredno dogajanje. Med seboj ne gradijo nobenega odnosa, prav tako ostajajo ob siceršnji naklonjenosti nevtralni do Anija.

Pet pomočnikov, ki ob glasbenikih predstavljajo zbor, se ves čas intenzivno vključuje v dramsko dogajanje, saj ob obrednem plesu, ob obrednem petju, ob prilagajanju obrednega prostora z maskami božanstev in demonov ter s kipi božanstev personificirajo: ozvezdje Velikega psa in Oriona; bogove: Tot, Set, Ra, Maat, Izida, Neftida, Oziris, Horus; štiri Anubise; štiri Totove opice; stražarje podzemlja; štiri Horusove sinove; kače; krokodile; pošast Am-Am; Kačo Apep; boga Ai; Dušo-Ba. Zbor kot abstraktne dramske osebe, ki skozi celotno dramsko dogajanje personificirajo omenjene bogove in demone, skupaj s svečeniki vodijo celotno obredje. O posamezni karakterizaciji likov in o njihovih odnosih med seboj in do svečnikov kot tudi do Anija ne moremo govoriti, saj se skozi dramsko delo ne izrisujejo.

Dramsko dogajanje temelji na Anijevelem hrepenenju po očiščenju in samospoznavanju moralnih in etičnih vrednot in na iskanju oziroma udejanjanju zapisanega hrepenenja. Zato lahko rečemo, da je vodilni motiv v dramskem besedilu motiv Anijevega očiščenja in samospoznavanja moralnih in etičnih vrednot, ideja pa se izrisuje v duhovni razsvetlitvi. Če pod drobnogled vzamemo še razmerja med liki, ugotavljamo, da med njimi ne prihaja do konflikta kot temeljne sestavine piramidalne dogajalne sheme. Konflikt je samo eden, če ga

sploh lahko tako poimenujemo, in to je Anijev notranji boj z lastnimi moralnimi in etičnimi vrednotami. Vendar ta konflikt ne prihaja v takšne razsežnosti, kot ga poznamo v drugi literaturi (npr.: Gaša v Torkarjevi Pisani žogi), saj služi le kot nujno potrebna sestavina za obredno inscenacijo posameznika oziroma je sestavni del posameznikovega spoznavanja lastnih vrednot. Hkrati pa poimenovani konflikt Ravnjaku ne služi kot vodilni motiv, na katerem bi gradil celotno dramsko dogajanje, je le segment v množici mnogih, ki so potrebni za trdno dogajalno shemo obrednega dramskega dogajanja.

Dramsko besedilo se dogaja v poslikanem, obredom namenjenem egipčanskem templju. Svečeniki in zbor ves čas prilagajajo obredni prostor z rekviziti in obrednimi simboli (kipi božanstev; tehtnica, zlati amulet srca, človeško srce, amulet učat, ogrlica učat, ureus, noži stražarjev; orodja za odpiranje ust in oči (pe-seš-kef in seb-ur); hrana in pijača; kropilna voda in kadilo timijan; jerbasi z žitnim semenom in posode z vzkaljenim žitnim semenom; maketne stranice Keopsove piramide; premična vrata z ogrođjem; poslikani stekleni deli mozaika; Rajeve barka...) in tako spreminjajo dramski prostor, vendar se ta tudi fiktivno ne seli na druge dramske prostore, kot je npr.: puščava, nebesa...

Dramski čas je omejen na dvanajst ur, in sicer na večer (ko se ob mraku poletne noči prične dogajanje), noč in jutro (ko se ob jutranji zori konča dogajanje), kar se izrisuje v sami dramski strukturi. V dvanajstih urah se realizira celotno dramsko dogajanje, zato lahko rečemo, da je dramski čas sosleden in poteka kontinuirano.

Dramski jezik je v Ravnjakovem besedilu izredno bogat, saj med vrstami dialoga najdemo: monolog (»Naj moja duša ne bo zaprta, naj moja senca ne bo vkovana, naj mi bo odprta pot,« (2002: 227)), monolog množice (»Jaz sem Eno, ki se spremeni v Dva, Jaz sem Dva, ki se spremeni v Štiri, Jaz sem štiri, ki se spremeni v Osem, in dalje. Potem sem spet eno.« (2002: 212)), duolog (»Neftida: »Kdo si? Kako ti je ime?« Ani: "Ime mi je rastem med cvetovi, prebivam v oljkah.« (2002: 215)) in monolog več glasov. Med oblikami dialoških komunikacij najdemo dialog med vidno in med vidno osebo (»Neftida: »Kaj si videl?« Ani: »Videl sem nogo in stegno.« (2002: 187)), med vidno in med nevidno osebo (Peti glas: »Ne bom ti dovolil, da mimo greš, če mi ne poveš imena!« Ani: »Tvoje ime, ključavnica na vratih, je žalost.« (2002: 187)), med človekom in med bogom ali duhom (»Ani: Mar ti ne bi bilo lažje z radostjo obsijati moj posmrtni svet?« Ani: »Ne odhajaj, Duša, ostani!« (2002: 210)). Med tipi komunikacij pa prevladuje enakost in psihološka povezanost ter stihomitija (Vsi: »Si

povzročal žalost?« Ani: »Pozdravljen, ki svoj dar prinašaš!« Vsi: »Si izzival?« Ani: »Pozdravljen, Urejevalec govora, ki iz Unaseta prihajaš!« Vsi: »Si pričeval prepire?« (2002: 188)). Prav tako pa je obsežno tudi stransko besedilo, kjer najdemo uvod, vire, po katerih je nastalo besedilo, uprizoritvene napotke, razlago nastopajočih, mask in božanstev, kipov božanstev in obredne rekvizite ter scenske simbole. Avtor v stranskem besedilu natančno in premišljeno oblikuje vse napotke, saj noče ničesar prepustiti naključju, kajti zaveda se pomembnosti natančnega branja in izvajanja besedila, hkrati pa želi z natančnim podajanjem in razlago podatkov olajšati nalogo bralcem kot tudi morebitnim poustvarjalcem.

Vili Ravnjak svoje dramsko besedilo *Prebujenje v svetlobo* zvrstno opredeli kot misterij. S to zvrstno opredelitvijo se ne moremo strinjati. Zakaj? Misterij, ime izhaja iz besede mysterium, kar pomeni skrivnost Kristusovega rojstva, je srednjeveška nabožna drama, ki prikazuje prizore iz Biblije ali življenja svetnikov. Potemtakem je takšna zvrstna opredelitev neustrezna.

Tudi na vprašanje, ali je dramsko delo *Prebujenje v svetlobo* zvrstno duhovna drama, moramo odgovoriti negativno, kajti, če po komparativistični metodi primerjamo dramske prvine duhovne drame in s pomočjo dramskih prvin analizirano besedilo *Prebujenje v svetlobo*, lahko ugotovimo, da so si dramske prvine skoraj identične. Razlikovanje je moč najti zgolj v dramski osebi, kajti dramske osebe kot nosilci abstraktnih lastnosti v duhovni drami izhajajo iz oziroma so nosilci tematoloških vprašanj, ki temeljijo na prizorih iz Biblije ali na življenju svetnikov ali na uprizarjanju Kristusovega življenja, skratka na krščanski mitologiji. Za razliko od dramskih oseb v duhovni drami pa dramske osebe kot nosilci tematoloških vprašanj v literarni umetnini ali predlogi za dramsko predstavo kot tudi v Ravnjakovem besedilu, ki zadostuje zahtevam obrednega gledališča, temeljijo na obnavljanju in preobražanju človeka kot raznovrstnega tipa identitet. Dramske osebe tematološka vprašanja razrešujejo na ravni kozmogenetičnega, kar pomeni, da oživljajo temeljni dogodek, ki je povzročil nastanek določenega kozmosa, mitsko preteklost, svet božanskega in človeškega pa posodablja in povezujejo v enovit, zaokrožen sistem.

Torej gre za očitno razlikovanje na tematološki ravni, kar pa je zagotovo dovolj velik razlog, da lahko rečemo, da duhovna drama kot literarna zvrst ne zadošča pojmovanju tiste literarne umetnine ali predlogi za dramsko predstavo, ki zadostuje zahtevam obrednega gledališča. Kako torej zvrstno poimenovati dramsko delo, ki kot literatura zadošča vsem kriterijem, da to

je, in ki vsebuje definicije omenjenih dramskih prvin? Na tem mestu predlagamo termin paradrama.

In kaj je paradrama? Paradrama je oznaka za dramsko besedilo s kozmogenetično tematiko, ki obnavlja in preobraža človeka kot raznovrstnega tipa identitet, od družbene (utrjuje občutek pripadnosti določenemu sistemu, ki je za posameznika nujen), psihične in intelektualne (posameznik oživlja zavest o vrednotah in verovanjih, ki sestavljajo smisel družbe), zgodovinske (simbolno oživljanje nastanka sveta ali družbe), prehodnostne (z ene starostne, socialne, psihološke ravni na drugo) do metafizične (izkušnje in neposredno mistično spajanje s transcendentalno stvarnostjo). Paradrama kot literarna zvrst pa zagotovo svojo inscenacijo išče v obrednem gledališču kot obliki gledališča.

Literatura

- Ravnjak, Vili, 2002: *Prebujenje v svetlobo*. Maribor: Društvo Nova.
- Kos, Janko, 1996: *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS.
- Kralj, Lado, 1998: *Teorija drame*. Ljubljana: DZS.
- Poniž, Denis, 1996: *Anatomija dramskega besedila*. Ljubljana: ZPS.
- Pavis, Patrice, 1997: *Gledališki slovar*. Ljubljana: MGL.
- Szondi, Peter, 2000: *Teorija sodobne drame 1880-1950*. Ljubljana: MGL.
- Kuret, Niko, 1981: *Duhovna drama*. Ljubljana: DZS.
- Ravnjak, Vili, 1993: *Spoznavanje višjega jaza*. Maribor: Katedra.
- Turner, Victor, 1989: *Od rituala do teatra*. Zagreb: Avgust Cesar.
- Lévi-Strauss, Claude, 1980: *Mitologike I.: Presni I pečeno*. Beograd: Prosveta.
- Ravnjak, Vili, 1996: Jung in jaz. *Dialogi* 32/3-4. 60-61.
- Poniž, Denis, 2001: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.

DIALOG MED CILJEM IN METODO

Hej!
Hej!
Dovoli, da ti predstavim ...
Ne hvala.

S. Horvat, P. Vitez, Ion

Dialog kot ustvarjalni proces dveh oz. več udeležencev v konkretni situaciji je opazovan kot metoda poučevanja, tvorno sodelovanje v njem pa kot eden od ciljev jezikovnega pouka. Besedilo skuša odgovoriti na vprašanja, čemu in kako se dialoška besedila uporabljajo pri pouku oz. v učbenikih slovenščine kot neprvega jezika, ter ponuditi nekaj predlogov za njihovo učinkovitejšo uporabo. Vključevanje dialoških besedil v učbenike slovenščine kot tujega/drugega jezika je torej doslej ustaljena praksa, vendar doslej ni bilo zares izpostavljeno kritični presoji.

1 Dialog kot učna metoda in učni cilj

Dialog⁷ je hkrati metoda poučevanja, zmožnost tvorno sodelovati v dialogu pa tisti cilj, ki naj bi ga dosegli pri jezikovnem pouku. Vključevanje dialoških besedil v pouk in učbenike drugega/tujega jezika je metodični prijem, ki je zanesljivo star prav toliko kot poučevanje samo.⁸

Učbenikov za učenje slovenščine kot neprvega jezika, nastalih v Sloveniji,⁹ večinoma v okviru Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, je na trgu kar nekaj, nastajajo novi, in to tako za kratke kot daljše tečaje kot tudi za različne stopnje znanja slovenščine; za zdaj se kaže potreba po učbenikih za višje, zlasti izpopolnjevalne ravni (Zemljarič Miklavčič 2000) ter po pripravi takega učnega gradiva za vse ravni znanja, ki bi bilo zasnovano na temelju izkušenj, novih teoretičnih spoznanj in v skladu z razvojem stroke. Prav zaradi teh razlogov sem se odločila pregledati učbenike za začetne stopnje (gl. seznam na koncu prispevka) – uporaba dialoških besedil se mi zdi namreč prav v njih najbolj problematična.

⁷ Dialog ali pogovor razumem kot ustvarjalni proces obeh oz. vseh udeležencev, besedilo, ki šele nastaja v konkretni situaciji, v tem zapisu pa je večinoma govor o dialoških besedilih, torej besedilih, ki imajo samo obliko dialoga.

⁸ Vsaj za slovenski prostor to vsekakor velja. Dialoška besedila so na primer že del prvega znanega osnutka priročnika za tujce v slovenščini, vključenega v slovar Alasia de Sommaripe iz l. 1608. Podobno je tudi v 19. stoletju, ko nastanejo prvi pravi učbeniki slovenščine za tujce, npr. Šmigočeva in Franulova Slovenska slovnica za Nemce oz. Italijane, in nastanejo celi priročniki z izključno dialoškimi besedili, namenjeni (komunikacijskemu) učenju slovenščine (Zemljarič Miklavčič 1998).

⁹ Tuji učbeniki slovenščine, ki se pojavljajo v slovenskih knjigarnah: M. Verbinc, *Pozdravljeni/a/e. Osnovni tečaj slovenščine. Grundkurs Slowenisch*. Hermagoras Verlag, Celovec 1997; A. Albretti, *Colloquial Slovene*, Routledge 1995, New York; A. Albretti, *Slovene* v seriji Teach Yourself Books, 1997.

Za zdaj raziskave o vsakdanjih ali kakih drugih pogovorih med odraslimi domačimi govorniki med domačimi in tujimi govorniki slovenščine ni, zato bo ta analiza temeljila v glavnem na izkušnjah in nekaterih teoretičnih spoznanjih s tega področja.¹⁰

2 Dialoška zmožnost kot del sporazumevalne zmožnosti

Jezik kodira posameznikovo védenje, znanje in izkušnje in ga je mogoče proučevati s stališča slovničnih kategorij in pravil, vendar pa je nanj treba v prvi vrsti gledati kot na družbeno dejavnost (Edwards 1997: 84) oz. kot na socialno interakcijo (Kranjc 1997: 307); je ne le silno zapleteno "orodje" mišljenja in ravnanja, temveč – naj bo slišati še tako banalno – tudi najpomembnejše sporazumevalno sredstvo; socializacija je odvisna prav od jezikovnega sporazumevanja. Tipična oblika, v kateri se sporazumevanje uresničuje, je prav dialoška oblika (Weinrich 1993: 819). Jezika, najsibo prvega, drugega ali tujega, se torej (na)učimo zato, da bi se jezikovno (največkrat v dialogu) sporazumeli z drugimi, da bi jih od njih dobili kake (potrebne) informacije, jih o čem prepričali, navsezadnje torej zato, da bi v nekem jeziku oziroma z njim preživeli.

Samo po sebi umevno se zdi v zvezi s poukom slovenščine kot neprvega jezika govoriti o komunikacijsko zasnovanem pouku oz. učenju; glavni končni cilj takšnega pouka oz. učenja je usposobiti učečega se, da se bo – v tipičnih ali manj tipičnih situacijah – v slovenskem okolju (zunaj jezikovnega razreda) lahko jezikovno sporazumel, to je razumel in tvoril takšna besedila, ki so na začetku potrebna za njegovo preživetje,¹¹ na višjih stopnjah jezikovnega znanja pa morda tudi za aktivno vključevanje (integracijo) v družbeno okolje ipd. Eden glavnih končnih ciljev tako zasnovanega pouka je torej prav sporazumevalna zmožnost v slovenščini.¹² Kako se ta cilj dosega, je med drugim odvisno tudi od posameznega učitelja (njegovega sloga učenja) in različnih metodičnih aktivnosti pri jezikovnem pouku.

3 Zunanja in notranja struktura dialoga pri jezikovnem pouku

Vsako proučevanje učenja jezika nas postavlja pred problem dvojne rabe jezika: jezik je namreč na eni strani vsebina (ciljni jezik: prvi, drugi, tuji), na drugi pa medij (sredstvo za razlago). Tako pa je tudi z dialogom: Sinclair in Brazil (Willis 1992) sta strukturo dialoga pri jezikovnem pouku poimenovala zunanja in notranja, pri čemer zunanja zagotavlja okvir učne ure; vanjo sodijo organizacija, razlaga, preverjanje, izvedba metodičnih aktivnosti ipd.; v homogenih jezikovnih skupinah lahko poteka tudi v prvem jeziku, v notranjo pa sodijo jezikovne oblike, ki jih je učitelj izbral za učni cilj, npr. besedila, slovnične vaje, simulacije dialogov idr. jezikovne aktivnosti – obvezno v ciljnem jeziku¹³ (Willis 1992: 163). Obe ravni

¹⁰ Članek je predelano in dopolnjeno poglavje avtoričine magistrske naloge *Dialog pri pouku slovenščine kot tujega jezika*, mentorica prof. dr. Breda Pogorelec, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 2000.

¹¹ Stopnja preživetja, ki je prva stopnja znanja neprvega jezika, nima enakovrednega protipola v prvem (tudi maternem) jeziku.

¹² Za opredelitve sporazumevalne zmožnosti gl. pri Ferbežar (1999, 1997), Kranjc (1997, 1995), Zadravec Pešec (1994), Bešter (1992), Kunst Gnamuš (1992). Ker pa sporazumevanje največkrat poteka v obliki dialoga, je v teoriji pogosto govor o dialoški zmožnosti kot delu sporazumevalne zmožnosti. Po Westheidu (1995: 198) ta med drugim pomeni tudi sposobnost odzvati se na novo, drugo, drugačno, kar spodbuja posameznikovo ustvarjalnost v konkretni situaciji.

¹³ S tem, ko take jezikovne oblike postanejo učni cilj, izgubijo svojo komunikativno vrednost in se jemljejo le še kot jezikovni vzorci (Willis 1992: 163). Iz tega izhaja, da je zares interaktiven (naraven) samo govor zunanje strukture, medtem ko gre v notranji strukturi za "pedagoško procesiran" govor, če gre seveda za odvisno strukturo dialoga. Na notranji ravni obstaja namreč tudi t. i. neodvisna struktura dialoga, pri kateri gre za pravo komunikacijo, npr. ko morajo učeči se rešiti kakšen problem, ko delajo v paru, skupini, ko se igrajo kvize in druge jezikovne igre ipd. Edino prava komunikacija omogoča učečim se, da se učijo jezika dialoško, na ravni

se prepletata, učeči se pa ju seveda dobro ločijo in znajo tudi ustrezno "preklapljati" med njima, vedo torej, kdaj je kakšno učiteljevo vprašanje „pravo“ in kdaj gre le za jezikovno vajo. Cilj tega zapisa pa ni prikazati zapletene prehode med eno in drugo ravno, temveč pokazati predvsem na problem le enega dela notranje strukture dialoga, namreč neodvisne strukture, v katero sodijo tudi dialoška besedila kot posebna metodična dejavnost za usvajanje slovničnih struktur, besednega zaklada, fonetike in nazadnje – in premalo poudarjeno – različnih tipov sporazumevalnih vzorcev.¹⁴

4 Dialoška besedila v učbenikih slovenščine kot neprvega jezika

Dialoška besedila imajo pri jezikovnem pouku dve funkciji: (a) so predstavitevne oblike in pomenijo možnost spoznavanja realnih situacij ter so (b) osnova za učenje jezikovnega, zlasti slovničnega znanja, torej za učenje (in vadenje) različnih jezikovnih struktur (Schülting 1990: 365). V glavnem se uporabljajo kot monološka besedila, pogosto pa v specifičnih situacijah, ki zahtevajo posebne tipe dialogov. Ker pa niso umeščena v konkreten (torej verjeten) življenjski kontekst, se ta besedila ne zdijo verjetna in spominjajo na otroške (v slabšem primeru celo pootročene).¹⁵

Primer takega pogovora (*Za začetek*, 15):

Med prijatelji

Peter: Zdravo! Kako si?

Janez: Hvala, dobro. Pa ti?

Peter: Tudi dobro. Poznaš Natašo?

Nataša: Zdravo! Jaz sem Nataša.

Janez: Jaz pa Janez. Si študentka?

Nataša: Ja, študiram medicino. Pa ti?

Janez: Jaz študiram slovenščino.

Nataša: Kot Peter! Ti in Peter študirata slovenščino.

Peter: Ja, Janez in jaz študirava slovenščino. Nataša razume angleško in francosko.

Janez: Res? To je dobro. Jaz malo razumem angleško.

Peter: Jaz se pa učim angleško.

Nataša: Lepo! Vsi razumemo angleško. Vsi govorimo slovensko. Peter, kje pa stanuješ? Ali tudi vsi stanujemo v študentskem naselju?

Kadar se prijatelji in znanci srečajo po naključju, so njihovi pogovori bežni, njihov glavni namen je v glavnem (samo) komunikacija, tako da je malo verjeten potek zgornjega pogovora. Če so vsi (slovenski) študentje in če sta Peter in Janez kolega s fakultete, bi bila tema njihovega pogovora prej izpitni roki kot obvladanje tujih jezikov. Tudi strukture povedi v pogovoru bi bile polne elips, mašil in premorov. Posledica neupoštevanja členitve po aktualnosti je prav oblikovanje nenaravnega pogovora. Če

diskurza, ne le na ravni povedi, saj morajo sami (brez predloge) poskrbeti za izmenjavo vlog, prilagajanje sogovornu, odzivanje na sporazumevalni položaj itd., zato bi morali pri učenju neprvega jezika spodbujati prav tovrstne aktivnosti.

¹⁴ V nadaljnjem besedilu uporabljam izraz sporazumevalni vzorci, ki jih razumem kot nekakšne predvidljive "scenarije", po katerih se odvija sporazumevanje. Kljub temu, da je dialog kot ustvarjalni proces nepredvidljiv, je v družbeni interakciji zanesljivo dovolj ponovljivega (in s tem predvidljivega), da je o takšnih vzorcih mogoče govoriti.

¹⁵ Naj na tem mestu poudarim, da so vsi analizirani učbeniki namenjeni poučevanju in učenju odraslih tujih govorcev. Ustvarjanje tako umetnih dialoških besedil lahko pomeni podcenjevanje publike, ki so ji namenjena (razen če ne gre za reflektiran proces in se publika prav na ta račun zabava).

gre za tujca oz. tujce, pri katerih lahko pričakujemo (in toleriramo) preprosto izražanje in različne nerodnosti – tudi dobesedno ponavljanje celih stavčnih struktur (treba si je pač pridobiti čas za premislek) – bi veljalo takšno situacijo vsaj v grobih obrisih predstaviti.

Mogoče je torej trditi, da gre v zgornjem besedilu v manjši meri za predstavitev besednega zaklada in v večji nekaterih slovničnih struktur (spregatev glagola). Na začetku besedila sicer lahko prepoznamo tipični sporazumevalni vzorec (predstavljane), vendar bi le težko trdili, da gre za predstavitev neke življenjske situacije. To pa je problem tudi večine starejših učbenikov tako za začetnike kot tudi za nadaljevalce. Novejši so nekoliko fleksibilnejši v tem, da orišejo tudi situacijo, pogovori so naravnejši in ne ciljajo izključno na slovnično znanje. Ker pa se dialoška besedila v večini primerov še vedno uporabljajo le kot šablone za predstavitev slovničnih in semantičnih problemov, se to dogaja na škodo naravnosti (nenaraven govor s ponavljanjem v zgornjem primeru in neupoštevanje drugih značilnosti govorjenega jezika), primernosti (neprimerno izbrana tema v zgornjem primeru) in s tem verjetnosti. Dialog je prikazan kot rezultat procesa, ne kot proces. Zato bi bilo verjetno treba razmišljati o drugačnem načinu učenja neprvega jezika na začetnih stopnjah, namreč z že pripravljenimi, t. i. pripravljenimi (angl. ready-made) formulami.¹⁶

4.1 Možnost jezikovnega variiranja

Dialoško gradivo v učbenikih za slovenščino kot neprvi jezik je pogosto borno, saj navaja eno, v najboljšem primeru dve možnosti izbire za isti namen, niti avtorji ne upoštevajo dejstva, da je dialog pravzaprav ustvarjalni proces, v katerem se besedilo šele oblikuje. Kot tak je seveda nepredvidljiv, ponovljive in predvidljive pa so zagotovo vsaj osnovne dialoške enote.¹⁷ S premajhno izbiro različnih možnih ubeseditev, ima učeči se malo možnosti za kakršnokoli jezikovno variiranje. Avtorji *Slovenske besede v živo* tako na primer ob povabilu navajajo le možnost sprejetja povabila, ne pa tudi zavrnitve, pomisleka, dvoma, nasprotnega predloga ipd.

Zlasti na začetnih stopnjah učenja neprvega jezika bi pričakovali kratka dialoška besedila (osnovne dialoške enote), z največ dvema, morda tremi izmenjavami in s preprostimi stavčnimi strukturami;¹⁸ vendar pa tudi v novejših učbenikih za začetnike besedila postanejo nenavadno dolga in zapletena (kot na primer besedilo *Kje stanuješ* v učbeniku *Slovenska beseda v živo*, 99), možnost variiranja je upoštevana le izjemoma (z možnostjo dopolnitve po lastni izbiri, isti učbenik, 8, 10, 36), dialog je navadno predstavljen kot ena sama ubeseditev sporazumevalnega vzorca. Res je sicer, da gre za eno od možnih uresničitvev, vendar pogosto neustrezno; le redko se namreč upoštevajo značilnosti govorjenega jezika (mašila, elipse, premori, inverzije, upoštevanje konteksta – okoliščin in sobesedila, stilno in funkcijsko preklapljanje, modalni členki za niansiranje odnosa do povedanega ipd.).¹⁹ Skratka, njihova funkcija je največkrat, kot to velja tudi za druga (monološka) besedila, predstavitev novega

¹⁶ Pripravljene formule razumem kot različne vzorce, ki jih ponudimo učečim se za ubeseditev istega sprazumevalnega namena oz. funkcije, npr. kako na različne načine pozdraviti, povabiti, se opravičiti ipd., šele iz njih pa izpeljemo samo tiste slovnične strukture, ki jih konkretni vzorci ponujajo.

¹⁷ Osnovno dialoško enoto sestavljata ena ali dve izmenjavi v obliki poziva in odziva, dialoge pa sestavljajo nizi takšnih enot.

¹⁸ S tem ne mislim pootročenih besedil. Prav je seveda znanje nadgrajevati, sem pa prepričana, da je kompleksne misli mogoče izraziti tudi razmeroma preprosto, ne nujno z zapletenimi in dolgimi dialoškimi besedili, saj ta tako pogosto zgubljajo svojo funkcijo.

¹⁹ Značilnosti govorjenega jezika so nekoliko vendarle upoštevane v *Slovenski besedi v živo* in *Slovenščini na koncu jezika*, vprašanje pogovornosti pa tudi tu ostaja odprto. Opozorilo o tem tudi pri Kržišnik (2000: 13).

besednega zaklada in uvajanje različnih slovničnih struktur. Čeprav v nekaterih primerih prikazujejo tudi tipično situacijo s tipičnim namenom in z njima povezan tip dialoškega besedila, gre za t. i. jezikovne funkcije, kot so npr. predstavljanje, naročanje, telefoniranje ipd., prepogosto zgrešijo svojo temeljno dialoško funkcijo: njihov namen ni zares uresničen.

Glede na namen bi lahko v grobem dialoška besedila razdelili na taka, ki so usmerjena k (a) rezultatu: npr. nasvet, načrt, povabilo, (b) odnosom oz. zvezi: edini razviden namen je sporazumevanje samo²⁰ in (c) dejavnosti: delovni pogovori (Hundsnurher 1989, Franke 1990).

4.2 Problem vljudnosti

Ob vsem navedenim se postavlja tudi problem vljudnosti. Nevljudnosti se v učbenikih – domnevam pa, da tudi pri učenju – izogibamo, ne vem pa, če je v jeziku neobičajna oz. netipična.²¹ Na sploh velja, da avtorji dialogov v učbenikih slovenščine kot neprvega jezika le redko upoštevajo čustvenost in razpoloženje.²² Možnosti, ki jih ponujajo, so ne samo vljudne (morda z opombo, da funkcijo nevljudnosti lahko prevzame tikanje), temveč na splošno ne dopuščajo oz. ponujajo nikakršnih variacij. Ob nastajajočih učbenikih bi bilo treba razmisliti o gradivu, ki bi ob različnih možnostih razvoja dialoga upoštevali tudi različne čustvene nianse, saj bi tako imeli učeči se (in učitelji) več možnosti izbire in s tem jezikovnega variiranja, glede na sporazumevalni položaj, razpoloženje ipd.

Eden temeljnih pogojev, da sporazumevanje med ljudmi steče, je pripravljenost nanj. Seveda pa pri analizi tega, da nekdo noče sodelovati v pogovoru, ne moremo upoštevati. Vendar pa smo se ljudje pripravljene sporazumevati bolj ali manj in temu primerni so tudi naši govorni prispevki v pogovoru. Zato se mi je zdel zanimiv in dober primer, ki so mu avtorji paradoksalno dali naslov *Poskus komunikacije*. Vendar primer samo kaže, da čas, v katerem živimo, zaznamuje tudi naš način sporazumevanja. Na primer *Slovenska beseda v živo*, 164:

Poskus komunikacije (odlomek)²³

Vprašanje: “Kako gre?” Mlad človek: “Precej slabo.”

“Kaj trenutno počneš?” – “Posedam naokrog.”

“Imaš brate in sestre, poznaš druge mlade, s katerimi se mogoče prepiraš ali z njimi deliš stvari?” – “Brez veze.”

“Kaj bi rad postal?” – “Slaven. Model ali kaj takega.”

“Ali kakšno stvar posebej obvladaš?” – “Ne. Sploh ni treba. Biti slaven je cool.”

4.3 Pomen konteksta

Osnovna kategorija komunikacijsko zasnovanega pouka, torej tudi jezikovnega učbenika, naj bi bilo prav upoštevanje konteksta (Weignand 1994a: 412), saj je jezikovna raba odvisna od različnih situacijskih dejavnikov: prostora, časa, vloge (odnosa med udeležencema pogovora,

²⁰ V literaturi se za tako vrsto pogovorov uporablja izraz *small-talk* (Hundsnurher 1989, Franke 1990).

²¹ Veljalo bi upoštevati dejstvo, da imamo vsak svoj temperament in karakter, da se po potrebi tudi kot govornici neprvega jezika lahko spremo in smo (zavestno) nevljudni. Sama se večkrat znajdem v (tujejezičnem) sporazumevalnem položaju, ki zahteva določeno ostrino. Navsezadnje pa: tujim govorcem je pomembno ponuditi taka jezikovna sredstva, s katerimi se bodo lahko pred to ostrino, tudi nevljudnostjo, branili.

²² Izražena je edinole z medmeti.

²³ Gre za avtentično besedilo iz revije *Modaln*, verjetno torej za prepis posnetega dialoga.

njune starosti, statusa ipd.), teme, sporazumevalnega namena in seveda sobesedila.²⁴ Vsak od naštetih dejavnikov zahteva poseben sporazumevalni vzorec, cel nabor različnih konverzacijskih izrazil, fraz, intonacijskih vzorcev, registrov, specializiranega izrazja ... Obstoječi učbeniki za slovenščino kot neprvi jezik vse te dejavnike premalo (ali sploh ne) upoštevajo. Tako se v učbenikih še vedno najdejo besedila, ki takole predstavljajo tipično situacijo – nakupovanje. Primer iz *Odkrivajmo slovenščino*, 58:

V trgovini (odlomek)

Prodajalka: Dober dan.

Nakupovalka: Dober dan.

Prodajalka: Lahko pomagam?

Nakupovalka: *Pravzaprav ja. Iščem veliko stvari: potrebujem nekaj puloverjev, jopic, bluz, šal ali*

dva, več parov nogavic in rokavic.

Prodajalka: Želite vse iste barve?

Nakupovalka: Ne. Mislite, da potrebujem vse iste barve?

Prodajalka: Nne ... Seveda ne. Kaj pa številka? Katero številko želite?

Nakupovalka: Številko 40. A lahko vidim, kakšne puloverje imate?

Prodajalka: Ja, seveda, izvolite. Tukaj imamo veliko puloverjev in jop. Za številko štirideset imamo pet zelenih ...

Kar zadeva situacijo, bi bilo vsekakor treba upoštevati, da so v Sloveniji le redke trgovine s tekstilom, kjer si (razstavljenega) blaga ni mogoče tudi поближе ogledati in ga potipati. Ob tem ne gre zanemariti dejstva, da v taki situaciji obstaja možnost, da se v prostoru sporazumevanja nahaja tudi predmet, o katerem je govor, in se je torej mogoče sklicevati (navsezvati) nanj s krenjami in/ali deiktičnimi sredstvi, kot so na primer ta(le), to(le) tukaj, tisti(le), tam(le) zadaj, tak(le) kot ta ipd. Na začetni stopnji znanja je namreč prav z njimi mogoče premoščati pomanjkljivosti besednega zaklada. Zgornji primer razumem tako, da nakupovalka že od vsega začetka prijazno prodajalko vleče za nos.²⁵ Nenavadno se zdi začeti pogovor v trgovini z *Iščem veliko stvari: nekaj puloverjev, jopic ...*²⁶ Da prodajalka do konca ne spozna nakupovalkega (nesramnega) namena, kaže njena pripravljenost pokazati cele zaloge tekstilnih izdelkov ...

Pregled dialoškega gradiva v učbenikih za slovenščino kot neprvi jezik je sicer pokazal, da se še najbolj upoštevajo različne vloge, torej odnosi, razmerja med posameznimi udeleženci – govorci in poslušalci – in sicer največkrat v smislu hierarhičnih odnosov (vikanje : tikanje), formalnosti položaja (formalni : neformalni pogovor), pogrešam pa v zvezi s tem različne možnosti posrednega izražanja. Poudariti je treba, da mora imeti učeči se tuji govorec na voljo ustrezne vloge v tem smislu, da se bo lahko z njimi identificiral, to pa pomeni vključevanje in smotrno razporejanje vseh pomembnih situacij v življenju tujega govorca²⁷ (Weigand, 1994a:

²⁴ Vse preveč umetnih dialoških besedil v učbenikih zgreši temeljni kriterij besedilnosti (v tem primeru dialoškosti), namreč koherentno situacijo, iz katere izhaja komunikacijska, stilistična idr. vrednost besedila. Imajo sicer strukturo, ne pa tudi funkcije dialoga (Westheide 1994c: 112, 113).

²⁵ Ali pa je bil to tudi avtorjev namen, ni jasno. Zanesljivo pa bi se ga dalo v razredu interpretirati na humorističen način, ga ustrezno odigrati in s tem popestriti sicer dolgočasna dialoška besedila.

²⁶ Naj tu povem, da drugi učbeniki vendarle ponujajo tudi drugačne možnosti za usvajanje v dialoškem besedilu predstavljenega besednega zaklada (oblačila, moda) in slovničnih kategorij (rodilnik ob količinskih izrazih).

²⁷ Zato se mi dialoška besedila, ki prikazujejo situacijo v domačem okolju, zdijo premalo relevantna, da bi jih v večji meri vključevali v jezikovne učbenike za tujce.

424). Prav problem umeščenosti v kontekst sproža tudi problem sporazumevalnega namena. Namen posameznega govorca se seveda (lahko) razlikuje od splošnega sporazumevalnega namena vsakega pogovora: sporazumeti se. Lahko pa se prekrivata, kot na primer v naslednjem primeru, *Za začetek*, 23:

Kaj delata Peter in Nataša (odlomek)

Nataša in Peter sta doma. Sedita v sobi. Nataša bere. Peter se uči angleško.

Peter: Nataša, ali ti znaš angleško?

Nataša: Ja, znam.

Peter: Jaz pa ne. Angleščina je težka. Si žejna?

Nataša: Sem.

Peter vstane. V kuhinji skuha čaj. Potem pijeta čaj.

Nataša: Tudi lačna sem. Si ti lačen?

Peter: Sem.

Nataša vstane in gre v kuhinjo. Skuha večerjo. Peter pomaga. Potem Nataša in Peter jesta.

Peter: Juha je zelo dobra.

Nataša: Tudi zrezek je dober. Le krompir mi ni preveč všeč.

Peter: Kje je pa solata?

Solata je v kuhinji. Tudi kruh je v kuhinji. Peter prinese kruh in solato. Po večerji pijeta vino.

Petra in Natašo že poznamo. Z njima smo se seznanili v prejšnji lekciji (gl. besedilo *Med prijatelji*), zato vemo, da sta študenta in da se Peter uči angleško. Če Nataša in Peter živita skupaj, bi pričakovala, da vesta, katere jezike kdo zna, zato se zdi Petrovo vprašanje prisiljeno, neprimerno, vprašanje kar tako, zato, ker komunikacija med njima pač mora steči, saj je treba uvesti še nekaj novih glagolov. Zanimivo pa je, da eden in drugi takoj prepoznata namen odgovora na vprašanje, ali sta lačna oz. žejna. Posredni odgovor *Sem* (žejna oz. lačen) razumeta kot *Pripravi mi čaj oz. Skuhaj mi kosilo*. Vendar lahko domnevamo, da bi Peter Nataši prej ponudil čaj, predno bi ga šel skuhat (sploh pa bi ji v slovenskem okolju prej ponudil kakšno drugo pijačo).²⁸ Vsako besedilo, tudi dialoško, ima uvod jedro in sklep, z različnimi strategijami pa jih je mogoče spreminjati in dopolnjevati. Pogovori v domačem okolju sicer potekajo brez take izrazite strukture, lahko so brez uvoda in sklepa. Vendar pa je nenavadno, da se pogovor konča z vprašanjem *Kje je pa solata*, ki nato ostane brez odgovora.²⁹

4.4 Kako do večjega učinka

Tu je nakazanih le nekaj problemov dialoških besedil. S kritiko seveda nočem povedati, da je vključevanje dialoških besedil problem samo slovenskih učbenikov.³⁰ Prav tako ne mislim,

²⁸ Večino navedenih primerov dialoških besedil bi lahko prepoznali kot neuspelo križno komunikacijo (Tschauder 1989: 194). Avtor želi (kot učitelj) prek dialoškega besedila na vertikalni ravni komunicirati z učečim se (želi ga nekaj naučiti), pozablja pa na verjetnost, naravnost, primernost komunikacije med izmišljenima osebama v pogovoru na horizontalni ravni, torej tudi na to, da naj bi se učeči se v resnici z enim od njiju identificiral.

²⁹ Nadaljnje besedilo sicer odziv pokaže z vpletanjem narativnosti: Peter se odpravi v kuhinjo po solato.

³⁰ Ker sem se imela možnost pred kratkim (na)učiti nemščino, problem dialoških besedil poznam tudi s slušateljeve perspektive.

naj jih ne bi več vključevali v učbeniško gradivo. Prav nasprotno: za začetnike so dialoška besedila nadvse primerna tudi zato, ker se lahko izmenjujejo pri branju; tako se lahko že na začetku "sporazumevajo v tujem jeziku", vse to pa vodi v postopno oblikovanje pravih dialogov v realnem življenju. Menim pa, da bi morali v prvi vrsti na temelju posnetega avtentičnega gradiva³¹ izdelati tipologijo sporazumevalnih vzorcev in znotraj le-te pripraviti razmeroma velik nabor različnih krajših dialoških besedil, s katerim bi lahko zadostili potrebam odraslih slušateljev po jezikovnem variiranju. Zanesljivo se je mogoče tudi iz slabih besedil naučiti kaj dobrega, navsezadnje gre za odrasle ljudi, ki se učenja jezika lotevajo reflektirano. Toda zakaj jim ne bi takoj na začetku ponudili uporabnih osnovnih sporazumevalnih vzorcev v jeziku, ki se ga učijo, in sicer v obliki kratkih dialoških besedil. Jezikovni učbeniki za tujce naj bi tako navajali čimveč različnega gradiva, kratka dialoška besedila za različne sporazumevalne položaje v treh, štirih sekvencah,³² ki bi jih lahko po potrebi učeči se izbrali in uporabili za izpolnitev različnih sporazumevalnih namenov (več različnih možnosti za isti sporazumevalni vzorec).³³ Kako si tak nabor predstavljam, navajam s primerom predloga oz. povabila:

A predlaga B-ju:

A: A bi šla danes zvečer v kino?

Seveda ima takšna uvodna govorna sekvenca različne možne razvoje, pač glede na omenjene situacijske dejavnike, navsezadnje pa glede na to, ali sta se soudeleženca pripravljena sporazumeti ali ne.

Možni B-jevi odgovori bi tako bili:

a – Ja, super, pojdiva! / Z veseljem.

b - Ne vem, no ...

c - Danes bolj težko ...

č – Nimam časa.

d – Kaj bi šla pa gledat?

e – A ne bi šla raje v gledališče?

...

Glede na to, da govorec A lahko razmeroma hitro oceni, ali bi se njegovega sogovorca dalo prepričati ali ne (variate od b do e), ima lahko besedilo nadaljnji razvoj, npr.:

a - Ah, daj, no, greva, že toliko časa nisva bila v kinu ...

b - Daj, no, film je res odličen!

c – Pa sva rekla, da greva ta teden v kino.

³¹ Tu bo vsekakor v veliko pomoč govorni korpus oz. korpus govornjenih besedil, ki pa se za slovenščino šele vzpostavlja.

³² Najkrajše dialoge, t. i. osnovne dialoške enote, sestavljata pobuda in odziv. Zato naj bi največ štiri sekvence že omogočile takšno dvakratno izmenjavo v bistvenih (najbolj tipičnih) situacijah (Weigand 1994a: 424).

³³ Ta spoznanja smo vključili tudi v dokument Sporazumevalni prag za slovenščino (slovenski Threshold Level), ki je v zaključni fazi in ki bo temelj za oblikovanje nadaljnjih učbenikov in učnih gradiv za slovenščino kot neprvi jezik.

č – Zakaj pa ne?

...

Če je tudi B pripravljen na kompromis, bo v pogovoru sodeloval, na primer:

a - Kaj bi šla pa gledat?

b - Kateri film pa?

c – Ampak samo če greva gledat V Ieru.

...

Recimo, da se na koncu dogovorita za A-jev predlog. Lahko pa je B vztrajnejši, npr.:

a - Ne, res ne morem.

b - Pa če ti rečem, da nimam časa ...

c - Ne grem, no!

č – Ma, ne da se mi!

...

B ima seveda možnost takoj ponuditi alternativo (v varianti e zgoraj: *A ne bi šla raje v gledališče?*), ki jo A ali sprejme (se da prepričati) ali ne. In podobno.

Opisane sekvence bi lahko grafično prikazali takole (prikaz po Graffe 1986 in Hundsnerscher 1989):

A: POZIV: A bi šla danes zvečer v kino?

B: ODZIV

NASPROTNI

POZIV

ODLOČITEV

ODLAGANJE ODLOČITVE

sprejem

zavrnitev

**dodatno
vprašanje**

ugovor

B: Ja, pojdiva.

Ne vem, no ...

**Kaj bi šla
pa gledat?**

Ne morem.

**A ne bi šla raje v
gledališče?**

A: UMIK

PONOVITEV

SPREMEMBA

odpoved preklic *pojasnilo*

vztrajanje

omejitev alternativa

Škoda.
pa jutri?

Ah, nič.

V Ieru.

Daj, no.

Samo ne

Kaj

drame.

B: SPREJEM ZAVRNITEV POGAJANJE

No, prav. Kje se pa dobiva? Pa če ti rečem, da nimam časa.

...

4.5 Problem vaj

Podobne probleme nakazujejo tudi vaje, ki imajo obliko dialoga. Razdelili bi jih lahko na (a) receptivne: branje, razumevanje, igranje vlog in (b) produktivne: samostojno tvorjenje dialogov. Najpogostejše vaje so tiste za razumevanje, bralna vaja in igranje vlog po enakem vzorcu, ki pa večinoma zadevajo propozicijo, usvajanje slovničnih struktur in besednega zaklada, redkeje posamezne sporazumevalne vzorce.³⁴ Manj pogoste so vaje za dopolnjevanje, manjka npr. besedilo enega udeleženca. Vaj, ki bi navajale k ustreznemu jezikovnemu ravnanju, pa v omenjenih učbenikih nisem našla.

Na primer naloga naslednjega tipa:

Navodilo: Odigrajte dialog.

A: Povabite prijatelja jutri zvečer v kino.

B: Sprejmite povabilo.

A: Vprašajte o času in kraju srečanja.

B: Predlagajte ob 19.00 v Čajni hiši.

In podobno.

Poudariti je sicer treba paradoks, do katerega zlasti na začetnih stopnjah jezikovnega znanja lahko privedejo take naloge, saj se lahko zgodi, da je navodilo (v ciljnem jeziku) bolj zapleteno od same naloge. Izkušnje s homogenimi (enojezikovnimi) skupinami pa kažejo, da so lahko zelo učinkovite.

V prihodnje bi veljalo tudi tipe dialoških nalog diferencirati po dejavnostih (receptivne, produktivne), po ravni (oblikoslovje, besedoslovje ...), po obliki (vaje za dopolnjevanje, igranje vlog ipd.) in usmeriti učitelje, da bodo takšne naloge samostojno razvijali glede na potrebe učečih se.

5 Sklepne misli

Sklenem lahko, da je vključevanje dialoških besedil v učbenike za slovenščino kot neprvi jezik ustaljena praksa, vendar brez ustreznega teoretskega premisleka. Nekaj verjetnih vzrokov: (a) Avtorjem se preprosto zdi (avtorica tega zapisa ni izvzeta), da poznajo naravo dialoga, kot poznajo npr. slovnico. Saj ga vendar vsak dan uspešno „practicirajo“. Vendar večina dialoških besedil v učbenikih za slovenščino kot neprvi jezik temelji na pravilih pisnega jezika: primarno so zapisana, nato pa še dodatno slogovno „izboljšana“. (b) Besedila izhajajo iz jezika kot nekega ideala in premalo upoštevajo dejansko stanje. Izmišljeni so in namenjeni v glavnem predstavitvi slovničnih struktur. (c) Tradicija pisanja dialogov v proznih, zlasti pa dramskih besedilih je dolga, vendar v slednjem primeru z navedbami o

³⁴ Take možnosti ponujajo različne metodične dejavnosti, ki jih predlagajo avtorji učbenika *Povej naprej* (ur. M. Bešter in L. Črnivec).

ustrezni interpretaciji.³⁵ (č) Stališče „to bi lahko nekdo rekel, torej s tem ni nič narobe“ ima za posledico ustvarjanje umetnih dialoških besedil. Primanjkuje torej avtentičnih dialoških besedil (kaže pa se tendenca vključevanja avtentičnih monoloških besedil v novejša učbenike); avtentičnost ne pomeni neke resničnosti, temveč verjetnost, takšen kontekst oz. sporazumevalni položaj namreč, s katerim se je mogoče identificirati. Dialoška besedila naj bi bila tipična³⁶ za slovensko jezikovno okolje, to pa bi zahtevalo pripravo tipologije sporazumevalnih vzorcev; če je mogoče torej standardizirana, predvsem pa tudi izvedljiva v ciljnem (slovenskem) jeziku, navsezadnje pa tudi primerna za ciljno publiko (Graffe, 1986).

Neupoštevanje značilnosti dialoga kot ustvarjalnega procesa ima za posledico dolgočasna dialoška besedila, še posebej, ker se ponavljajo iz učbenika v učbenik. V didaktičnem pogledu pri pouku slovenščine kot neprvega jezika dialoška besedila uporabljamo za doseg enega glavnih ciljev – sporazumevalne zmožnosti v slovenščini; ta je "naraščajoča" v tem smislu, da se jo da naučiti, izboljšati, vaditi. Tako so lahko uporabna za (Weigand 1994a: 420):

- refleksijo (opazovanje, načrtovanje pogovora, iskanje in izbira različnih možnosti ipd.),
- vajo (jezikovno vedenje v tipičnih sporazumevalnih položajih, usvajanje različnih ubeseditev, širjenje možnosti in jezikovno variiranje) in
- strategijo (če sporazumevalno zmožnost razumemo kot nabor možnosti in sklop strategij, ki v konkretni situaciji pomagajo izbrati najučinkovitejšo možnost za doseg določenega namena; te v prvem jeziku potekajo nezavedno, v neprvem pa se uzaveščajo).
- Nobena od teh funkcij pa ne more biti učni cilj sama (izolirana), temveč se morajo med sabo povezovati.

Literatura

Bešter, M., 1992: *Izrazila slovenske politične propagande. Ob gradivu iz predojnega in medvojnega obdobja*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Bešter, M., Černivec L. (ur.), 1996: *Povej naprej. Priročnik metodičnih dejavnosti za pouk slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Coulthard, M., 1992: *Advances in Spoken Discourse Analysis*. London, New York: Routledge.

Edwards, D., 1997: *Discourse and Cognition*. London: Sage Publications.

Franke, W., 1990: *Elementare Dialogstrukturen. Darstellung, Analyse, Diskussion*. Tübingen: Niemeyer.

Ferbežar, I., 2000: Merjenje in merljivost v jeziku. Na stičišču jezikoslova in psihologije. Nekaj razmislekov. *Slavistična revija* 47/4. 417–436.

³⁵ Uporaba literarnih dramskih besedil pri učenju neprvega jezika je seveda lahko dobrodošla popestritev (Kantič Bakaršič, 2001). Razmisliti bi veljalo o tem, da bi k pisanju dialoških besedil za učbenike pritegnili tudi profesionalne pisce (zlasti dramatike).

³⁶ Koncept učenja sporazumevalnih vzorcev in rutinskih nalog skozi skonstruirana dialoška besedila je uspešen namreč le, če so situacije zares ponovljive (Westheide 1995: 195). To pomeni, da bi bilo nadvse primerno gradivo snemati in ga v učbenikih posredovati kot "izboljšan" zapis.

Ferbežar, I., 1997: Jezikovno testiranje na tečajih slovenščine kot drugega/tujega jezika (Teoretični okvir: prva spoznanja). *Jezik in slovstvo* XLII/7. 279–291.

Graffe, J., 1986: Dialoggrammatik und Fremdsprachendidaktik. Hundsnurscher, F., Weigand, E. (ur.): *Dialoganalyse. Referate der 1. Arbeitstagung Münster 1986*. Tübingen: Niemayer. 413–432.

Hundsnurscher, F., 1980: Konversationsanalyse vs. Dialoggrammatik. Rupp, H., Roloff, H. G. (ur.): *Akten des VI. internationalen Germanisten-Kongresses. Basel 1980. Jahrbuch für internationale Germanistik*. Reihe A, Band 8, 2. Bern: Verlag Peter Lang AG.

Hundsnurscher, F., 1989: Typologische Aspekte von Unterrichtsgesprächen. Hundsnurscher, F., Weigand, E. (ur.): *Dialoganalyse II. Referate der 2. Arbeitstagung Bochum 1988*. Tübingen: Niemayer. 237–256.

Kantić Bakaršić, M., 2001: Dialogic interaction with dramatic texts in foreign language teaching with emphasis on raising cultural awareness and language awareness. Fenner, A.-B. (ur.): *Cultural awareness and language awareness based on dialogic interaction with texts in foreign language learning*. Starsbourg: Council of Europe Publishing.

Kranjc, S., 1996/97: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* XLII/7. 307–319.

Kržišnik, E., 2000. Posredovanje slovničnega znanja v učbenikih slovenščine kot drugega/tujega jezika. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Skripta 4. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–13

Kunst Gnamuš, O., 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.

Lewandowski, Th., 1994⁶: *Linguistisches Wörterbuch*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

Schülting, T., 1991: Dialoge im Fremdsprachenunterricht. Hundsnurscher, F., Statti, S. (ur.): *Dialoganalyse III. Referate der 3. Arbeitstagung Bologna 1990*. Tübingen: Niemayer. 365–376.

Stenström, A. B., 1994: *An Introduction to Spoken Interaction*. London: Longman.

Tschander, G., 1989: Dialog ohne sprachwechsel. Bemerkungen zur internen Dialogizität monologischer Texte. Hundsnurscher, F., Weigand, E. (ur.): *Dialoganalyse II. Referate der 2. Arbeitstagung Bochum 1988*. Tübingen: Niemayer. 191–205.

Weigand, E., 1986: Dialogisches Grundprinzip und Textklassifikation. Hundsnurscher, F., Weigand, E. (ur.): *Dialoganalyse. Referate der 1. Arbeitstagung Münster 1986*. Tübingen: Niemayer. 115–125.

Weigand, E., 1994a: Dialoganalyse und Sprachunterricht. Fritz, G., Hundsnurscher, F. (ur.): *Handbuch der Dialoganalyse*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 410–428.

Weigand, E., 1994b: Discourse, Conversation, Dialogue. Weigand, E. (ur.): *Concepts of Dialogue. Considered from the perspective of different disciplines. Beiträge zur Dialogforschung*. Band 6. Tübingen: Niemayer. 49–75.

Westheide, H., 1994c: Dialogue Analysis and the Lexical Syllabus in Foreign Language Teaching. Weigand, E. (ur.): *Concepts of Dialogue. Considered from the perspective of different disciplines. Beiträge zur Dialogforschung*. Band 6. Tübingen: Niemayer. 107–122.

Westheide, H., 1995: Fremdsprachenvermittlung auf der Basis dialogischer Texte. Heutige Praxis und Zukunft Perspektiven. Hundsniurscher, F., Weigand, E. (ur.): *Future Perspectives of Dialogue Analysis. Beiträge zur Dialogforschung*. Band 8. Tübingen: Niemeyer. 185–199.

Weinrich, 1993: *Textgrammatik der deutsche Sprache*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Willis, J., 1992: Inner and outer: Spoken discourse in the language classroom. Coulthard, M. (ur.): *Advances in spoken discourse analysis*. London: Routledge.

Zadavec Pešec, R., 1994: *Pragmatično jezikoslovje. Temeljni pojmi*. Ljubljana: Center diskurzivnih študij.

Zemljarič Miklavčič, J., 1998: Slovenščina za tujce: zgodovina (Od začetkov do 1850). *Slavistična revija XX/X. XXX–XXX*.

Zemljarič Miklavčič, J., 2000: Centrovi učbeniki za slovenščino kot drugi/tuji jezik in njihova aplikacija na obstoječo (in predvidljivo) mrežo naslovnikov. Vidovič Muha, Ada (ur.): *Skripta 4. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 15–24.

Učbeniki

Markovič, A., Škapin, D., Rigler Šilc, K., Kajič Kmetič, Š., 1998: *Slovenska beseda v živo*. Učbenik za začetni tečaj slovenščine kot drugega jezika. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

Čuk, M., Mihelič, M., Vuga, G., 1996: *Odkrivajmo slovenščino*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Filozofska fakulteta.

Čuk, M., 1994³: *Za začetek. Učimo se slovenščino*. Ljubljana: Celoletna šola slovenskega jezika pri Oddelku za slovanske jezike Filozofske fakultete v Ljubljani.

Križaj-Ortar, M., 1991: *Učimo se slovenščino*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Pirih, N., 1997: *Slovenščina na koncu jezika. Delovni zvezek za učenje slovenščine*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

SODOBNA DVOJEZIČNA LEKSIKOGRAFIJA³⁷

Članek obravnava nekatera praktična vprašanja sodobnega dvojezičnega slovaropisja. Njegove teme so predvsem jezikovni viri, ki jih potrebuje sodobni slovaropisec pri izdelavi slovarja, osnovna metodologija slovarskega dela, računalniški format slovarja ter končni rezultat, slovarska baza podatkov. Med jezikovnimi viri izpostavlja obstoječe slovarske vire ter t. i. besedilne korpuse, nepogrešljiv vir jezikovnih podatkov za sodobne slovaropisce. Metodologija je prikazana na praktičnih primerih iz slovenskega ter angleškega jezikovnega para, kot format, v katerem nastajajo sodobni slovarji pa izpostavlja format SGML/XML zaradi možnosti nadzora nad strukturo slovarja ter neodvisnosti od programske opreme. Končni rezultat je računalniška slovarska baza v formatu SGML/XML, ki vsebuje različne informacije na več nivojih, od katerih je tiskana verzija slovarja le eden od mnogih.

1 Uvod

Članek skuša podati predvsem praktični vidik sodobne dvojezične leksikografije. Njegova tema so jezikovni viri, ki jih potrebuje sodobni leksikograf pri izdelavi slovarja, osnovna metodologija slovarskega dela, računalniški format slovarja ter končni rezultat, slovarska baza podatkov. Ob tem sicer puščamo ob strani vrsto teoretskih vprašanj ter specifičnih izbir in odločitev, pred katere je nujno postavljen sleherni leksikograf. Zaradi razvejanosti področja leksikografije in različnih strategij in metod dela pri različnih tipih slovarjev omejujemo tudi naš predmet obravnave – to je abecedno urejeni dvojezični slovar "namiznega" obsega, tj. približno od 45.000 do 70.000 iztočnic, ki podaja splošno sinhrono besedišče izhodiščnega jezika in njegove prevodne oz. razlagalne ustreznice v ciljnem jeziku.³⁸

Če si torej zamislimo leksikografa, ki se loteva razmeroma nevhvaležne naloge izdelati v uvodu omenjeni tip slovarja, in sicer v tujejezično-slovenski in slovensko-tujejezični smeri, ta najprej potrebuje določene podatke o izhodiščnem jeziku, med katerimi so predvsem:

- lista možnih iztočnic (s podatki o pogostosti pojavljanja)
- podatki o izgovarjavi
- osnovni slovnični (oblikoslovni) podatki o iztočnicah
- pomenska struktura
- pogosti skladenjski vzorci z udeleženci
- najpogostejši kolokatorji
- frazeologija

³⁷ Tema je bila predstavljena na predavanju v okviru lanskega Slovenskega knjižnega sejma dne 28. 11. 2002 v Cankarjevem domu v Ljubljani.

³⁸ Precejšen del predstavljenih trditev in postopkov je mogoče prenesti tudi na enojezično slovaropisje, pri čemer je prevodne ustreznice potrebno zamenjati z definicijami.

- informacije o pragmatiki
- izbrani slovarski zgledi rabe iztočnice

2 Slovarski viri

Te podatke lahko leksikograf dobi iz dveh tipov jezikovnih virov. Prvi vir so obstoječi slovarji in drugi jezikovni priročniki izhodiščnega jezika. Če teh virov ni ali so iz določenega razloga neustrezni, je drugo možno izhodišče slovarskega dela čim večja zbirka sodobnih besedil in najbolje je, da je ta zbirka zbrana po načelih korpusnega jezikoslovja za namene raziskovanja jezika. Takšno zbirko običajno imenujemo referenčni³⁹ besedilni korpus izhodiščnega jezika, iz katerega je potrebno želene podatke šele izluščiti z različnimi korpusnojezikoslovnimi metodami. Poleg besedil potrebujemo tudi posebno programsko opremo, ki omogoča raziskovanje velike količine besedil, t. i. konkordančnik.

Naloga ekstrakcije leksikografskih podatkov iz korpusov ni povsem enostavna in na tem mestu lahko le nakažemo, kakšni so najobičajnejši postopki. Pri sestavljanju geslovnika na podlagi korpusa je izhodišče lista lem oz. osnovnih oblik besede s številčnim podatkom o pogostosti pojavljanja, kar je najosnovnejši statistični postopek. Pri presoji o upravičenosti prenosa določene leme iz korpusa v geslovnik je potrebno upoštevati precej dejavnikov, ki lahko spremenijo status posamezne leme. Pomembnejši med njimi so denimo upoštevanje t. i. "korpusnega šuma" – ponavljajočih se delov jezika, ki s slovarskega stališča neupravičeno dvigujejo pomembnost določenim leмам, npr. naslovi oddaj v radijskih ali televizijskih programih, rubrik v časopisih itd. Drugi pomembni dejavnik je distribucija pojavníc⁴⁰ (angl. token) leme po različnih virih in besedilnih tipih. Če se ta pojavlja le v enem ali nekaj virih, gre lahko za idiolekt enega avtorja ali za termin, ki ni del splošnega besedišča.

Poleg izločanja prečenjenih lem je pri sestavljanju geslovnika potrebno zasnovati tudi načela vključevanja posameznih podkategorij enobesednih iztočnic, npr. lastnih imen, kratic itd., precej zahtevno pa je postaviti tudi sistem vključevanja besednih zvez v makrostrukturo slovarja. Ta vprašanja presegajo okvir tega prispevka.

Slovničnih podatkov v korpusu na sebi ni, vanj so lahko vnešeni pri procesih nadaljnje obdelave, denimo lematizaciji oz. oblikoskladenjskem označevanju. Pri teh postopkih posameznim pojavnícam v korpusu določimo oblikoslovne ali skladdenjske lastnosti in jih na ta način združimo v nadrejeno kategorijo ali razdelimo na podrejene kategorije. Pri oblikoslovno bogatih jezikih, kot je slovenščina, z lematizacijo združimo oblikoslovno paradigmo besede s pripisovanjem osnovne oblike posameznim oblikam. Pri oblikoslovno manj bogatih jezikih, kakršna je na primer angleščina, pa lahko posamezno različnico razdelimo na več kategorij – besednih vrst ali skladdenjskih vlog. Če je torej korpus oblikoslovno-skladdenjsko označen, se pri slovničnem opisu iztočnice v geslovniku lahko opremo na te podatke.

S statističnimi metodami raziskovanja okolice iztočnice lahko dobimo precej podatkov o pomenski strukturi, skladdenjskih vzorcih, kolokatorjih in frazeologiji. Specializirana programska oprema omogoča pripravo osnovnega materiala, ki ga je potrebno preoblikovati v končno obliko. Korpusno jezikoslovje je pri prepoznavanju kolokacijskih zvez, pogostih

³⁹ Za problematiko uravnoteženosti in referenčnosti besedilnih korpusov glej npr. Kennedy (1998: 62–66), Landau (2001: 331).

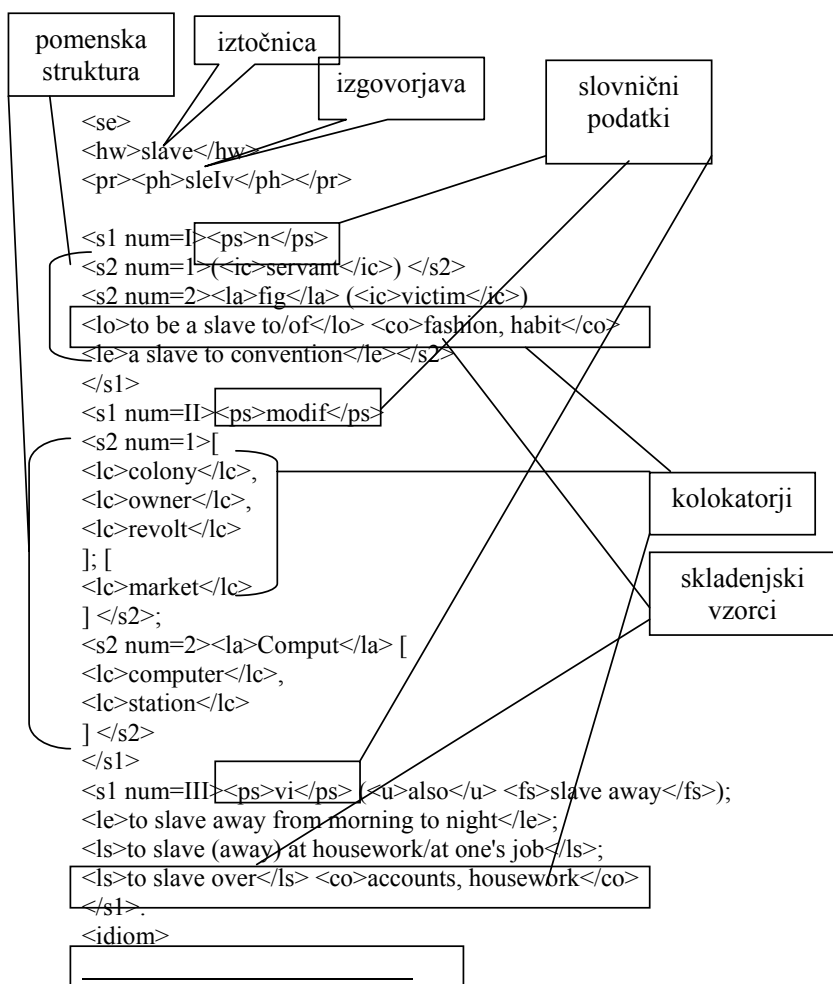
⁴⁰ Termina pojavnica oz. različnica za angleška izraza *token* in *type* uvaja Vojko Gorjanc v svoji doktorski disertaciji (2002).

skladenjskih vzorcev, tudi pomenov posamezne pojavnice s pomočjo statističnih metod v zadnjem desetletju in pol izjemno napredovalo, predvsem za angleški jezik o postopkih obstaja tudi precej literature (Oakes 1998; Ooi 1998; Barnbrook 1996).

2.1 Tujejezično-slovenska stran slovarja

Opisani proces je pri jezikih z bogatejšo leksikografsko tradicijo opravljen, zato imamo našteje jezikovne podatke o sodobnem jeziku na voljo v prvem tipu jezikovnih virov – obstoječih eno- ali dvojezičnih slovarjih izhodiščnega jezika ter drugih jezikovnih priručnikih, lahko pa tudi v slovarski obliki, ki bi jo lahko poimenovali "slovarski torzo". Tak torzo ni pravi slovar, temveč vsebuje potrebne podatke o izhodiščnem jeziku za izdelavo bodisi enojezičnega ali dvojezičnega slovarja: izbor iztočnic s slovničnimi podatki, osnovno pomensko strukturo s frazeologijo, kolokacijami in zgledi rabe.

Poglejmo si dva primera izbranih podatkov v dveh tipološko različnih virih, iz katerih bi bilo denimo mogoče izdelati angleško-slovenski slovar. Prvi je leva stran dvojezičnega slovarja, drugi je t. i. slovarski torzo.⁴¹

⁴¹ Format SGML/XML, v katerem so prikazana gesla, je pojasnjen v nadaljevanju članka.

to work like a slave </idiom>
</se>

frazeologija

HEADWORD: **slave**

GRAMCAT: n

SEMCAT: A person who is the property of another and is forced to work for him

EX: *An empire built in the toil of slaves*

EX: *He was taken prisoner and became the slave of a rich merchant*

USG: **to work like a slave**

DEF: to work very hard (and for little reward)

EX: *I had to work like a slave washing dishes*

USG: **to treat sb like a slave**

DEF: to make sb work very hard (and for little reward)

EX: *She was under the impression that it was a good job, but she was treated like a slave*

USG: **a runaway slave**

EX: *A story about a runaway slave who escaped from the plantation*

USG: **an escaped slave**

DEF: a slave who has escaped

USG: (hum) **What did your last slave die of?**

DEF: said ironically when sb is asking sb to do more work than is reasonable

EX: *you expect me to finish all that before we go out? What did your last slave die of?*

SEMCAT: A person whose way of life is dominated by a habit, an interest etc

OBLSTR: **a slave of/to sth**

EX: A slave to drink

EX: *A slave to fashion*

EX: *A slave to his work*

USG: **a slave to convention**

DEF: a person who feels bound to do what convention dictates

EX: *He'll never wear casual clothes at the office; he's a real slave to convention and insists on a suit*

GRAMCAT: *modif*

DEF: relating to slaves

EX: *Slave labour*

DEF: hard, involuntary, unpaid work

EX: *A slave owner*

DEF: a person who owns a slave

EX: *A slave market in East Africa*

DEF: a market in which slaves are bought and sold

GRAMCAT: *vi*

DEF: to work very hard

SUBJ: [person]

EX: *I've been slaving in the garden all day and I'm worn out!*

STR: **to slave at sth or at doing sth**

EX: *she had been slaving at the housework all day long*

USG: **to slave away**

EX: *He's been slaving away at painting the house for over a week now*

EX: *He really had to slave away at his thesis to get it written up in time*

USG: **to slave (away) from morning to night**

EX: *she slaves away in the laundry from morning to night*

DEF: she works very long hours

USG: **to slave over a hot stove**

DEF: to work very hard in the kitchen

Legenda:

GRAMCAT = slovnični podatki

SEMCAT = pomenska struktura
USG, OBLSTR = skladijski vzorci in frazeologija
EX = slovarski zgledi
DEF = razlaga

Pri tujejezično-slovenskih slovarjih se je glede podatkov, ki jih slovaropisec potrebuje o izhodiščnem jeziku, torej smiselno opreti na izdelano slovarsko zasnovano izhodiščnega jezika, za dodatne informacije pa je nujen tudi dostop do referenčnega korpusa tega jezika ter izbranega števila kvalitetnih dodatnih virov: enojezičnih, dvojezičnih slovarjev ter dodatnih specializiranih virov, ki olajšajo delo. Med njimi lahko omenimo predvsem t. i. paralelni korpus, zbirko prevedenih besedil v obeh jezikih, ki so sopostavljena v posebnem konkordančniku, ki omogoča iskanje po obeh jezikih in prepoznavanje prevodnih ustreznih.

2.2 Slovensko-tujejezična stran slovarja

Pri slovensko-tujejezičnih slovarjih je izhodišče enako, vendar je na slovenski strani seznam virov in priročnikov, iz katerih lahko pridobimo jezikovne podatke za potrebe v uvodu opisanega sodobnega slovensko-tujejezičnega slovarja, dokaj kratek. Navedene podatke trenutno lahko dobimo iz:

(a) slovarskih virov:

- Slovar slovenskega knjižnega jezika (dalje SSKJ);⁴² z letnico nastanka 1970-91 in s še starejšimi besedilnimi viri, na podlagi katerih je nastal, predstavlja SSKJ relativno zastarel jezikovni vir;
- Slovenski pravopis; po letnici nastanka (2001) je SP najnovejši jezikovni vir, vendar ni nastal na podlagi sodobnega besedilnega korpusa in se je v precejšnji meri opiral na zastareli SSKJ, zato je podoba sodobne slovenščine v njem vprašljiva;
- specializirani slovarji; med njimi morda še najbolj izstopa Slovar tujk z letnico 2002, vendar je besedišče tega slovarja preveč specializirano za potrebe našega tipa slovarja;
- dvojezični slovarji; obstoječi slovensko-tujejezični slovarji, ki zajemajo dovolj obsežno besedišče za naš tip slovarja, so – razen pri slovensko-nemškem jezikovnem paru – vsi zastareli, niti eden med njimi pa ni bil narejen na podlagi podatkov iz korpusa sodobnega slovenskega jezika. Obstoječi dvojezični slovarji imajo predvsem to pomanjkljivost, da imajo za izhodišče obrnjeni tujejezično-slovenski slovar, kar pomeni, da ob pomanjkanju zanesljivih podatkov o sodobni slovenščini tuji jezik preko prevodov v pomembni meri določa geslovnik in frazeologijo v slovensko-tujejezičnem slovarju.

(b) korpusnih virov:

- Korpus slovenskega jezika FIDA; trenutno edini referenčni korpus slovenskega jezika, 100-milijonska zbirka besedil, uravnotežena po korpusnojezikoslovnih kriterijih; korpus je lematiziran in oblikoslovno-skladijsko označen, a z nerazdvojljenimi lemmami (kjer je pri eni pojavnici možnih več osnovnih oblik), kar otežuje pridobivanje zelenih leksikografskih podatkov (Gorjanc in Krek 2001);

⁴² Bibliografski podatki vseh omenjenih slovarjev in korpusov so navedeni v bibliografiji.

- Nova beseda; 76-milijonska zbirka časopisa Delo ter slovenske literature z začetka in sredine 20. stoletja; le manjši del korpusa je lematiziran, glede na sestavo je tudi povsem neuravnotežen in zato za resne leksikografske namene neustrezen;
- MULTTEXT-EAST, ELAN in TRANS; manjši enojezični in paralelna korpusa na straneh Instituta Jožef Stefan, za naš namen premajhni;
- svetovni splet: ta postaja korpus 21. stoletja (Kilgarriff 2001), vendar je kot slovarski vir rahlo vprašljiv zaradi kaotičnosti, pri slovenskem internetu pa je problem tudi lematizacija.

Skupna težava pri korpusih je ta, kot smo že omenili zgoraj, da so kot osnovni vir nenadomestljivi, vendar je za interpretacijo podatkov in njihov prenos v slovar kljub popolni ustreznosti korpusa s korpusnojezikosnovnega stališča vendarle potrebnega veliko časa.

V idealnem stanju bi torej na slovensko-tujejezični strani imeli na razpolago slovarski torzo ali levo stran sodobnega dvojezičnega slovarja primerne obsega, narejenega na podlagi uravnoteženega referenčnega korpusa slovenskega jezika. Oglejmo si možno obliko gesla "breg", narejenega na podlagi podatkov iz korpusa FIDA.⁴³

```

<slovar>
  <geslo>
    <iztočnica>
      <IS>breg</IS>
      <I>brég</I>
    </iztočnica>
    <zaglavje>
      <besedna vrsta>sam.</besedna vrsta>
    </zaglavje>
    <pomenska kategorija>
      <prevodni del>
        <prevod>
          <pomenski indikator>pas zemlje ob vodi</pomenski indikator>
          <kolokator>desni, levi, vzhodni, zahodni, rečni, morski, nasprotni</kolokator>
          <kolokator>prestopiti</kolokator>
          <kolokator>reke, jezera, potoka</kolokator>
        </prevod>
      <raba>
        <zgled>...je pa iskati njegovo lokacijo na gorskih grebenih nad desnim bregom Sore.</zgled>
        <zgled>Srbi so se zavezali, da bodo oblikovali enotno pogajalsko delegacijo, ki bo sestavljena iz treh Srbov z zahodnega in treh Srbov z vzhodnega brega Drine</zgled>
        <zgled>Na sliki je dobro viden jez Itaipu na reki Parana, pod jezo leži na zahodnem bregu reke paragvajsko mesto Ciudad del Este, na vzhodnem bregu pa brazilsko mesto Foz de Igua </zgled>
        <zgled>Ljudje so si zgradili mesta in trge, na rečnih bregovih so nastali samostani in gradovi.</zgled>
        <zgled>Ta ošabnost se konča z otročarijami na morskem bregu, ko poljubkuje polža, nakar ...</zgled>
        <zgled>Markacije nas usmerijo od zapornice čez obsežno prodišče na nasprotni breg.</zgled>
          <zgled>Vsakič, kadar je Nil prestopil bregove in je voda zabrisala meje med zemljišči, so namreč morali znova zakoličiti parcele.</zgled>
          <zgled>...pet učnih delavnic o ekološko razvojnem programu na delu levega brega

```

⁴³ Geslo je izpisano v formatu SGML/XML, osnovne informacije o njem podajamo v naslednjem razdelku z naslovom SGML/XML.

reke Drave.</zgled>
 <zgled>Leži namreč na bregovih velikega sladkovodnega
 Nikaragovskega jezera,
 v samem srcu te čudovite</zgled>
 </raba>
 <frazeologija>
 <struktura_neprozorna>
 <struktura>
 <F>**[stati, biti, ostati] vsak na svojem bregu**</F>
 </struktura>
 <prevod>
 <pomenski indikator>biti nasprotnega
 mnenja</pomenski indikator>
 <P></P>
 </prevod>
 <raba>
 <zgled>Namesto da bi podjetja upravljal
 menedžment, ga upravljajo tri
 bregu.</zgled>
 <zgled>Ker pa tudi po prvi obravnavi na sodišču
 stojita obe strani trdno na
 svojih bregovih in sta pripravljeni svojo resnico
 zagovarjati vse do
 vrhovnega sodišča, se je bati, da bo to zimo
 prebivalce tega največjega
 koprskega habitata zeblo.</zgled>
 <zgled>Soočil je predstavnike obeh sprtih strani,
 vendar sta tudi po
 pogovoru ostali vsaka na svojem bregu.</zgled>
 </raba>
 </struktura_neprozorna>
 <struktura_neprozorna>
 <struktura>
 <F>**stati/biti na različnih/nasprotnih**
 bregovih</F>
 </struktura>
 <prevod>
 <pomenski indikator>biti nasprotnega
 mnenja</pomenski indikator>
 <P></P>
 </prevod>
 <raba>
 <zgled>Sloveniji že šesto leto vlada koalicija,
 sestavljena iz strank, ki stojijo
 na različnih bregovih spravnega morja.</zgled>
 interesov, je o načinu
 <zgled>Smo torej na dveh različnih bregovih
 v Ljubljani pripovedovala
 zdravljenja na Pediatrični kliniki Kliničnega centra
 oceno, da sta bili stranki v
 ...</zgled>
 druga v opoziciji</zgled>
 <zgled>je razlagal, kritiko pa je hitro relativiziral z
 To nama ne prepoveduje
 preteklosti pač na različnih bregovih: ena v vladi,
 <zgled>Očitno pa stojiva na nasprotnih bregovih.
 pozdrava kadar se
 kulturnega dialoga in seveda medsebojnega
 srečava.</zgled>
 </raba>

</struktura_neprozorna>
 <struktura_neprozorna>
 <struktura>
 <F>**stati/biti na istem bregu**</F>
 </struktura>
 <prevod>
 <pomenski indikator>biti istega mnenja</pomenski indikator>
 <P></P>
 </prevod>
 <raba>
 <zgled>Upam, da bova do tega zaključka prišla na istem bregu. Na tistega – na katerega me potiskate - ne grem.</zgled>
 <zgled>Socialni partnerji smo v tem primeru na istem bregu. Vsi smo proti uzakonjanju posebnih pravic in</zgled>
 <zgled>Osoppovci in garibaldinci so bili tako istočasno na istem in nasprotnem bregu. Združeval jih je boj proti nacifašizmu, ločevala pa ideologija.</zgled>
 </raba>
 </struktura_neprozorna>
 </frazologija>
 </prevodni del>
 </pomenska kategorija>
 <pomenska kategorija>
 <prevodni del>
 <prevod>
 <pomenski indikator>**strmina**</pomenski indikator>
 <kolokator>*strm, spodkopan*</kolokator>
 <P></P>
 </prevod>
 <raba>
 <zgled>da je bila nesreča še večja, se je s strmih bregov sprožilo veliko število zemeljskih plazov.</zgled>
 <zgled>po teh vodah, so lahko občudovali arhitekturo zgradb na bregu in gozdove na pobočjih v daljavi.</zgled>
 <zgled>naseljeno že v neolitu, saj so na pobočju mestnega brega našli dve kamniti sekirici iz serpentina.</zgled>
 </raba>
 <frazologija>
 <struktura_prozorna>
 <struktura>
 <F>**po bregu (navzdol/navzgor)**</F>
 </struktura>
 <prevod>
 <P></P>
 </prevod>
 <raba>
 <zgled>priklical je pred oči njeno podobo, ko se vali po bregu navzdol in obleži med solato in paradižniki.</zgled>
 <zgled>da sta prehodila še slab kilometer, nato pa se je spustila po bregu navzdol, skozi najgostejšo goščavo k reki.</zgled>

po bregu navzgor,
 grajski breg.</zglede>
 pritopotal neki kot
 slon mogočen kmetovalec. </zglede>

</raba>
 </struktura_prozorna>
 </frazologija>
 </prevodni del>
 </pomenska kategorija>
 <idiom>
 <struktura_neprozorna>
 <struktura>
 <F>imeti (kaj) za bregom</F>
 </struktura>
 <prevod>
 <pomenski indikator>skrivaj nameravati storiti</pomenski indikator>
 </prevod>
 <raba>

<zglede>Torej ni imel za bregom nič drugega kot zaslužek. Ni ga
 zanimal prevzem
 podjetja, pač pa zgolj kapitalski dobiček.</zglede>
 Priznam, da sem
 <zglede>Povprašal me je, ali se norčujem in kaj imam za bregom.
 bila zelo presenečena</zglede>
 za
 <zglede>Kaj je imela za bregom, je povedala šele, ko sva ju zaprosila
 fotografiranje. </zglede>
 bregom. V
 <zglede>Ne verjemite človeku, ki vam poje hvalo, gotovo ima kaj za
 hrepenenja po
 prijetni družbi vam bo čas hitro mineval, ne boste pa se mogli otresti
 starih časih.</zglede>

</raba>
 </struktura_neprozorna>
 </idiom>
 </geslo>
 </slovar>

2.3 Prevodne ustreznice

Na podlagi opravljene enojezične analize pomenov iztočnice, slovničnih informacij, kolokacij in frazeoloških enot lahko začnemo s kontrastivno analizo med jezikoma. V dvojezičnem slovarju je smiselno izpostavljati prevodne ustreznice predvsem s stališča pogostosti in kontrastivnih težav. Če imamo v izhodiščnem jeziku torej zabeležene informacije o iztočnici ter o njeni okolici s stališča pogostosti, je potrebno vse izpostavljene pomene in strukture preveriti s kontrastivnega stališča in izmed njih odbrati tiste prevodne ustreznice, ki se pojavljajo najpogosteje, ter tiste, kjer pri pogostem pomenu ali strukturi iztočnice izhodiščnega jezika v ciljnim jeziku dobimo netipični, odmaknjeni prevod. Sledi analizirani prvi pomen gesla *breg*, brez frazeoloških enot:

<slovar>
 <geslo>
 <iztočnica>
 <IS>breg</IS>
 <I>brég</I>

```

</iztočnica>
<zaglavje>
  <besedna vrsta>sam.</besedna vrsta>
</zaglavje>
<pomenska kategorija>
  <prevodni del>
    <prevod>
      <pomenski indikator>pas zemlje ob vodi</pomenski indikator>
      <kolokator>desni, levi, rečni, nasproti</kolokator>
      <P>right, left, river-, opposite bank</P>
      <kolokator>morski</kolokator>
      <P> sea shore</P>
      <kolokator>prestopiti</kolokator>
      <P>to burst/break/overflow its banks</P>
      <kolokator>reke, potoka</kolokator>
      <P>river-, bank of a stream</P>
      <kolokator>jezera</kolokator>
      <P>lake shore, bank of a lake</P>
    </prevod>
  <raba>
    <zgled><P>right bank</P>...je pa iskati njegovo lokacijo na gorskih
grebenih nad
    <zgled>desnim bregom Sore.</zgled>
    <zgled><P>east/west bank</P>Srbi so se zavezali, da bodo
oblikovali enotno
    <zgled>pogajalsko delegacijo, ki bo sestavljena iz treh Srbov z zahodnega in
treh Srbov z
    <zgled>vzhodnega brega Drine</zgled>
    <zgled><P>west bank</P>Na sliki je dobro viden jez Itaipu na reki
Parana, pod
    <zgled>jezom leži na zahodnem bregu reke paragvajsko mesto Ciudad del
Este, na vzhodnem
    <zgled>bregu pa brazilsko mesto Foz de Igua </zgled>
    <zgled><P>riverbank</P>Ljudje so si zgradili mesta in trge, na
rečnih bregovih so
    <zgled>nastali samostani in gradovi.</zgled>
    <zgled><P>sea shore</P>Ta ošabnost se konča z otročarijami na
morskem bregu, ko
    <zgled>poljubkuje polža, nakar ...</zgled>
    <zgled><P>opposite bank</P>Markacije nas usmerijo od zapornice
čez obsežno
    <zgled>prodišče na nasprotni breg.</zgled>
    <zgled><P>burst its banks</P>Vsakič, kadar je Nil prestopil
bregove in je voda
    <zgled>zabrisala meje med zemljišči, so namreč morali znova zakoličiti
parcele.</zgled>
    <zgled><P>left bank</P>pet učnih delavnic o ekološko razvojnem
programu na delu
    <zgled>levega brega reke Drave.</zgled>
    <zgled><P>banks/shore of the [lastno ime] lake</P>Leži namreč na
bregovih
    <zgled>velikega sladkovodnega Nikaragovskega jezera, v samem srcu te
čudovite</zgled>
  </raba>
</pomenska kategorija>
</prevodni del>
</geslo>
</slovar>

```

Analiza pokaže, da:

(a) sta najpogostejša prevedka *bank* in *shore*, pri čemer se *bank* tipično pojavlja v kontekstu tekočih voda manjšega obsega, *shore* pa v kontekstu večjih voda (*sea, lake*), lahko tudi pri rečnih veletokih. Pogoste kolokacije *levi | desni | nasprotni breg* so kontrastivno neproblematične s kolokatorji *left, right, opposite*. V veliki večini se ob kolokatorjih na prevodni strani pojavlja ustreznica *bank*, vendar tudi *shore*.

levi breg – FIDA cca. 450; *left bank* – BNC cca. 35 (brez lastnega imena – del Pariza)

desni breg – FIDA cca. 400; *right bank* – BNC cca. 20 (brez lastnega imena – del Pariza)

nasprotni breg – FIDA 517; *opposite bank* – BNC 39, *opposite shore* – BNC 14

(b) je kolokacija *rečni breg* kontrastivno zanimivejša, saj se na angleški strani pojavlja zloženska *riverbank* (BNC 122), pisana skupaj. Struktura *breg reke [lastno ime]* se prevaja neproblematično *bank of the river* (BNC 94), enako velja za 'potok', *bank of a/the stream* (BNC 15).

(c) je glagolska kolokacija *prestopiti bregove* prav tako zanimiva, saj imamo na drugi strani nepredvidljiv glagol *burst* z variantama *break* in *overflow*.

prestopiti bregove (FIDA 103) *burst its banks* (BNC 25)

break/broke

its banks (BNC 6)

overflow(ed)

its banks (BNC 6)

Končni rezultat je torej lahko sorazmerno kratek glede na enojezično ogrodje in poudarja le najpogostejše in problematične prevedke:

```
<slovar>
  <geslo>
    <iztočnica>
      <IS>breg</IS>
      <I>brég</I>
    </iztočnica>
    <zaglavje>
      <besedna vrsta>sam.</besedna vrsta>
    </zaglavje>
    <pomenska kategorija>
      <prevodni del>
        <prevod>
          <pomenski indikator>pas zemlje ob vodi</pomenski indikator>
          <P>bank</P>
          <kolokator>rečni</kolokator>
          <P>riverbank</P>;
          <kolokator>morski, jezerski</kolokator>
          <P>shore</P>
        </prevod>
        <raba>
          <zgled>Nil je prestopil bregove</zgled>
          <P>the Nile burst/broke/overflowed its banks</P>
        </raba>
      </prevodni del>
    </pomenska kategorija>
  </geslo>
</slovar>
```

3 SGML/XML

Slovarji so bili zaradi zapletene strukture in obsežnosti s tipografskega in tiskarskega stališča vedno sorazmerno težavne knjige in to svojo značilnost so ohranili tudi na prehodu iz

predračunalniškega v računalniško dobo. Vsak leksikograf se bo torej nujno soočil z odločitvijo, v kakšnem računalniškem okolju in v kakšnem formatu bo nastajal njegov slovar. Izhodišča so dokaj jasna: doseči je treba, da je vsebina čimbolj trajno hranljiva, uporabna v čimveč različnih računalniških okoljih (programih, operacijskih sistemih), da je zaradi močne strukturiranosti geselskega članka omogočeno prepoznavanje posameznih delov gesla ter da je prehod od vsebine do tiska lahek.

Leksikografi so odgovor na gornje dileme iskali v dveh smereh. Zaradi strukturiranosti in obsega so se slovarji po eni strani zdeli primerni za obdelovanje in hranjenje v programih za obdelavo baz podatkov (npr. dBase, Oracle, Microsoft Access itd.), po drugi strani pa so se zaradi čiste tekstovne vsebine zdeli primerni tudi za urejevalnike besedil (npr. Microsoft Office, Corel WordPerfect Office itd.). Odgovor je nepresentljivo prišel iz ameriške vojaške industrije. Format SGML (Standard Generalized Markup Language) je nastal po naročilu Pentagona v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, stavi pa na najmanjši možni imenovalec v računalniški industriji, nabor osnovnih 127-ih znakov latinične pisave po standardu ASCII (American Standard Code for Information Interchange). Celotno vsebino in obliko kateregakoli besedila je po standardu SGML je mogoče izraziti s pomočjo teh 127 znakov. Ideja je v osnovi preprosta in pri opisu bomo pri tej ravni tudi ostali, za podrobnejši opis napotujemo na ustrezno literaturo (Bryan 1988, <http://www.xml.org>).

Po standardu SGML sta vsebina besedila in oblika ločeni. Znaki, ki jih ni v osnovnem naboru znakov, se izražajo s kombinacijo teh znakov. Standardni zapis črk *č*, *š*, *ž* po standardu SGML denimo je `č`, `š`, `ž`. Struktura besedila in s tem tudi tipografija je izražena s pomočjo kod, ki imajo standardni zapis z lomljenimi oklepaji in označujejo začetek in konec dela strukture, npr. `<geslo>breg</geslo>`. S tem je zagotovljena trajnost in izmenljivost vsebine slovarja, za samo urejanje pa seveda potrebujemo programsko opremo, ki zna interpretirati ta format.

Ob nastanku standarda SGML urejevalnikov besedil, ki bi prepoznali format, ni bilo veliko. Pravi razmah je format SGML doživel z širjenjem interneta, saj je HTML (Hyper Text Markup Language) kot prevladujoči format svetovnega spleta prinesel s seboj tudi programsko opremo. Z novo generacijo standarda – XML (Extended Markup Language) – pa je format vstopil praktično v vse najbolj razširjene aplikacije, tako baze podatkov kot tudi urejevalnike besedil. Med bolj znanimi, ki delujejo v okolju Windows, lahko omenimo Corel WordPerfect Office 2002, Altova XML Spy 5.0, Corel Xmetal 3.0, Microsoft Office XP itd.

Zaradi splošne razširjenosti ter prednosti, ki jih prinaša, je torej smiselno urejati naš ciljni slovar v računalniškem okolju, ki prepozna in zna shraniti vsebino v formatu XML. Temu minimalnemu izhodišču pa bi lahko dodali zahteve, ki bi idealno zadovoljile slovarskega delavca:

- neposredna povezava med urejevalnikom besedila in korpusom oz. korpusi (enostaven prehod na korpus in nazaj z omogočeno tehniko "povleci-in-spusti" itd.),
- udobno urejanje XML strukture z različnimi prikazi vsebine (s kodami, z oblikovanjem brez kod itd.),
- pripravljene predloge za različne tipe slovarjev,
- kompleksna iskanja s kombinacijami iskalnih pogojev,
- validacija strukture (in vsebine, kjer je to mogoče: kvalifikatorji, kazalke...),
- enostavna priprava za tisk,
- nadzor na uredniškem procesom.

4 Zaključek

Končni rezultat našega dela je računalniška slovarska baza v formatu XML, ki poleg podatkov, vidnih v tiskani obliki slovarja, vsebuje različne informacije, uporabne za druge namene. Med njimi so lahko podatki o uredniškem procesu, kjer je to potrebno, povezave na druge slovarske baze, skriti deli gesel, potrebni za ustvarjanje izvedenih del, denimo manjšega ali obrnjenega slovarja, skratka – poljubno število informacij na več nivojih, od katerih je tiskana verzija slovarja le eden od mnogih.

Tako kot marskateri poklic je tudi poklic leksikografa s prihodom računalnikov doživel precejšnje spremembe, z razmahom korpusnega jezikoslovja in računalniških jezikovnih tehnologij morda celo bolj kot drugi. Sodobni leksikograf mora torej nujno imeti na razpolago močno računalniško podporo za svoje delo, zelo koristno pa je tudi računalniško znanje, ki presega nivo povprečnega uporabnika.

Literatura

- Barnbrook, Geoff, 1996: *Language and Computers*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bryan, Martin, 1988: *SGML, An Author's Introduction to the Standard Generalized Markup Language*. Reading: Addison-Wesley.
- Kennedy, Graeme, 1998: *An Introduction to Corpus Linguistics*. London: Longman.
- Gorjanc, Vojko in Krek, Simon, 2001: A corpus-based dictionary database as the source for compiling Slovene-X dictionaries. *Proceedings of the COMPLEX 2001^{6th} Conference on Computational Lexicography and Corpus Research*, Birmingham: Centre for Corpus Linguistics, University of Birmingham. 41–47.
- Gorjanc, Vojko, 2002: *Jezikoslovna načela gradnje računalniških besedilnih zbirk strokovnih jezikov*. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Kilgarriff, Adam, 2001. Web as corpus. *Proceedings of Corpus Linguistics 2001*. Birmingham: University of Birmingham.
- Landau, Sidney I., 2001: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oakes, Michael P., 1998: *Statistics for Corpus Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ooi, Vincent, 1998: *Computer Corpus Lexicography*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Slovarji

Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1998 (CD-ROM). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, DZS.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC.

Slovar tujk, 2002. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Korpusi

BNC, <http://www.hcu.ox.ac.uk/BNC>

FIDA, <http://www.fida.net>

Nova beseda, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html

Multext-East, ELAN, <http://nl2.ijs.si>

WebCorp, <http://www.webcorp.org.uk>

Zborník 23-ih referatov trenutno zagotovo najrelevantnejših tvorcev korpusnega jezikoslovja (v oklepajih so letnice prvega izida enega ali več tu objavljenih člankov) – Geoffrey Leech (1991, 1993), Wallace Chafe (1991), Sue Atkins, Jeremy Clear, Nicholas Ostler (1992), Douglas Biber (1993), Michael A. K. Halliday, John McNaught (1993), W. Nelson Francis (1991), Lou Burnard (1993, 1995), Tony McEnery (1992), Kenneth W. Church, Robert L. Mercer (1993), John M. Sinclair (1991), Nicoletta Calzolari (1988), Gill Francis (1993), Kenneth W. Church, Patrick Hanks (1988, 1990), Charles J. Fillmore, B. T. S. Atkins (1994), Fred Karlsson (1992), K. W. Church, W. Gale, P. Hanks, D. Hindle, R. Moon (1994), Rex Last (1992), Jeremy Clear (1993) – so uredili František Čermák, Jana Klímová in Vladimír Petkevič, prevajalci razprav v češčino pa so Renata Blatná, František Čermák, Jana Klímová, Jan Králík, Karel Kučera, Karel Pala, Vladimír Petkevič in Věra Schmiedtová. Tehten izbor člankov in njihov prevod v češčino jasno izraža, da je tako obsežna publikacija z naslovom *Študije iz korpusne lingvistiky* hkrati tudi pomemben študijski priročnik korpusnega jezikoslovja, kakršnega bi potrebovali tudi pri nas.

Comment [VG1]: zaradi poenotenja v rubriki recenzije

Comment [VG2]: –

Comment [VG3]: češki naslov že v originalu

Razpravljalni prispevki so tematsko urejeni v smiselno celoto – uvodna umestitev korpusnega jezikoslovja v širši kontekst jeziko(slo)vnih obravnav je problemsko predstavljena in ovrednotena v prvih treh razpravah (15–71) v poglavju *Uvod – Úvod*, drugo obsežno poglavje *Jezikovni korpus – Jazykový korpus* (75–235) podrobneje predstavlja zgradbo korpusov in njihovo tipologijo ter vrste označevanja, v tretjem najobsežnejšem poglavju *Korpusno jezikoslovje – Korpusová lingvistika* (239–513) je predstavljena metodologija korpusne lingvistiky, analiza in možna uporabnost korpusov, in za konec še odprta vprašanja in perspektive korpusnega jezikoslovja; dodan je še povedno izredno informativno dragocen angleško-češki slovarček uporabljenih (osnovnih) terminov (515–529). V naštetih tri poglavja je vključenih 23 referatov, natančneje tematsko razvrščenih, še s hierarhično natančneje opredeljenimi in urejenimi podpoglavji:⁴⁴ – v uvodno podpoglavje *Korpusno jezikoslovje v okviru drugih (jezikoslovnih) usmeritev (Korpusová lingvistika v rámci jiných oborů)* so vključeni članki: F. Čermák, Jezikovni korpus: Sredstvo in vir spoznanj (Jazykový korpus: Prostředek a zdroj poznání), G. Leech, Korpusno jezikoslovje – sodobno stanje stroke (The State of Art in Corpus Linguistics – Korpusová lingvistika – současný stav oboru), W. Chafe, Pomen korpusnega jezikoslovja za razumevanje lastnosti jezika (The Importance of Corpus Linguistics to Understanding the Nature of Language – Význam korpusové lingvistiky pro pochopení podstaty jazyka); v drugem poglavju so v podpoglavje *Korpus, njegova zgradba in sestava (Korpus, jeho struktura a výstavba)* vključeni članki: B. T. S. Atkinsová, J. Clear, N. Ostler, Merila za gradnjo korpusov (Corpus Design Criteria – Kritéria pro výstavbu korpusu), D. Biber, Reprezentativnost pri gradnji korpusov (Representativeness in Corpus Design – Reprezentativnost v projektu korpusu), M. A. K. Halliday, Jezik kot sistem in jezik kot funkcijski sestav: Korpus kot teoretični konstrukt (Language as System and Language as Instance: The Corpus as a Theoretical Construct – Jazyk jako systém a jazyk jako instance: Korpus jako teoretický konstrukt), J. McNaught, Potrebe uporabnikov besedilnih korpusov pri računalniški obdelavi naravnega jezika (User Needs for Textual Corpora in Natural Language Processing – Potřeby uživatelů textových korpusů při počítačovém zpracování přirozeného jazyka); v podpoglavje *Korpus in njegova tipologija (Korpus a jeho typy)* je vključen članek: W. N. Francis, Jezikovni korpusi "pred računalniškim štetjem" (Language Corpora B. C. –

Comment [VG4]: lahko tudi oblikovanje

⁴⁴ Zaradi večje neposredne sporočilnosti in prilagojeno slovenskemu naslovniku so navajani najprej (opisni) slovenski prevodi naslovov, v oklepaju pa sledijo naslovi v izvorniku in češki prevod (v primerih, ko prispevek ni bil prvotno napisan v češčini).

Jazykové korpusy "před naším počítačovým letopočtem"); v podpoglavje *Korpus in njegovo označevanje* (*Korpus a jeho anotace*) so vključeni članki: G. Leech, Modeli za označevanje korpusov (Corpus Annotation Schemes – Anotační systémy pro značkování korpusů), L. Burnard, Z malimi koraki do SGML (A Gentle Introduction to SGML – Po malých krůčcích do SGML), L. Burnard, Text Encoding Initiative: pregled (Text Encoding Initiative: an overview – Text Encoding Initiative: přehled); v tretjem poglavju so v podpoglavje *Korpusno jezikoslovje, njegove metode in pristopi* (*Korpusová lingvistika a její metody a přístupy*) vključeni članki: T. McEnery, Možnostni pristopi k računalniški lingvistiki (Probabilistic Approaches to Computational Linguistics – Pravděpodobnostní přístupy k počítačové lingvistice), K. W. Church, R. L. Mercer, Uporaba velikih korpusov (Introduction to the Special Issue on Computational Linguistics: Using Large Corpora – Používání velkých korpusů), J. M. Sinclair, Avtomatična analiza korpusov (The Automatic Analysis of Corpora – Avtomatická analýza korpusů), N. Calzolariová, Mogoča kombinacija slovarja in tezavrusa (The Dictionary and the Thesaurus can be combined – Kombinovat slovník a tezaurus je možné); v podpoglavje *Analiza in izkoriščanje korpusa* (*Analýza a vytěžování korpusu*) sta vključena članka: G. Francisová, Korpusni pristop k slovnici. Načela, metode in primeri (A Corpus-Driven Approach to Grammar. Principles, Methods and Examples – Korpusový přístup ke gramatice. Principy, metody a příklady), K. W. Church, P. Hanks, Pravila besednih asociacij, vzajemna informacija in leksikografija (Word Association Norms, Mutual Information, and Lexicography – Normy slovních asociací, vzájemná informace a lexicografie); v podpoglavje *Nekatere aplikacije korpusa in odvisnost od korpusa* (*Některé aplikace a souvislosti korpusu*) so vključeni članki: C. J. Fillmore, B. T. S. Atkinsová, Ko začnemo tam, kjer slovarji končajo: Izziv korpusne leksikografije (Starting where the Dictionaries Stop: The Challenge of Corpus Lexicography – Když začneme tam, kde slovníky končí: Výzva korpusové lexicografie), P. Hanks, Značilnost in pomenske možnosti (Typicality and Meaning Potential – Typičnost a významový potenciál), F. Karlsson, Leksikografija in korpusno jezikoslovje (Lexicography and Corpus Linguistics – Lexicografie a korpusová lingvistika), K. W. Church, W. Gale, P. Hanks idr., Leksikalna nadomestnost (Lexical Substitutability – Lexikální substituovatelnost), R. Last, Računalniki in učenje jezika: preteklost, sedanost – in prihodnost? (Computers and Language Learning: Past, Present – and Future? – Počítače a výuka jazyků: minulost, přítomnost – a budoucnost?); v podpoglavje *Odperta vprašanja in problemi korpusnega jezikoslovja* (*Otevřené otázky a problémy korpusové lingvistiky*) je vključen članek: J. Clear, Iz Firthovih načel: Programsko orodje za študij kolokacij (From Firth Principles: Computational Tools for Study of Collocation – Z firthovských principů: Komputační nástroje pro studium kolokace).

Comment [VG5]:

Comment [VG6]: glede na ustaljenost v slovenščini

V nadaljevanju bom opozorila samo na nekatere predstavitve in ugotovitve, ki se mi zdijo v stopnji seznanjanja in spoznavanja korpusnega jezikoslovja še posebej pomembne in koristne. F. Čermák seznanja s temeljnimi izhodiščnimi pojmi računalniških besedilnih korpusov in opozarja na njihovo t. i. reprezentativnost z različnih vidikov, tako da izpostavi temeljno razlikovanje med "prosto" zbirko elektronskih besedil in kvantitativno-kvalitativno sistemiziranim korpusom besedil z določenimi namembnostmi in cilji, kot so npr. aktualno strukturalno-funkcijsko proučevanje jezika in uporabnostna usmeritev za različna /ne/jezik(slo)vna področja. Korpusno jezikoslovje avtor umesti v širše zasnovano računalniško jezikoslovje. Nasproti besedilnemu korpusu postavlja kvantitativno obsežnejše elektronske tekstoteke (knjižnice) in arhive. Pri predstavljanju specifičnosti različnih korpusov podrobno opiše tudi specifične sestavine t. i. sporočevalne verige – tj. dosedanjo znano jezikovnosporočevalno verigo aktualizira še z vidika uporabe korpusov elektronskih besedil (20–22). Različnim tipologijam korpusov glede na kvantiteto in kvaliteto (18–20) posledično sledi tudi seznam potencialnih uporabnikov – jezikoslovcev različnih usmeritev. V

prilogi članka (35–37) je na primerih *danes, moč, kako* z zglednimi nizi predstavljena možna uporabnost konkordanc. Razvojni pregled korpusov – njihov nastanek in konkretni poimenski seznam obstoječih korpusov ponuja članek G. Leecha. Poveden je tudi spremstveni podatek, kako so razvoj in delovanje korpusov sprejemale druge jezikoslovne usmeritve, npr. strukturalisti, predstavniki generativne slovnice idr. (39, 46–47). W. Chafe skuša s konkretnimi primeri ugotoviti, kolikšna je verodostojnost korpusa pri določanju najnavadnejših stavčnočlenskih stav v okviru stavčnih povedi in s tem posledično pri določanju tipičnih stavčnih vzorcev za določen jezik (63–64). Še posebej so korpusi lahko aktualizirana preveritev ali zgolj potrditev možnih stavkotvornih osebkovih vlog. Zanimiva ugotovitev za angleščino je, da le okoli 3 odstotke t. i. novih osebkov uvaja novo informacijo, in so sami po sebi, kljub svoji novosti, nezanimivi, kar je z vidika členjenja po aktualnosti razumljivo, ker je težišče novosti v na novo uvajani remi, in ne v izhodišču (65–66). Z bistvenimi merili za zgraditev korpusa se ukvarjajo S. Atkins, J. Clear in N. Ostler – zagotovo je eno bistvenih izhodiščnih vprašanj, kako korektno in zvrstno uravnoteženo graditi korpus, torej kako izbirati relevantna besedila, kako jih ustrezno vključiti in sploh obravnavati (76–79). Posebno sporočilna je izdelana vzorčna tipologija besedil, ki se jih vključuje v korpus (85–91). Metodološko je posebej obravnavana specifična vključevanja in označevanja govornih besedil. Glavne parametre pri izboru besedil v korpus še podrobneje analizira s številčnimi formulacijami, s tabelnimi in grafičnimi prikazi D. Biber (111, 116–117, 121–125). Za nekorpuse jezikoslovce, tj. za tiste, ki dosedaj še nismo aktivno delali s korpusi, je z vidika razumevanja razmerja slovnica : korpus koristen prispevek M. A. K. Hallidaya. Z opisom sodelovanja s kolegom J. Sinclairom v šestdesetih letih 20. stoletja je predstavil, kako je predvsem leksikograf Sinclair želel na osnovi slovarja narediti slovnico, in na drugi strani je predvsem slovníčar Halliday na osnovi slovnice želel narediti slovar. Ta vzajemni odnos med slovnico in leksikologijo/leksikografijo se je razvil v t. i. teorijo leksikogramatike, ki se uspešno uresničuje in razvija z razvojem in nadgradnjo korpusov (139). Ostaja pa vprašanje, kako načela sistemske slovnice cepiti tudi na korpus oz. do katere mere je že možno slovnico disciplinirati korpus. G. Leech predstavlja različne sisteme označevanja korpusov: pravopisno označevanje, fonetično/fonološko označevanje, prozodično označevanje, slovnico označevanje, skladijsko označevanje, pomensko označevanje in označevanje govornega besedila (186–193). Poudarja prilagajanje označevalnih sistemov resničnim potrebam jezikoslovcev – uporabnikov, in seveda njihovo čim večjo univerzalnost. L. Burnard se pri označevanju zavzema za mednarodni standard oz. metajezik SGML (Standard Generalized Markup Language) z upoštevanjem priporočil za označevanje korpusov TEI (Text Encoding Initiative). Uporabnost tovrstnega standarda je bila pri nas dosedaj že predstavljena v člankih o korpusnem jezikoslovju kot spremni komentar ob uporabi korpusa FIDA. V nadaljevanju L. Burnard v primerih predstavlja posamezne oznake oz. elemente SGML. Naslednji korak pa je z razpoložljivimi oznakami oblikovati ustrezno formalno specifikacijo zgradbe obdelovanega (besedilnega) dokumenta (DTD = Document Type Definition). O nastajanju elektronskih različic besedil oz. o TEI je drugi samostojni članek L. Burnarda (223–235). T. McEnery odpira vprašanje različnih možnosti pristopov k računalniškem jezikoslovju. S konkretnimi primeri so predstavljeni načini in tudi po procesnih stopnjah opisane možnosti pridobivanja zelenih jezikoslovnih informacij (242–273). Na ta obširni prispevek se navezuje tudi predstavitev uporabe velikih korpusov K. W. Churcha in R. L. Mercera. Pri avtomatični analizi korpusov J. M. Sinclairja je (vsaj zame) najbolj zanimiva in povedna s konkretnimi primeri prikazana skladijska analiza (310–316). Posredno, s konkretnimi skladijskimi analizami, je obravnavana in predstavljena teorija t. i. leksikogramatike (318–319). Podpoglavji *Analiza in izkoriščanje korpusa* in *Nekatere aplikacije korpusa in odvisnost od korpusa* (345–491) sta posebej sporočilni in dragoceni za leksikologe, ker je uporabnost in koristnost korpusov konkretizirana z uporabo besednovrstno različnih eno- ali večbesednih

leksemov in neleksikaliziranih besednih zvez. Velja izpostaviti prikaze dolgih konkordančnih nizov z opozorili in komentarji, kako dobiti tudi samo izbrane zelene dele nizov, v okviru frazeologije pa kako v nizu konkordanc izločiti idiome (350). Leksikološkim raziskavam z uporabo korpusov je v celoti namenjena razprava *Pravila besednih asociacij, vzajemna informacija in leksikografija* K. W. Churcha in P. Hanksa – z mnogimi navajanimi primeri je spet prikazana praktična uporabnost korpusov s pomočjo statističnih analiz velike količine podatkov (363–378). Načela leksikološke in leksikografske uporabe korpusov in merila /ne/praktičnosti so podrobneje, na posameznih primerih, obravnavana v celem sedmem podpoglavju *Nekatere aplikacije korpusa in odvisnost od korpusa* (345–491). Popolnoma razumljivo je, da se neodvisni različni članki vsaj deloma prekrivajo, zato so skoraj v vseh poudarjene nadaljnje usmeritve korpusnega jezikoslovja – nadaljnji razvoj samih korpusov, razvoj korpusnega (programskega) orodja in razvoj korpusnega označevanja na vseh jezikovnih ravneh.

Končno poglavje *Odprta vprašanja in problemi korpusne lingvistike* (495–513) nakazuje pot nadaljnega razvoja korpusnega jezikoslovja in predstavlja jezikovne opise na podlagi živega jezika; prav to je osnovni in izhodiščni argument tako leksikologov kot jezikoslovcev nasploh. Hkrati pa opozarja na jezikovne opise, ki s pomočjo postopkov korpusne analize lahko posredujejo informacije o dejanski jezikovni rabi kot še nikoli prej. Predvsem za leksikologe pa je cilj priti do kar najbolj natančnega popisa (tako pogostnostnega kot vsebinskega) pomenja posameznih leksemov, kar omogoča ažurirano pomensko- in strukturoskladenjsko rabo starega in na novo sprejetega besedja.

Skratka, knjiga – priročnik je lahko zgled in dokaz hkrati, kako se s posredovanjem (tudi prevodnim) bistvenih razprav in z zbrano osnovno terminologijo seznanja in uveljavlja novo jezikoslovno področje v določenem okolju. Ker je pri nas pot po tej usmeritvi tako študijsko kot širše uporabniško že utrjena, bi bil tovrstni priročnik lahko že manj obsežen in bolj specializiran, vendar pa vsekakor potreben.

Andreja Žele
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

10. mednarodni kongres Evropskega združenja za leksikografijo, Kopenhagen, 13.–17. avgust 2002

Kopenhagen. Prav ko je v Slavistični reviji izšel članek Petra Svetine o slovenskih tiskih v Črnem diamantu, novem delu kraljeve knjižnice v Kopenhagenu (SRL 50/2: 281–285), je na drugi strani kanala potekal 10. kongres Evropskega združenja za leksikografijo EURALEX (European Association for Lexicography). Gre za eno izmed najbolj referenčnih strokovnih srečanj za področje leksikografije, deloma tudi leksikologije. Letošnji gostitelj je bil Center za govorne tehnologije Filozofske fakultete Univerze v Kopenhagenu. Na kongresu nas je bilo več kot 250, iz Slovenije 7.

Kot je to za EVRALEX v navadi, je bil organiziran tudi predkongresni seminar na temo »Sketching Words«. Tokrat ga je vodil Adam Kilgariff z Univerze v Brightonu, predstavil pa je postopke procesiranja korpusnih podatkov in njihove obdelave, ki omogočajo polavtomatsko izdelavo profila posameznega leksema; tako hierarhizirani podatki namreč leksikografu močno olajšajo delo, saj pravzaprav že predstavljajo ogrodje geselskega članka.

EURALEX. Evropsko združenje za leksikografijo je bilo ustanovljeno l. 1983 z namenom spremljati in promovirati široko področje leksikografskega dela ter ustvariti forum za diskusijo leksikografov in leksikologov, pa tudi drugih raziskovalcev, ki se povezujejo s področjem leksikografije, pedagoških delavcev in študentov, založnikov ter druge zainteresirane javnosti. Tako danes povezuje vrsto individualnih članov zelo širokega profila ter institucionalne člane ne le iz Evrope, ampak z vseh koncev sveta. Združenje EURALEX namreč tesno sodeluje s svojimi bratskimi organizacijami: severnoameriško **DSNA** – Dictionary Society of North America, afriškim združenjem **AFRILEX** – African Association for Lexicography, azijskim **ASIALEX** – Asian Association for Lexicography in avstralskim **AUSTRALEX** – Australasian Association for Lexicography (<http://www.ims.uni-stuttgart.de/euralex>).

EURALEX vsaki dve leti organizira kongres in pred njim izda zbornik recenziranih prispevkov; lanskoletni prinaša 93 člankov na 864 straneh. V sodelovanju z založbo Oxford University Press pa izdaja tudi revijo International Journal of Lexicography (<http://www.oup.co.uk/jnls/list/lexico>) in s pomočjo različnih skladov spodbuja delo mladih leksikografov v Evropi.

Slovarji in ne slovar. Danes se srečujemo s tako različnimi slovarji, da je leksikografija razvila kompleksno slovarsko tipologijo, tudi zato, da jih glede na različne ocenjevalne parametre medsebojno lažje primerjamo, od formalne in funkcijske do genetske. Skupno jim je zavedanje le osnovnega okvira klasifikacije, saj je ob taki heterogenosti slovarjev, kot jo srečujemo danes, vseobsegajoča klasifikacija nemogoča. Vse predlagane tipologije pa v celoti zavračajo ločevanje slovarjev na t. i. akademske oz. znanstvene in komercialne.

Pestrost slovarjev prinaša s seboj tudi široko paleto slovarskih metodologij; prav pri slovarskem delu se njihova ustreznost zelo hitro potrjuje v praksi, nenehno se preverja v stiku z uporabniki. Sodobna leksikografija se popolnoma zaveda uporabniškega vidika svojega dela; izdelave slovar le z akademskim namenom popisa leksike brez jasno določenega ciljnega naslovnika in metodologije, ki omogoča oblikovanje uporabniku prijaznega priročnika, sodobna leksikografska praksa ne pozna več.

Tudi sicer je ena od temeljnih kvalitete tovrstnih strokovnih srečanj pluralnost pristopov in popolna odprtost dialoga. Sobivanje različnih pristopov v medsebojnem dialogu je kvaliteta, ki omogoča dinamičen razvoj vsem in vsakemu posebej; samoumevnost različnosti je pokazatelj dejanske demokracije, tudi ko gre za vprašanja našega strokovnega bivanja.

Samoumevnost korpusov. *Leksikografija že po tradiciji temelji na gradivni osnovi, različnih načrtno zbranih podatkih o jezikovni rabi. Le velika količina jezikovnih podatkov zares omogoča sklepanje o dejanskem jeziku in distribuciji jezikovnih fenomenov po posameznih tipih besedil. Danes so glede količine in kakovosti podatkov o jezikovni rabi seveda aktualni korpusi – velike računalniško berljive zbirke besedil, ki jih s pomočjo različnih programskih orodij analiziramo, npr. za potrebe jezikovnih opisov. S sprotnim zajemanjem besedil lahko dinamično spremljajo razvoj jezika in neprestano omogočajo vpogled v njegovo stanje. Za jezikovne opise, ki želijo predstaviti jezik sredi dejanskega življenja, so tako danes korpusi edini pravi vir jezikovnih podatkov. Prav področje leksikografije je korpuse prvo posvojilo, na tem področju so to že sorazmerno stara pojavnost, tako da je danes že popolnoma odveč ločevanje slovarjev na korpusne in nekorpusne. Edino relevantno vprašanje, ki se v zvezi s korpusi postavlja, je, kakšen korpus je osnova leksikalnega opisa.*

Korpusi se v leksikologiji in leksikografiji že več kot dve desetletji ne pojmujejo le kot nepogrešljiva gradivna osnova, ampak se je ob tem razvila in se še vedno dinamično razvija metodologija pridobivanja jezikovnih podatkov iz korpusov in metodologija gradnje slovarjev, ki jih korpusni pristop omogoča. Tako eno kot drugo je povezano z različnimi orodji in tehnikami, ki jih omogočajo računalniške programske aplikacije, tako da je danes računalniška leksikologija in leksikografija nepogrešljiv segment leksikološkega in leksikografskega dela; na kongresu je bilo prav na to temo prispevkov največ. Področje se dinamično razvija že več kot desetletje, prva konferenca COMPLEX (Computational Lexicography), ki združuje raziskovalce s tega področja, pa je bila organizirana že l. 1990, marca letos bo v Budimpešti že sedma po vrsti. Vsi, ki delajo na področju slovarstva, se zavedajo, da je danes leksikografsko delo mogoče le ob močni računalniški podpori.

Ključna beseda: kolokacija. *Prav v zvezi z zajemanjem leksikografsko zanimivih podatkov iz korpusa se v veliki meri oblikuje aktualna leksikografska diskusija. Zajemanje kolokacij, torej podatkov o tipičnem ubesediljenju posameznega leksema in njihovem vključevanju v sodobne slovarje je žarišče leksikografskega dogajanja. Razvoj metod korpusne analize za zajem kolokacij je v veliki meri izšel iz osnovnih statističnih analiz korpusa in se nadaljeval v smeri statističnih metod, primernejših za zajem jezikovnih informacij. Danes se t. i. jezikovno neodvisnim metodam, ki se lahko uporabljajo pri vseh jezikih, vse bolj pridružujejo za posamezen jezik specifične, torej jezikovno odvisne; te velikokrat temeljijo na kombinaciji statističnih podatkov in korpusnih skladišnih vzorcev.*

Poleg metodologije so tudi za zajem kolokacij pomembna programska orodja; njihov razvoj pa je velikokrat povezan z velikimi kapitalskimi vložki, ki si jih lahko privoščijo le bogate leksikografske hiše, predvsem angleške založbe. Programje, ki ga danes uporabljajo v angleškem okolju, je prav impresivno. Leksikograf iz korpusa že avtomatsko dobi veliko količino relevantnih podatkov, na voljo pa mu je tudi programje za njihovo nadaljnjo obdelavo in pripravo slovarskega članka.

Sodobna leksikografija je predvsem v angleškem okolju pomembna industrijska panoga, posledično pa to tudi pomeni, da v nadaljnji razvoj lahko vlaga izjemno veliko sredstev; tako je nenehno vsaj korak ali dva pred vsemi drugimi. Danes leksikografsko delo zahteva

sorazmerno velik izhodiščni kapitalski vložek in uigran leksikografski tim; v manjših okoljih je zato edino smiselno združevanje ustvarjalnih in finančnih moči na enem mestu. V slovenskem prostoru znanje za gradnjo sodobnih slovarjev nedvomno obstaja, veliko vprašanje pa je, ali bomo znali strniti ustvarjalne moči in se podati na pot konstruktivnega sodelovanja.

Mi in EURALEX. Že nekaj let se posamezniki iz Slovenije udeležujejo rednih kongresov EURALEX, kar nekaj individualnih članov nas je tako s pedagoško-raziskovalnih institucij kot tudi z založb. Prav neverjetno pa je, da prav nobena slovenska institucija ni članica, četudi je združenje vse do sedaj omogočalo inštitutsko sodelovanje srednje- in vzhodnoevropskih inštitucionalnih članic za simbolično članarino. Kljub temu da institucije ne vidijo prednosti, ki bi jim jih prineslo članstvo, pa veseli dejstvo, da Slovenci delo združenja poznamo in se vanj tudi vključujemo. Razveseljivo je tudi, da je bilo na lanskoletni skupščini EURALEX podeljenih kar nekaj finančnih sredstev prav manjšim leksikografskim projektom v povezavi s slovenščino.

Lorient. EURALEX se z evropskega severa iz germanskega seli v romansko okolje, naslednje leto v prvi polovici julija najprej na atlantsko obalo Bretanije, v mestece Lorient, potem pa k naši sosedom v Firence. Šušlja se, da bo po romanskem EURALEX gostilo slovansko okolje.

Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Projekt TEMPUS 2001–2003: *Sporazumevalna zmožnost v večjezičnem okolju*

Na Hrvaškem potekajo v zadnjih nekaj letih burne razprave o različnih predlogih nove kurikularne preнове osnovnega in srednjega šolstva, saj z dosedanjim sistemom, učnimi načrti in učbeniki ni zadovoljen nihče – ne učenci in učitelji ne starši in širša javnost. Pri predmetih *Hrvaški jezik in književnost* v osnovni šoli in *Hrvaški jezik* v srednji šoli je že na prvi pogled očitna neusklajenost učnih načrtov, in s tem tudi učbenikov, s sodobnimi jezikoslovnimi teorijami, ki poudarjajo sporazumevalno vlogo jezika in ga ne dojemajo le kot sistem znakov in pravil za tvorjenje besedil. S stališča sodobnega jezikoslovja je tako glavni cilj učenja/poučevanja hrvaškega jezika usposobiti učence za pridobivanje sporazumevalne zmožnosti, ki vključuje jezikovno, sociolingvistično in strateško zmožnost. Na žalost pa je poučevanje hrvaščine v osnovnih in srednjih šolah daleč od ciljev komunikacijskega pristopa pri učenju jezikov. Z drugimi besedami, hrvaški učenci in dijaki se namesto z uporabnim oziroma “vsakdanjim” jezikom, ki jih obdaja, še vedno srečujejo z množico jezikoslovnih abstraktnih pojmov. In ravno s problematiko novega, drugačnega pristopa k učenju/poučevanju hrvaščine se v okviru mednarodnega Tempusovega projekta z naslovom *Sporazumevalna zmožnost v večjezičnem okolju* (Communicative Competence in Language Pluralistic Environment) ukvarja skupina strokovnjakov (teoretikov in praktikov). Koordinator projekta je Univerza v Zagrebu oziroma Laboratorij za psiholingvistične raziskave Oddelka za logopedijo Izobraževalno-rehabilitacijske fakultete, vodi pa ga dr. Melite Kovačević. Pri projektu poleg zagrebških univerzitetnih strokovnjakov sodelujejo tudi strokovnjaki z drugih, tako hrvaških (Split, Osijek, Reka) kot tujih univerz (Ljubljana, Sassari, Szeged, Pécz, San Sebastian in Dunaj). Poleg domačih in tujih strokovnjakov so v projekt vključeni učitelji, pedagogi, ravnatelji osnovnih šol in otroških vrtcev iz vse Hrvaške (osnovne šole iz Zagreba, Čakovca, Dubrovnika, Pučišća, istrskega Novigrada, Zmajevca ter vrtca iz Zagreba in istrskega Novigrada), med katerimi so tudi učitelji, ki učijo hrvaščino v šolah narodnih manjšin. Gre torej za enega redkih evropskih projektov, ki mu je uspelo zbrati zavidljivo število sodelavcev z različnih institucij (9 hrvaških in evropskih univerz, 7 osnovnih šol in 2 vrtca).

V okviru projekta je bila na Hrvaškem organizirana vrsta srečanj in delavnic, pri katerih so sodelovali predstavniki hrvaških univerz, šol in vrtcev (na delavnicah je sodeloval tudi predstavnik katere od evropskih univerz). Posvečeni so bili posameznim projektnim temam, npr. večjezičnosti (ne le hrvaško-italijanskim oz. hrvaško-madžarskim stikom, temveč tudi stikom hrvaškega knjižnega jezika ter posameznih narečij in narečnih govorov), interkulturalnosti, narečnim slovarjem, kontrastivnemu pristopu pri učenju jezika, tradicionalnim in/ali sporazumevalnim učbenikom za hrvaščino, vprašanjem, kako “izrabiti” narečje, da bi prišli do knjižnega jezika, kako razvijati sporazumevalne strategije pri predšolskih otrocih, jezikovnim igram, s pomočjo katerih lahko odkrivamo jezikovne probleme in zakonitosti, itd. Večina sodelavcev projekta se je srečevala tudi na tujih univerzah: v Trstu, San Sebastianu, Budimpešti in na Dunaju. Na teh srečanjih smo se seznanili s posebnostmi izobraževalnih sistemov posameznih držav, teoretično in praktično. Neprecenljivi so bili predvsem obiski šol, kot npr. na Dunaju, kjer smo spremljali pouk (nižji razredi osnovne šole), ki je potekal izmenično v turščini in nemščini oziroma italijanščini in nemščini.

Rezultati prvega leta projektnega dela so predstavljeni v publikaciji *Sporazumevalna zmožnost v večjezičnem okolju I: stanje, težave, smernice* (ur. M. Kovačević in D. Pavličević-Franić, Jastrebarsko: Naklada Slap, 2002). V prvem delu publikacije, *Analiza izobraževalnih kurikulumov in učbenikov za hrvaščino*, so podane analize (a) obstoječih učnih načrtov in učbenikov za hrvaški jezik in književnost za nižje razrede osnovne šole, (b) učnih načrtov dvojezičnih hrvaško-italijanskih in hrvaško-madžarskih šol ter (c) učnih načrtov za hrvaški jezik na pedagoških in filozofskih fakultetah. Strnjeni rezultati analiz, ki se nanašajo na učne načrte in učbenike za hrvaški jezik in književnost v nižjih razredih osnovnih šol, so naslednji: sporočanju (predmet *Hrvaški jezik* je v osnovni šoli razdeljen na področja: hrvaški jezik, književnost, sporočanje in medijska kultura) se ne posveča dovolj pozornosti; učbeniki ne zadoščajo kriterijem zaznavno-sporazumevalno-ustvarjalnih učbenikov in beril, tako je npr. v jezikovnih učbenikih preveč neživiljenjskih sporazumevalnih situacij, kar velja tudi za nekatere teme; v njih je še vedno premalo ustvarjalnih nalog in vaj; premalo so upoštevane tudi individualne zmožnosti učencev. Čeprav so novi učbeniki za književnost in berila precej boljši od prejšnjih, imajo še vedno nekaj pomanjkljivosti, npr. da so za učence jezikovno neustrezni, pomanjkljivi pa so tudi na slikovno-grafični ravni. Skrb vzbuja dejstvo, da dvojezične hrvaško-italijanske in hrvaško-madžarske šole še vedno nimajo posebnih učnih načrtov, čeprav jih zakon predvideva. Očitno gre za malomarnost institucij Republike Hrvaške, odgovornih za izvajanje pouka maternega in nematernega jezika (jezika okolja) v dvojezičnem okolju. Ker v teh šolah učijo po učnih načrtih, namenjenih vsem osnovnim šolam na Hrvaškem, pri pouku niso upoštevane dvojezičnost učencev in njihove različne jezikovne zmožnosti (npr. od popolnega nepoznavanja hrvaščine v Baranji do poznavanja narečja, čakavščine, v istrskem Novigradu), ni komunikacijsko-kontrastivnega pristopa pri učenju jezika ne vsebin dveh različnih kultur, kar bi pripomoglo pri vzpostavljanju jezikovne in kulturne komunikacije v teh okoljih. Učni načrti za hrvaški jezik na pedagoških in filozofskih fakultetah še vedno preveč pozornosti posvečajo izključno jezikoslovnim vsebinam (vsem jezikovnim ravninam knjižnega jezika, zgodovini jezika ipd.), medtem ko so druge vsebine, npr. dvojezičnost, zgodnje učenje jezika, jezikovni razvoj itd. le delno zastopane, najpogosteje v okviru drugih predmetov (didaktike tujih jezikov).

Drugi del publikacije, *Jezikovno izobraževanje v šolskih sistemih evropskih držav: Italija, Madžarska, Slovenija, Španija*, je posvečen predstavitvi posebnosti jezikovnega izobraževanja v evropskih državah, ki sodelujejo pri projektu. Italijanski šolski sistem so v zadnjih desetletjih 20. stoletja zaznamovale burne razprave o vlogi narečij in njihovega vpliva na učenje in poučevanje knjižnega jezika, danes pa so razprave bolj usmerjene k poučevanju tujih jezikov in k permanentnemu izobraževanju učiteljev. Madžarski šolski sistem (poučevanje materinščine na Madžarskem) se še vedno nagiba k normativnosti, kar je značilno za vse srednje- in vzhodnoevropske sisteme, to pa se izraža s stigmatizacijo vsega, kar je neknjižno, znotraj knjižnega pa nenormativno. Slovenski šolski sistem je doživel celotno kurikularno prenovu devetletne osnovne in srednje šole. Prikazane so analize novih učnih načrtov za slovenščino v prvem triletju (1.–3. razred), didaktični viri, permanentno izobraževanje učiteljev in vzgojiteljev ter rezultati evaluacije uvajanja učnih načrtov. Ena od novosti novega predmetnika v slovenski osnovni šoli je veliko število izbirnih predmetov, med katerimi je v zadnjem triletju kot sosednji jezik tudi hrvaščina. Prikazana je struktura programa, ki temelji na sodobnih programskih teorijah, posebej pa je poudarjen komunikacijsko-kontrastivni pristop pri učenju/poučevanju hrvaškega jezika, književnosti in kulture. Predstavljen je tudi nov učni načrt *Slovenščina za tujce*, ki so ga pripravili strokovnjaki Centra za

slovenščino kot drugi/tuji jezik Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Načrt ustreza ravnem znanja jezika Sveta Evrope (osnovna ali funkcionalna raven, srednja ali operacionalna raven ter napredna ali akademska raven), namenjen pa je tistim, ki potrebujejo potrdilo o znanju slovenščine za različne namene.

V tretjem delu publikacije z naslovom *Jezikovna zmožnost v praksi* so različni prispevki: članek o sociolingvistični dimenziji sporazumevalne zmožnosti v večjezičnem okolju ter poročila o delavnicah in obiskih osnovnih šol in vrtcev v večjezičnih okoljih (istrskem Novigradu, Baranji), o delavnici v Dubrovniku in o obisku slovenske gimnazije France Prešeren v Trstu. Na koncu so navedeni tudi rezultati raziskav, izvedenih z učitelji in učenci v enojezičnih in večjezičnih okoljih. Analiza vprašalnika za učitelje (s katerim je bila preučevana zastopanost posameznih vsebin v učnem načrtu za hrvaški jezik, njihova razporeditev in odnos med slovnico in sporočanjem) je potrdila temeljne teze našega projekta. Če jih naštejemo le nekaj: v načrtih je preveč slovnično-pravopisnih in premalo sporočanjških vsebin, zlasti zelo vsakdanjih vsebin; zanemarjeni sta jezikovni dejavnosti poslušanje in govorjenje; premalo je uzaveščena vloga narečja pri pouku itd. Zanimivi so rezultati analize vprašalnika za učence v dvojezičnih okoljih, ki so pokazali, da gre v Novigradu (Istra) in Baranji za različno dvojezičnost: pri novigrajskih učencih prevladuje hrvaščina (čakavščina), pri baranjskih pa madžarščina; učenci se zavedajo jezikovne raznolikosti in pomembnosti učenja drugega jezika, zanimivo pa je tudi, da imajo učenci pozitivno mnenje o učenju slovnice. Za razliko od njih pa učenci v enojezičnih okoljih menijo, da bi bil "pouk hrvaščine lažji brez slovnice in večina učencev bi jo iz šole odstranila" (119); tudi z učenjem jezikoslovnih definicij na pamet niso zadovoljni, pogosteje bi radi uporabljali narečje itd.

Rezultati drugega leta projektne delo bodo objavljeni v 2. knjigi pred zaključkom projekta. Marca 2003 bo v Zagrebu zaključni sestanek vseh sodelavcev projekta, ki bo predstavljen tudi širši hrvaški javnosti, sestanka pa se bodo udeležili tudi predstavniki odgovornih institucij Republike Hrvaške ter predstavniki Evropske unije. Upajmo, da bodo strokovnjaki, ki se bodo ukvarjali s hrvaško kurikularno prenovo, upoštevali rezultate projekta, zlasti tiste, ki so z njo neposredno povezani. V mislih imamo predvsem avtorje novih učnih načrtov in učbenikov za hrvaški jezik (ne le kot materni, ampak tudi kot drugi ali tuji), ki bi morali upoštevati različnost pristopov učenja in poučevanja hrvaščine kot maternega jezika in hrvaščine kot drugega jezika. Učenci v dvojezičnih okoljih bi namreč morali imeti posebne, njim prilagojene učne načrte in učbenike, ki bi temeljili na komunikacijsko-kontrastivnem pristopu. Več pozornosti, zlasti v nižjih razredih, bi morali posvetiti odnosom med knjižnim jezikom in narečjem; le-tega bi morali izrabiti za boljše poznavanje knjižnega jezika; zavzemati bi se morali za pozitiven odnos tako do narečij in narečnih govorov kot tudi do drugih jezikov in kultur. Veliko vlogo pri komunikacijskem pristopu k učenju hrvaščine imajo učitelji, ki so pri takšnem pristopu predvsem organizatorji učnega procesa. Da bi lahko opravljali takšno vlogo, je nujno njihovo permanentno izobraževanje (do sedaj na Hrvaškem popolnoma zanemarjeno). Veliko sprememb bo moral doživeti tudi univerzitetni študij didaktike hrvaškega jezika in književnosti, ki se bo moral osredotočiti na potrebe bodočega hrvaškega prenovljenega osnovnega in srednjega šolstva. Upajmo, da bodo ugotovitve projekta zaživele v hrvaškem prenovljenem izobraževalnem sistemu.

Vesna Požgaj Hadži
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Tine Logar (1916–2003)

Življenjsko delo akademika in zaslužnega profesorja dr. Tineta Logarja je bilo skorajda v celoti posvečeno slovenski dialektologiji. Njegovo raziskovalno izhodišče je bila jezikovna in jezikovnogeografska podoba slovenskih narečij, kakor jo je v prvi polovici 20. stoletja zasnoval Fran Ramovš. Dopolnjevanje ter stvarno in strukturno spreminjanje te podobe lahko spremljamo skozi vse njegove razprave – od najzgodnejše obravnave narečnih razmer na obsoško-nadiški narečni meji (1951) do strnjenih prikazov prispevka slovenske povojne dialektologije s preloma osemdesetih in devetdesetih let. Zato je mogoče celo pritrditi profesorjevi skromni samoopredelitvi, da je »le Ramovšev učenec«, če to pomeni trdno zasidranost v slovenskem dialektološkem izročilu in tak način vključevanja novih raziskovalnih metod, ki organsko združuje staro in novo vodenje. Kot predavatelj dialektologije in zgodovinske slovnice na Filozofski fakulteti v Ljubljani, sodelavec dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (ZRC) SAZU in vodja slovenske nacionalne komisije za Slovanski lingvistični atlas (OLA) je v zadnjih petdesetih letih posebljal stroko v osrednjem slovenskem prostoru in njen razvoj zaznamoval v tolikšni meri, da lahko danes govorimo o ljubljanski dialektološki šoli (z njenima mlajšima različicama, mariborsko in nastajajočo koprsko).

Profesor Tine Logar, rojen 11. februarja 1916 v Horjulu v kmečki družini, ki je Slovincem dala kar tri znanstvenike, je spadal v tisto generacijo raziskovalcev, ki jim je znanstveni razvoj poleg strokovne rasti in naravnosti k cilju usodno odmerjal tudi tok zgodovine. Leta 1935 je maturiral na klasični gimnaziji v Ljubljani in začel študirati slavistiko na Filozofski fakulteti. Zgodnje zanimanje za zgodovino jezika in dialektologijo potrjujejo prve ocene jezikoslovnih del v Slovincu, Dejanju in Času od leta 1936 naprej. Diplomiral (1940) in doktoriral (1941) je tik pred začetkom druge svetovne vojne, ki je njegovo raziskovalno dejavnost prekinila skoraj za šest let. K proučevanju narečij se je vrnil šele na začetku leta 1947, ko ga je profesor Fran Ramovš pritegnil k delu na Inštitutu za slovenski jezik pri Akademiji znanosti in umetnosti. Kot glavni zapisovalec je pod Ramovševim vodstvom začel zbirati gradivo za Slovenski lingvistični atlas, delo, ki vse do danes začrtuje smer slovenski dialektologiji. V letih 1947 in 1948 je tako nastalo prvih 31 zapisov govorov s področij, ki so bila razvojno povezana z njegovim rodnim horjulskim narečjem (narečja rovtarske skupine, gorenjsko in dolensko narečje). Delovno mesto znanstvenega aspiranta naj bi obenem pomenilo tudi pripravo za pedagoško-znanstveno delo na ljubljanski slavistiki. Tri tedne pred svojim prvim nastopom v dialektološkem seminarju, v začetku leta 1949, pa je

profesor Logar postal ena izmed žrtev resolucije informbiroja. Zaporna kazen, ki jo je prestajal na Golem otoku in v bosanskih rudnikih, mu je ne samo odvzela dve leti najbolj ustvarjalnega življenjskega obdobja, ampak mu skoraj za desetletje zaprla tudi pot na univerzo.

Globoko zavezan dialektologiji se je zato profesor Logar popolnoma posvetil delu za SLA. V osmih letih strnjenegega terenskega dela je nastalo jedro gradivske zbirke (nadaljnjih 135 zapisov govorov po vprašalnici). Njegove jezikovnogeografske raziskave so bile v slovenskem prostoru, ki je bil v tistem času skorajda odrezan od dogajanj v sočasni evropski dialektologiji, pionirske zlasti z metodološkega vidika. Zaradi primerljivosti podatkov je bilo treba rešiti vprašanja izbire narečnih govorcev, metode pogovora z informatorji, oceniti ustreznost vnaprej določenih raziskovalnih točk in ovrednotiti primernost vprašalnice same. Bolj kot v objavljenih prispevkih, kjer je ta problematika sicer nekajkrat načeta (*Iz priprav za lingvistični atlas*, 1958/59; *Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije*, 1962), se ta del raziskav profesorja Logarja zrcali v poročilih s terenskega dela za SLA (1951–1958), ki so shranjena v arhivu SAZU. Tudi njegov prispevek k SLA še ni do konca proučen in ovrednoten, saj je objavil le del svojih izsledkov, medtem ko je obrise celote zaenkrat mogoče izluščiti le iz popravkov na novi *Karti slovenskih narečij*, ki jo je leta 1983 izdal skupaj z Jakobom Riglerjem.

V svojih razpravah se je namreč osredotočal predvsem na prikaz prehodnih in mešanih narečij ter govorov, potrebnih za presojo ustreznosti modela slovenske dialektizacije, ter na tiste (zlasti zahodne in jugozahodne) slovenske govore, ki so bili v obdobju med obema vojnama raziskovalcem nedostopni, Ramovševa predstavitev teh narečij pa se je opirala na starejše študije (Baudouin de Courtenay, Štrekelj, Mačeki itd.). Za tiste iz petdesetih let, zlasti za *Dialektološke študije* (1954–), je značilna izrazita interdisciplinarna naravnost, narečni pojavi so v njih obravnavani kot »projekcija«, »posledica« in »rezultat« zgodovinskih dejstev (*Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča*, 1955). V njih sta se mu jasno izoblikovala hierarhija in sestav zunajjezikovnih dejavnikov, ki so vplivali na členitev slovenskih narečij, kakor jih je pozneje strnjeno predstavil v razpravi *Izvenjezikovni vzroki za dialektizacijo slovenskega jezika* (1975).

Naslednje znanstvenoraziskovalno obdobje profesorja Logarja se začinja z njegovim odhodom na univerzo (leta 1958 je postal docent za dialektologijo in zgodovinsko slovnico slovenskega jezika, leta 1962 izredni in leta 1967 redni profesor; v šestdesetih letih pa je bil tudi predstojnik Oddelka za slovanske jezike in književnosti ter prodekan in dekan Filozofske fakultete v Ljubljani). Delo na terenu se je v precejšnji meri umaknilo pedagoškemu delu ter

se v glavnem omejilo na raziskovanje do tedaj nedostopnih zamejskih narečij (27 govorov na avstrijskem Koroškem in v Italiji).

Skorajda sočasno se je po 4. mednarodnem slavističnem kongresu v Moskvi začelo tudi intenzivnejše mednarodno sodelovanje – tako pri takratnem jugoslovanskem Medakademijskem odboru za dialektološke atlase kot v delovni skupini za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA) –, ki je ob domačih začetkih (J. Rigler, J. Toporišič) pobudilo razvoj strukturalizma v slovenski dialektologiji. Programsko je profesor Logar to preobrazbo predstavil v članku *Današnje stanje in naloge slovenske dialektologije*, 1962/63), vsebinsko pa se razkriva zlasti v njegovih raziskavah dolgih samoglasniških sestavov, pri katerih je začel uporabljati parametre fonološke strukturalne šole. Strukturalna obravnava bogatega narečnega gradiva, zbranega v petdesetih letih na območjih gorenjskega, horjulskega, zgornje- in srednjesavinjskega, mežiškega in notranjskega narečja, ki je profesorja Logarja vseskozi usmerjala k predpostavki o posebnih glasovnih razvojih na stiku dveh »dialektičnih osnov« (*Govori na Pivki: Glasoslovje in oblikoslovje*, 1954; *Dialektična podoba Pohorja*, 1959; *Iz priprav za slovenski lingvistični atlas*, 1958/59), se je podprta s sočasnimi Riglerjevimi raziskavami razvoja (zlasti kratkih) samoglasnikov, dokončno razvila v tezo o sekundarnosti slovenskih monoftongičnih samoglasniških sestavov (*O dialektizaciji slovenskega jezika*, 1964).

Predavateljsko delo in začetek Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, ki je bil leta 1965 ustanovljen med drugim tudi na Logarjevo pobudo, sta spodbudila nastanek niza preglednih člankov o slovenskih narečjih in razvoju slovenskega jezika, ki povzemajo izsledke povojnih raziskav v sodobnejši prikaz slovenskih narečij. Svojo najbolj izčiščeno podobo so ta dognanja dosegla v spremnem besedilu h knjižni izdaji slovenskih narečnih besedil *Slovenska narečja* leta 1975, ki je v drugi, razširjeni izdaji iz leta 1993 opremljena še s posnetki izbranih govorov.

To je bilo tudi obdobje plodnega dela s študenti ljubljanske slavistike, ki jih je od vsega začetka pritegnil tudi k zbiranju gradiva za SLA, obdobje nastanka poglobljenih sinhronih predstavitev posameznih slovenskih narečij, predvsem pa čas intenzivnega sodelovanja pri pripravi in izdaji prvih zvezkov Slovanskega lingvističnega atlasa. Slovenskim narečjem je bilo treba pri kartografski predstavitvi izboriti tak položaj, kakršen jim glede na narečno razčlenjenost pripada, izdelati mrežo krajev, organizirati terenske raziskave ter usklajevati metodološka in teoretična načela na skupnih srečanjih vseh slovanskih dialektologov, na katerih je v letih 1971–1980 tudi vodil fonetično sekcijo pri mednarodnem komiteju OLA. Projekt je pritegnil do tedaj najširšo skupino raziskovalcev

slovenskih narečij, fonološki opisi vseh v atlas zajetih slovenskih govorov (1981), pa so eden vidnejših dosežkov slovenskega jezikoslovja sploh. Poleg opisov osmih govorov je profesor Logar izdelal še izhodiščni splošnoslovenski fonološki sistem, na podlagi katerega je strukturalna primerjava posameznih govorov sploh mogoča. Nanj se opira večina pozneje nastalih glasoslovnih opisov slovenskih govorov.

Zaradi svojih raziskovalnih dosežkov je bil sprejet med člane Slovenske akademije znanosti in umetnosti (od leta 1972 dopisni, od leta 1981 redni član, leta 1986 pa je postal tudi dopisni član JAZU, današnje HAZU), leta 1984 je postal zaslužni profesor ljubljanske Univerze, leta 1994 pa prejel nagrado Republike Slovenije za življenjsko delo na področju slovenskega jezikoslovja.

V obdobju po upokojitvi (honorarno je predaval še do leta 1986) se je ukvarjal predvsem z zgodovino slovenske dialektologije in pisanjem gesel o narečjeslovju in slovenskih narečjih za Enciklopedijo Slovenije, osrednje mesto pa gotovo zavzema poskus fonetične rekonstrukcije besedila Brižinskih spomenikov, kateremu je posvetil polni dve leti. Sodeloval je tudi pri knjižnem izboru svojih jezikoslovnih prispevkov (*Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*, 1996).

Tako kot so njegove jezikovnozgodovinske razprave (npr. *Starogorski rokopis iz konca 15. stoletja*, 1973/74; *Glasoslovne in oblikoslovne variante v jeziku Trubarjeve Cerkovne ordninge*, 1976; *Slovenski dialekti – temeljni vir za rekonstrukcijo razvoja slovenskega jezika*, 1983/84) ves čas rasle iz obsežnega poznavanja diahronih razvojev, ki odsevajo iz sedanje strukture slovenskih narečij, je tudi njegov prispevek k sodobni podobi slovenskega knjižnega jezika oprt na poznavanje zakonitosti govornega jezika in njegovih zvrsti. Zlasti pomembni sta bili sodelovanje pri oblikovanju govorne podobe gesel v SSKJ (član Komisije za pravorečje, oblikoslovje in intonacijo pri prvi in peti knjigi ter eden glavnih informatorjev za intonacijo) ter soavtorstvo pri priročniku *Slovenska krajevna imena* (1985).

Opozoriti pa velja še na eno razsežnost, ki je vseskozi prisotna v njegovih dialektoloških raziskavah – zanimanje za univerzalnost jezikovnih sprememb. Za slovenski narečno razdrobljeni jezikovni prostor na obrobju slovanskega jezikovnega ozemlja je rad uporabljal prisposodobno eksperimentalnega jezikovnega laboratorija, v katerem »v živo« potekajo jezikovni procesi, pri katerih je mogoče odkrivati tipološke vzporednice s sinhronimi in diahronimi prerezi drugih idiomov, pa naj gre za narečno metatonijo v obsoških govorih, »progresivno palatalizacijo« v belokranjskih govorih ali prodor *i*-jevskih končnic v sklanjatev nekdanjih soglasniških debel v Soški dolini in Beneški Sloveniji.

Svoje slušatelje je profesor Logar pritegoval s predavateljskim žarom in z raziskovalno strastjo ob odkrivanju neznanega v živem govoru, ki sta vabila tako k študiju kot

k čimprejšnjemu delu na terenu. Enako zavzeto se je predajal delu s svojimi učenci in z mislijo na nadaljnjo usodo stroke skrbno spremljal naš razvoj. V tej svoji skrbi se je v zadnjem desetletju od nas tudi zavestno poslavljaj – sredi devetdesetih let je oddal v hrambo dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša vse svoje rokopise, vse beležke in razčlembe gradiva, ki so nastajale ob zbiranju gradiva za SLA, podaril je večino knjig iz svoje bogate knjižnice, dokler pa so mu moči še dovoljevale obiske v sekciji, nam ni pomagal le z nasveti in s svojim neposrednim poznavanjem narečnih jezikovnih dejstev, ampak nam je poklonil tudi neprecenljivo popotnico za življenje: razgrnil nam je vse svoje strokovne in življenjske izkušnje, to, česar se ni mogoče naučiti ne iz učbenikov ne iz življenjepisov.

V BRANJE VAM PRIPOROČAMO

Krakar Vogel, Boža (ur.), 2002: *Ustvarjalnost Slovencev po svetu. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 311 str.

Zbornik vsebuje prispevke o jezikovni, literarni in drugi kulturni ustvarjalnosti slovenskih izseljencev nekoč in danes na vseh koncih sveta. Predstavlja tudi strukturo slovenskega izseljenišтва, raznorodne razloge za iskanje nove domovine in spremembe, ki jih v samorazumevanje izseljencev vnašajo menjave generacij in zgodovinskih okoliščin. Prispevki, katerih avtorji so strokovnjaki iz matične Slovenije in nekateri slovenski izseljenci, so bili predstavljeni udeležencem 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture v obliki predavanj. (B. K. V.)

Juvan, Marko (ur.), 2002: *Romantična pesnitev. Ob 200. obletnici rojstva Franceta Prešerna (Obdobja 19: Metode in zvrsti)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 644 str.

Zbornik Romantična pesnitev ponuja v branje izbrane in razširjene prispevke z istoimenskega mednarodnega simpozija, ki je potekal decembra 2000 v Ljubljani, v organizaciji Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 51 razprav v petih jezikih je razvrščeno v 7 sklopov z dodatkom. Predgovor urednika Marka Juvana pounuja osnovno orientacijo po impresivni publikaciji, urednik pa je poskrbel tudi za obsežno sintetično uvodno razpravo. (M. S.)

Derganc, Aleksandra (ur.), 2002: *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture. (Obdobja 18: Metode in zvrsti)*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 706 str.

Zbornik o historizmu v raziskovanju jezika, literature in kulture prinaša prispevke z mednarodnega simpozija na to temo, ki je potekal decembra 1999 v Ljubljani v organizaciji Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 53 razprav je razvrščenih v tri tematske sklope: jezikoslovnega, literarnovednega oz. literarnozgodovinskega ter o zgodovini likovne umetnosti in glasbe. Poleg tematske lahko v zborniku občudujemo tudi njegovo jezikovno pestrost, saj prinaša razprave v kar XX različnih jezikih. (V. G.)

Faganel, Jože (ur.), 2002: *France Prešeren – kultura – Evropa*. Ljubljana: Založba ZRC. 391 str.

Raziskave v zborniku so nastale na osnovi vabljenih predavanj na mednarodnem simpoziju ob dvestoletnici rojstva Franceta Prešerna, ki sta ga konec l. 2000 priredila Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU v sodelovanju s Slovensko akademijo znanosti in umetnosti. Razprave so razvrščene v pet sklopov, tematsko pa segajo na vsa področja literarne vede in stilistike, od primerjalnozgodovinskih do stilističnih in tekstnokritičnih raziskav. Zbornik dokazuje, da je France Prešeren s svojim opusom živa in neizčrpna slovenistična tema, odmevna tudi v mednarodni javnosti. (M. S.)

Jesenšek, Marko, Bernard Rajh in Zinka Zorko (ur.), 2002: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 423 str.

V zbirki Zora je ob sedemdesetletnici prof. dr. Martine Orožen izšel zbornik prispevkov raziskovalcev slovenskih dialektov in zgodovine slovenskega jezika, torej dveh osrednjih raziskovalnih področij jubilatke. V veliki meri so članke prispevali njeni učenci, pa tudi profesoričini dolgoletni sodelavci, tako domači kot tudi iz tujine. (V. G.)

Jesenšek, Marko (ur.), 2002: *Nacionalno, regionalno, provincialno. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 13*. Maribor: Slavistično društvo Slovenije. 197 str.

Razveseljiva novost lanskega Slovenskega slavističnega kongresa v Mariboru je izid zbornika ob kongresu, kar vsekakor prispeva k njegovi aktualnosti. Tematsko sicer raznorodni prispevki v veliki meri odpirajo aktualna vprašanja bivanja slovenščine v času, ki ga je zaznamovala dezintegracija bivšega južnoslovenskega prostora, danes pa ga vse bolj zaznamujejo procesi evropske integracije. (V. G.)

ABSTRACTS

Alojzija Zupan Sosič, Do we read novels studies for secondary school final examination (*matura*) with pleasure? *Jezik in slovstvo*, Vol. 48, No. 1, Jan.–Feb. 2003, 7-20

Reading *Alamut*, a novel studied for secondary school final examinations (*matura*), can be pleasurable, if the teacher – in guiding analytical and creative reading – changes roles from that of monitor to guide for student reading, while at the same time helping the students to become aware of the multi-layered structure of the novel. In the paper, I suggest several possibilities for introducing the novel in a historical, philosophical and religious, and psychological perspectives, by presenting the novel as a sketch for relaxing and effective literary reading.

Pavel Očepek, The para-theatre and spiritual drama in Vili Ravnjak's mystery play *Awakening into the light*, *Jezik in slovstvo*, Vol. 48, No. 1, Jan.–Feb. 2003, 21–30

The paper presents ritual theatre as a special theatrical form and the issue of what might be an appropriate literary genre for a text to be used as the basis for the transformation of a ritual into a theatrical form. With an analysis of *Awakening into the Light* (2002), a play by Vili Ravnjak, the paper establishes that a special form of drama, which it labels "para-drama", is a suitable genre for ritual theatre.

Ina Ferbežar, The Dialogue between aim and method, *Jezik in slovstvo*, Vol. 48, No. 1, Jan.–Feb. 2003, 31–44

The dialogue as a creative process of two or more participants is observed as a teaching method, while productive participation in a dialogue is viewed as one of the aims of language teaching. The paper seeks to explain why and how texts containing dialogues are used in the teaching and textbooks of Slovene as a second/foreign language, and offers a few suggestions for their more effective use. The inclusion of texts containing dialogues in Slovene second/foreign language textbooks is standard practice, but it has not yet been critically evaluated.

Simon Krek, Contemporary bilingual lexicography, *Jezik in slovstvo*, Vol. 48, No. 1, Jan.–Feb. 2003, 45–60

The article deals with some practical issues in modern bilingual lexicography. Its themes include language resources necessary for the work of a modern lexicographer, basic methodology of lexicographic work, computer format of the dictionary and the final result, a dictionary database. Among the language resources, the existing dictionaries are highlighted together with language corpora as indispensable source of language data for modern lexicography. Methodology is presented by using some practical examples from the Slovenian-English language pair. As the standard computer format of modern dictionaries, SGML/XML format is pointed up as the one allowing to control the structure of the dictionary and because of its software independence. The final result of the lexicographer's work is the computer database in SGML/XML format that contains information of various levels, with the printed dictionary only one of them.